

**OPETTAJAN JA REHTORIN RIKOSOIKEUDELLI-
NEN VASTUU KOULUKIUSAAMISTILANTEISSA**

Merja Kukkola
Pro gradu -tutkielma
Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
Rikosoikeus
Ohjaajat:
Dan Helenius ja Sakari Melander
Lokakuu 2020

Tiedekunta/Osasto - Fakultet/Sektion – Faculty		Laitos - Institution – Department	
Oikeustieteellinen tiedekunta			
Tekijä - Författare – Author			
Merja Kukkola			
Työn nimi - Arbetets titel – Title			
Opettajan ja rehtorin rikosoikeudellinen vastuu koulukiusaamistilanteissa			
Oppiaine - Läroämne – Subject			
Rikosoikeus			
Työn laji - Arbetets art – Level	Aika - Datum – Month and year	Sivumäärä - Sidoantal – Number of pages	
Pro gradu -tutkielma	10/2020	XIV - 80	
Tiivistelmä - Referat – Abstract			
<p>Lähes kaikki kiusaamisteot täyttävät jonkin rikoksen tunnusmerkistön ja ne loukkaavat kiusatun perusoikeuksiin sidottuja oikeushyviä, lapsen oikeuksia ja oppilaan oikeutta perusopetuslain mukaiseen turvalliseen opiskeluympäristöön. Tutkielmassa tarkastellaan sitä voiko opettajalle ja rehtorille syntyä rikosoikeudellinen vastuu, jos he eivät puutu kiusaamiseen koulussa.</p> <p>Opettajan ja rehtorin yhtenä tehtävänä on huolehtia oppilaiden turvallisuuden toteutumisesta. Heidän velvollisuuksiin virkansa puolesta kuuluu tietää ja tuntea alansa määräykset ja puuttua kiusaamiseen. Jos opettaja tai rehtori ei noudata tai ei ole selvittänyt velvollisuuksiaan, voi hän syyllistyä tuottamukselliseen virkavelvollisuuden rikkomiseen rikoslain 40 luvun 10 §:n mukaan. Kiusaamiseen puuttumiseksi ei ole annettu yhtenäistä ja selkeää ohjeistusta. Jos virkavelvollisuus on määritelty epäselvästi, rikosoikeudellisen vastuun perusteet voivat jäädä syntymättä laillisuusperiaatteen perusteella.</p> <p>Opettajalla ja rehtorilla on virkansa puolesta myös erityinen oikeudellinen suojele- ja valvontavelvollisuus suhteessa oppilaisiin. Jos he laiminlyövät velvollisuutensa, voivat he syyllistyä rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentin mukaiseen epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen niissä tapauksissa, joissa laiminlyönnin seurauksena on rikoslain 21 luvun 10 §:n mukainen vammantuottamus. Jos tuottamuksellinen virkavelvollisuuden rikkominen ei tule kysymykseen, voi rikosoikeudellinen vastuu kuitenkin syntyä epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena.</p> <p>Ympäriöivän yhteiskunnan muuttuessa oikeusjärjestelmä ei välttämättä sisäistä kovin nopeasti uusia arvoja ja periaatteita, joita esimerkiksi lapsen oikeudet ilmentävät. Tällöin voi odotusten ja todellisuuden välille syntyä jännitteitä. Jos opettajan ja rehtorin piittaamattomuuteen kiusaamistapauksissa ei puututa rikosoikeuden keinoin, voi se rikkoa oikeudenmukaisuuteen kohdistuvia odotuksia sekä horjuttaa luottamusta kouluinstituutioon.</p> <p>Tilannetta selkiyttäisi, jos kiusaamisen käsitteen määrittely lisätään perusopetuslakiin, tarkennetaan opettajan ja rehtorin virkavastuun sisältöä kiusaamistilanteissa sekä lisätään kaikkien viranomaisten niin opettajien kuin tuomareiden ymmärrystä ja tuntemusta lasten perusoikeuksista ja YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen velvoittavuudesta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords			
epävarsinainen laiminlyöntirikos, koulukiusaaminen, lapsen oikeudet, opettaja, perusoikeudet, rehtori, rikosoikeus, virkarikos			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited			
Helsingin yliopisto/ E-thesis / kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällysluettelo

Käytetyt lyhenteet.....	III
Lähteet.....	IV
1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymys.....	2
1.2 Metodi.....	3
1.3 Teoria.....	6
1.3.1 <i>Perusoikeudet</i>	6
1.3.2 <i>Oikeusmallit ja oikeuden kerrokset</i>	7
2 Kiusaamisen määritelmä ja kiusaaminen ilmiönä.....	10
2.1 Kiusaaminen ilmiönä ja rikoslain mukaisena tekona.....	11
2.2 Kiusaamisen havaitseminen ja sen vaikutukset.....	14
2.3 Kiusaamiseen puuttuminen.....	15
2.3.1 <i>Oikeustapauksia kiusaamiseen puuttumisesta</i>	18
3 Oikeus turvalliseen oppimisympäristöön.....	21
3.1 Turvallinen oppimisympäristö.....	21
3.2 Perusopetuksen kurinpito- ja puuttumiskeinot.....	24
3.3 Väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastainen suunnitelma.....	29
3.4 Opas kiusaamisen vastaiseen työhön kouluissa ja oppilaitoksissa.....	31
4 Perusoikeudet ja lapsen oikeudet.....	33
4.1 Oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen.....	33
4.2 Laillisuusperiaate.....	36
4.3 Lapsen oikeudet.....	40
4.4 Perusoikeudet ja lasten oikeudet koulukiusaamistilanteissa.....	44
5 Laiminlyönnin rangaistavuus.....	47
5.1 Laiminlyönti tekona.....	47
5.2 Epävarsinainen laiminlyöntirikos.....	49
5.2.1 <i>Vastuun perustuvat olosuhteet</i>	50
5.2.2 <i>Suojavastuu ja valvontavastuu</i>	52
5.3 Liitännäisrikos – vammantuottamus.....	55

6	Huolimattomuus	57
6.1	Objektiivinen huolimattomuus.....	57
6.2	Subjekttiivinen huolimattomuus	60
7	Laiminlyönnin ja vahinkoseurauksen syy-yhteyden arvioiminen	63
8	Virkarikos	66
9	Vastuun jakautuminen	70
10	Opettajan ja rehtorin rikosoikeudellinen vastuu oikeuskäytännössä	73
11	Päätelmät.....	76

Käytetyt lyhenteet

CRC	lapsen oikeuksien komitea (Committee on the rights of the child)
HE	hallituksen esitys
KiVa	kiusaamisen vastainen toimenpideohjelma
LaVM	lakivaliokunnan mietintö
LOS	YK:n lapsen oikeuksien sopimus
MLL	Mannerheimin Lastensuojeluliitto
OAJ	Opettajien ammattijärjestö
OOL	oppilas- ja opiskelijahuoltolaki
PeVM	perustuslakivaliokunnan mietintö
PL	perustuslaki
POL	perusopetuslaki
RL	rikoslaki
SiVM	sivistysvaliokunnan mietintö
THL	Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos
Vp	valtiopäivät
YK	Yhdistyneet kansakunnat

Lähteet

Kirjallisuus

Doek, Jaap E., The Human Rights of Children: An Introduction. Teoksessa Kilkelly, Ursula - Liefwaard, Ton (toim.), International Human Rights of Children. 2018, s. 3-29.

Earhart, Matthew, Bullying. What's Being Done and Why Schools Aren't Doing More. Journal of Juvenile Law 26/2005, s. 25-36.

Earls, Felton, Introduction, Children, From rights to Citizenship. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. Vol.633/2011, s. 6-16.

Ellonen, Noora – Humppi, Sanna-Mari, Lapsiin kohdistuva väkivalta ja hyväksikäyttö. Tapauksien tunnistaminen, rikosprosessi ja viranomaisten yhteistyö. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 40/2010.

Fletcher, George P., Basic Concepts of Criminal Law, Oxford University Press, Incorporated, 1998.

Frände, Dan, Yleinen rikosoikeus. Edita 2012.

Frände, Dan – Wahlberg, Markus – Matikkala, Jussi, Yksityisyys, rauha, kunnia ja vapaus. Teoksessa Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus, Keskeiset rikokset. Edita 2018, s. 376-496.

Greene, Michael B., Bullying in Schools: A Plea Measure of Human Rights. Journal of Social Issues. Vol. 62/2006, p. 63-79.

Hakalehto-Wainio, Suvianna, Vahingonkorvausvastuu julkista valtaa käyttäen aiheutetuista vahingoista. Oikeustieteellinen lisensiaatintutkimus. Helsingin yliopisto 2000.

Hakalehto-Wainio, Suvianna, Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa. Defensor Legis N:o 4/2011, s. 510-527.

Hakalehto-Wainio, Suvianna, Oppilaan oikeudet opetustoimessa. Lakimiesliiton kustannus. Hämeenlinna 2012a.

Hakalehto-Wainio, Suvianna, Turvallisen oppimisympäristön toteutumisen oikeudellisia haasteita peruskoulussa. *Lakimies* 2/2012b, s. 238-258.

Hakalehto, Suvianna, *Lapsioikeiden perusteet*. Alma Talent 2018.

Hamarus, Päivi, *Koulukiusaaminen ilmiönä. Yläkoulun oppilaiden kokemuksia kiusaamisesta*. Jyväskylän yliopisto 2006.

Hamarus, Päivi, *Koulukiusaaminen. Huomaa, puutu, ehkäise*. Kirjapaja 2008.

Hirvonen, Kalervo – Mäkinen, Eija, *Kunnallinen viranhaltija. Oikeudellisen aseman sääntely*. Edita 2006.

Jansen, Briain, *Dworkin's Rights Conception of the Rule of Law in Criminal Law. Should Criminal Law be Extensively Interpreted in Order to Protect Victims' Rights*. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*. 2/2017, s. 160-176.

Julin, Sami – Rumpu, Niina, *Työrauhan ja turvallisen oppimisympäristön arviointi perusopetuksessa ja lukiokoulutuksessa*. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus, Julkaisut 6:2018.

Jyränki, Antero, *Uusi perustuslakimme*. Iura nova 2000.

Karjalainen, Katja – Linnamäki, Kirsikka – Mikkilä, Tanja – Mustasaari, Sanna – Mäki-Petäjä- Leinonen, Anna, *Lainopillinen ja yhteiskuntatieteellisesti painottunut tutkimus – yhtä perhettä*. *Lakimies* 6/2018, s. 727-734.

Kiilakoski, Tomi, Viiltoja. *Analyysi kouluväkivallasta Jokelassa*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura. Verkkojulkaisu 28. 2009.

Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisu 2018:16.

Kivelä, Jonna – Mäntylä, Niina – Ollila, Seija – Perttola, Laura, *Pelastakaa koulukiusattu! – koulun vastuu, puuttumisen muodot ja ongelmat oikeudellisessa tarkastelussa*. Kunnallisalan kehittämissäätöön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 70. 2013.

Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella. Loppuraportti. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2018:16.

Korkka, Heli, Laiminlyönnillä aiheuttamisen hypoteettisuus – kuinka epävarma on tarpeeksi varma? Teoksessa Frände, Dan – Helenius, Dan – Korkka, Heli – Lahti, Raimo – Lappi-Seppälä, Tapio – Melander, Sakari, Juhlajulkaisu Kimmo Nuotio 1959 – 18/4 – 2019. Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta. 2019, s. 183-200.

Lahtinen, Matti – Lankinen, Timo, Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä. Tietosanomat 2018.

Laitinen, Kristiina – Haanpää, Sanna – Francke, Laura – Lahtinen, Matti, Kiusaamisen vastainen työ kouluissa ja oppilaitoksissa. Opetushallitus. Oppaat ja käsikirjat 2020:3a.

Lappi-Seppälä, Tapio, Rangaistuksen määräämisestä I. Teoria ja yleinen osa. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja N:o 173. 1987.

Lappi-Seppälä, Tapio, Rikosoikeustutkimus, kriminaalipoliittinen orientaatio ja –metodi. Teoksessa Häyhä, Juha (toim.), Minun metodini. WSOY 1997, s. 189-218.

Lappi-Seppälä, Tapio, Rikosoikeuden yleisiä oppeja koskeva uudistus I, s. 751-788. Lakimies 5/2003.

Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja. Hetemäki, Inka (toim.). Unicef. Edita 2011.

Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2017. Onko lapsella oikeusturvaa?

Mahkonen, Sami, Lapsen oikeuksien sopimus ja sen merkitys Suomelle. Lakimies 1/1990, s. 41-58.

Matikkala, Jussi, Henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset. Teoksessa Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus, Keskeiset rikokset. Edita 2018, s. 203-302.

Melander, Sakari, Kriminalisointiteoria – rangaistavaksi säätämisen oikeudelliset rajoitukset. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja, A-sarja. 2008.

Melander, Sakari, Riksvastuun yleiset edellytykset. Tietosanoma 2016.

Mäntylä, Niina, Koulukiusaaja tuomiolla. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2013a.

Mäntylä, Niina, Peruskoulun opetushenkilökunnan ja kunnan vastuu koulukiusaamistilanteissa. Kunnallistieteellinen aikakauskirja 2/13. 2013b, s. 149-165.

Nuotio, Kimmo, Teko, vaara, seuraus. Riksvastuun filosofisista, kriminaalipoliittisista ja lainopillisista perusteista. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 216. 1998.

Nuotio, Kimmo, Esimiehen laiminlyöntiperusteinen vastuu alaisen tahallisesta rikoksesta liike-elämässä. Rikosoikeudellisia kirjoituksia VIII. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 268. 2006, s. 323-356.

Nuotio, Kimmo, Kulttuurien kohtaaminen rikosoikeudessa. Oikeus 2010 (39); 2, s. 138-145.

Nurmimäki, Tiina, Epävarsinainen laiminlyöntirikos. Rikosoikeuden uudistuneet yleiset opit. Helsingin hovioikeus. 2004, s. 127-139.

Nuutila, Ari-Matti, Rikosoikeudellinen huolimattomuus. Lakimiesliiton kustannus 1996.

Nuutila, Ari-Matti, Rikoslain yleinen osa. Lakimiesliiton kustannus 1997.

Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo, Kuoleman ja vammatuottamusrikokset. Teoksessa Hakamies, Kaarlo – Koskinen, Pekka – Lappi-Seppälä, Tapio – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. Alma Talent 2013, s. 518-538.

Näsi, Matti, Nuorten rikoskäyttäytyminen ja uhrikokemukset 2016. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin katsauksia 18/2017.

Näsi, Matti – Virtanen, Miialiiila – Tanskanen, Maiju, Oppilaitosten turvallisuustutkimus 2016. Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin katsauksia 20/2017.

OAJ:n lausunto: Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2019 ”Kansallinen lapsipolitiikka -onko sitä?”. 16.8.2018.

Palmén, Harri, Laiminlyöntirikoksista. Tutkimus erityisen toimintavelvollisuuden merkityksestä laiminlyönnin rankaisemisessa. Helsingin yliopiston rikosoikeuden laitoksen julkaisuja 1978.

Pellonpää, Matti, Henkilökohtainen koskemattomuus (PL 7§). Tuori – Lavapuro, Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien turvaamisvelvollisuus. Teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Werner Söderström 2011a, s. 281-302.

Pellonpää, Matti, Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate (PL 8§). Tuori – Lavapuro, Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien turvaamisvelvollisuus. Teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Werner Söderström 2011b, s. 302-315.

Pirjatanniemi, Elina, Haastavatko ihmisoikeudet Suomen kriminaalipolitiikan. Oikeus 2/2011, s. 154-174.

Plevin, Adrian M., Children´s Rights: Advocacy and International Agenda Setting. Teoksessa Kilkelly, Ursula - Liefwaard, Ton (toim.), International Human Rights of Children. 2018, s. 93-133.

Rautio, Ilkka, Virkarikokset ja julkisyhteisön työntekijän rikokset. Teoksessa Hakamies, Kaarlo – Koskinen, Pekka – Lappi-Seppälä, Tapio – Majanen, Martti – Melander, Sakari – Nuotio, Kimmo – Nuutila, Ari-Matti – Ojala, Timo – Rautio, Ilkka, Rikosoikeus. Alma Talent 2013, s. 1101-1152.

Rikosoikeuskomitean mietintö 1976:72. Helsinki 1976.

Salmivalli, Christina, Koulukiusaaminen ryhmäilmiönä. Gaudeamus 1998.

Salmivalli, Christina, Koulukiusaamiseen puuttuminen. Kohti tehokkaita toimintamalleja. PS-kustannus 2010.

Saraviita, Ilkka, Perustuslaki. Alma Talent. 2016.

Skelton, Ann, International Children Rights' Law: Complaints and Remedies. Teoksessa Kilkelly, Ursula - Liefgaard, Ton (toim.), International Human Rights of Children. 2018, s. 65-91.

Snellman, Veera, Koulukiusaaminen oikeuskäytännössä. Kirjoituksia modernista rikosoikeudesta. Toim. Lahti, Raimo – Konttinen Di Nardo, Essi. Helsingin hovioikeus. Tampere 2017, s. 345-405.

Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti, Rikosoikeuden yleinen osa. Vastuuoppi. Talentum 2019.

Tolvanen, Matti, Rikosoikeus ja rikollisuuden tutkimus. Teoksessa Miettinen, Tarmo (toim.), Oikeustieteellinen opinnäyte – Artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta. Edilex 2015/11, 2015, s. 272-294.

Tuori, Kaarlo, Kriittinen oikeuspositivismi. Werner Söderström 2000.

Tuori, Kaarlo – Lavapuro, Juha, Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien turvaamisvelvollisuus. Teoksessa Hallberg, Pekka – Karapuu, Heikki – Ojanen, Tuomas – Scheinin, Martin – Tuori, Kaarlo – Viljanen, Veli-Pekka, Perusoikeudet. Werner Söderström 2011, s. 809-820.

Viljanen, Pekka, Virkarikokset. Teoksessa Frände, Dan – Matikkala, Jussi – Tapani, Jussi – Tolvanen, Matti – Viljanen, Pekka – Wahlberg, Markus, Keskeiset rikokset. Edita 2018, s. 865-948.

Viljanen, Pekka, Virkarikokset ja julkisyhteisön työntekijän rikokset. Lakimiesliiton kustannus 1990.

Virtanen, Jussi, Rikosoikeuden yleiset opit ja oikeuslähdeoppi. Lakimies 6/2004, s. 1048-1071.

Weddle, Daniel B., Brutality and Blindness: Bullying in Schools and Negligent Supervision By School Officials. Our Promise. Achieving Educational Equality for America's Children. Toim. Maurice R. Dyson, Daniel B. Weddle. 2009, s. 385-408.

Internet-lähteet

Aloite koulukiusaamiseen puuttumisen keinojen tehostamiseksi. Lapsiasianvaltuutettu, Mannerheimin Lastensuojeluliiton pääsihteeri, Länsi- ja Sisä-Suomen aluehallintoviraston ylijohdaja, Keski-Suomen ELY-keskuksen ylijohdaja. 4.4.2013. [<http://lapsiasia.ssthosing.fi/tata-mielta/aloitteet/aloitteet-2013/aloite-koulukiusaamiseen-puuttumisen-keinojen-tehostamiseksi/>] Viitattu 12.10.2019.

Huttunen, Matti, Masennus. Lääkärikirja Duodecim. 30.11.2018. [https://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00389#s4] Viitattu 17.10.2020.

Kouluterveyskyselyn tulokset. Tiivistenäkymät. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2019. [<https://thl.fi/fi/tutkimus-ja-kehittaminen/tutkimukset-ja-hankkeet/kouluterveyskysely/kouluterveyskyselyn-tulokset>] Viitattu 10.04.2020.

Tilastokeskus, Peruskoulun oppilaat. [https://www.stat.fi/til/pop/2017/pop_2017_2017-11-14_tie_001_fi.html] Viitattu 29.5.2020.

Tilastokeskus, Väestörakenne.

[http://www.stat.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#v%C3%A4est%C3%B6rakenne31.12]

Viitattu 29.5.2020.

Virallislähteet

Hallituksen esitykset

HE 30/1982 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle peruskoululaiksi ja lukiolaiksi sekä niihin liittyväksi lainsäädännöksi.

HE 58/1988 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle virkarikoslainsäädännön uudistamisesta.

HE 94/1993 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen toisen vaiheen käsittäviksi rikoslain ja eräiden muiden lakien muutoksiksi.

HE 309/1993 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

HE 86/1997 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 77/2001 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle lahjontaa koskevan Euroopan neuvoston rikosoikeudellisen yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä sekä eräiden virkarikoksia ja niihin liittyviä rikoksia koskevien säännösten muuttamisesta.

HE 205/2002 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain sekä ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain 11 ja 16 §:n muuttamisesta.

HE 44/2002 vp, Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi.

HE 19/2013 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi rikoslain, pakkokeinolain 10 luvun 7 §:n ja poliisilain 5 luvun 9 §:n muuttamisesta.

HE 66/2013 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi perusopetuslain, lukiolain, ammatillisesta koulutuksesta annetun lain, ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain ja kunnan peruspalvelujen valtionosuudesta annetun lain 41 ja 45 §:n muuttamisesta.

HE 67/2013 vp, Hallituksen esitys eduskunnalle oppilas- ja opiskelijahuoltolaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi.

Eduskunnan valiokuntien mietinnöt

PeVM 25/1994 vp, Perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 25 hallituksen esityksestä perustuslakien perusoikeussäännösten muuttamisesta.

SiVM 3/1998 vp, Sivistysvaliokunnan mietintö 3/1998 hallituksen esitys koulutusta koskevaksi lainsäädännöksi.

LaVM 10/2002 vp, Eduskunnan lakivaliokunnan mietintö 10/2202 vp hallituksen esitys lahjontaa koskevan Euroopan neuvoston rikosoikeudellisen yleissopimuksen eräiden määräysten hyväksymisestä sekä eräiden virkarikoksia ja niihin liittyviä rikoksia koskevien säännösten muuttamisesta.

Muut virallislähteet

Perusopetuksen opetussuunnitelma perusteet 2014. Määräykset ja ohjeet 2014:96. 4. painos. Helsinki 2016.

CRC/GC/2003/5, General comment No. 5 (2003) General measures of implementation of the Convention on the Rights of the Child (arts. 4, 42 and 44, para. 6). Convention on the Rights of the Child. 27.11.2003.

CRC/C/GC/13, Committee on the Rights of the Child Original: General comment No. 13 (2011) The right of the child to freedom from all forms of violence. Convention on the Rights of the Child. 18.4.2011.

CRC/C/FIN/CO/4, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Finland. Committee on the Rights of the Child Fifty-seventh session. Convention on the Rights of the Child. 20.6.2011.

CR/CRC/14, General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration (art. 3, para. 1). Convention on the Rights of the Child. 29.5.2013.

Oikeustapaukset

Korkein oikeus

KKO 1977 II 11

KKO 1982-II-6

KKO 1984 II 224

KKO 1992:144

KKO 1998:41

KKO 1998:67

KKO 1999:46

KKO 2018:90

KKO 2019:98

Hovioikeudet

Vaasan hovioikeus VHO R95/897, 1.3.1996

Turun hovioikeus THO S99/2345, 1.3.2001

Rovaniemen hovioikeus RHO S02/541, 27.6.2003

Turun hovioikeus THO S05/1283, 27.9.2006.

Helsingin hovioikeus HelHO R 09/2888, 17.6.2010

Åbo hovrätt ÅHR R10/257, 15.12.2010

Vaasan hovioikeus VHO R15/566, 15.12.2015

Helsingin hovioikeus HelHO S15/1221, 24.2.2016

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisut

Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 544/4/01. 13.3.2002

Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 2678/2/02. 22.9.2004

Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 1132/4/08. 23.9.2009

Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 4401/4/10. 17.12.2012

1. Johdanto

Koulukiusaaminen on puhutteleva ja piinaava ongelma, kun lasten turvallisuus tai turvallisuuden tunne on uhattuna heidän jokapäiväisessä toimintaympäristössään. Koulukiusaamiseen on pyritty kuitenkin puuttumaan, ja erilaisilla keinoilla se onkin vähentynyt kouluissa.¹ THL:n 2019 julkaiseman kouluterveyskyselyn mukaan peruskoulun kahdeksas- ja yhdeksäsluokkalaisista keskimäärin 5,5 % koki koulukiusaamista vähintään kerran viikossa ja alakoulussa neljäs- ja viidesluokkalaisista 7,2 %:a. Vastaava luku toisen asteen opiskelijoiden parissa oli 1,1 %.² Vaikka kiusaaminen on vähentynyt, on se edelleen kiusatulle lapselle tragedia. Yksi mahdollisuus estää kiusaamista on tarkastella tilanteita, joissa opettaja tai rehtori jättävät puuttumatta koulukiusaamiseen.

Tässä tutkielmassa tarkastelen sitä, voiko opettajan ja rehtorin puuttumattomuus koulukiusaamiseen muodostaa perusteet rikosoikeudelliselle vastuulle. Rikosoikeuden osalta tutkielma kohdentuu rikoslain (RL 39/1889) 3 luvun 3 §:n mukaisena laiminlyöntinä tapahtuvaan vammantuottamukseen (RL 21:10) ja tuottamukselliseen virkavelvollisuuden rikkomiseen (RL 40:10). Lisäksi pohdin lapsen oikeuksien ja perusoikeuksien vaikutusta rikosoikeuteen suojaavan oikeushyvän perusteena ja rikosoikeudellisen vastuun perustavana edellytyksenä. Tarkastelen tutkielmassa sitä, muodostuuko perusoikeuksien kollisiotilanne perustuslain (PL 731/1999) 2 luvun 7 §:n mukaisen henkilökohtaisen koskemattomuuden ja saman luvun 8 §:n mukaisen rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen välille. Käytän apuna oikeusteoreettisia lähestymistapoja oikeusmallista ja oikeuden kerrostuneisuudesta.

Rajaan tutkimusalueeksi perusopetuksen, koska kiusaamiseen liittyvät ongelmat ovat pahimmillaan peruskoulussa, ja peruskouluun liittyy pakollisen oppivelvollisuuden suorittaminen³. Suurin osa 6-16-vuotiaista lapsista suorittaa oppivelvollisuutensa peruskoulussa ja

---

¹ Ks. Näsi 2016, s. 10 ja 23 ja Kouluterveyskyselyn tulokset, tiivistenkymät 2019. Nuorten rikoskäyttäytymistutkimuksen mukaan kiusaaminen lisääntyi 2000-luvun alussa ja vuosikymmenen lopulla jopa 17 % nuorista ilmoitti tulleen kiusatuksi, mutta sittemmin kiusaaminen on vähentynyt huomattavasti. Tuoreimman kouluterveyskyselyn mukaan alakoulun 4.- ja 5.-luokkalaisista vuonna 2019 viikoittain kiusaamista ilmoitti kokevansa 7,2 % oppilaista. Yläkoulussa 2019 viikoittaisen kiusaamisen kohteena 8.- ja 9.-luokkalaisista kerrottiin olevansa 5,5 % oppilaista.

² Kouluterveyskyselyn tulokset, tiivistenkymät 2019.

³ Perusopetuslain (POL 628/1998) 25 §:n mukaan kaikilla Suomessa vakituisesti asuvilla lapsilla oppivelvollisuus alkaa sinä vuonna, jona hän täyttää seitsemän vuotta. Velvollisuus päättyy, kun lapsi on suorittanut oppivelvollisuuden tai oppivelvollisuuden alkamisesta on kulunut 10 vuotta. Oppivelvollisuus ei tarkoita kuitenkaan koulupakkoa, vaan vanhemmat voivat valita myös kotiopetuksen tai muun laissa tarkoitettun opetuksen järjestäjän tarjoaman opetuksen. Ks. HE 86/1997 vp, s. 63.

viettää päivänsä koulussa⁴, mikä tekee peruskouluista yhden keskeisen instituution suomalaisessa yhteiskunnassa. Sen takia onkin merkityksellistä, kuinka erilaiset oikeudet ja velvollisuudet toteutuvat kouluissa ja kuinka niiden toteutuminen turvataan sekä kuinka yhteiskunta toimii, kun niitä rikotaan. Pääosin samat opetuksen järjestäjään kohdistuvat velvollisuudet opiskelijaturvallisuudesta koskevat myös lukiota ja ammatillista opetusta. Tutkielman aihe on siis rajattu asiallisesti suppeaan ryhmään, mutta henkilöllisesti laajaan joukkoon.

1.1 Tutkimuskysymys

Tutkielmassani tarkastelen opettajan ja rehtorin rikosoikeudellista vastuuta heidän laiminlyödessään velvollisuuttaan huolehtia oppilaiden turvallisuudesta koulukiusaamistilanteissa. Velvollisuus perustuu ensinnäkin perustuslain 7 §:än, joka takaa jokaiselle oikeuden elämään, henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen. Toiseksi lapsen oikeuksien yleissopimus (LOS SopS 59–60/1991) antaa lapselle oikeuden turvallisuuteen ja koskemattomuuteen. Kolmanneksi perusopetuslain 29 § takaa oppilaalle oikeuden turvalliseen opiskeluympäristöön. Laissa kunnallisesta viranhaltijasta (304/2003) opettaja ja rehtori velvoitetaan 17 §:n mukaan noudattamaan työssään säädöksiä ja määräyksiä eli heidän tulee varmistaa oppilaiden turvallisuus koulussa. Perustuslain 118 §:n mukaan virkamies vastaa virkatoimiensa lainmukaisuudesta. Jos virkamies tai muu julkista tehtävää hoitava henkilö toimii lainvastaisesti tai laiminlyö tehtäväänsä, on vahinkoa kärsineellä oikeus vaatia rangaistusta virkamiehelle tai julkista tehtävää hoitavalle henkilölle.

Jos opettajat ja rehtorit eivät huolehdi oppilaan turvallisuutta vaarantavien tekijöiden poistamisesta, he laiminlyövät virkavelvollisuuttaan.⁵ Tällöin on aiheellista tarkastella mahdollista rikosoikeudellista vastuuta. Lapsiasianvaltuutettu on kuitenkin todennut, etteivät opettajien tekemät laiminlyönnit juurikaan konkretisoidu rikosoikeudelliseksi vastuuksi, koska perusopetuslaki jättää epäselväksi keinot, joilla kiusaamiseen olisi puututtava. Näin ollen vastuu- ja velvollisuuskysymykset jäävät epäselviksi ja kouluille jää liikaa harkintavaltaa

---

⁴ Ks. lähemmin Tilastokeskus. Verratessa peruskoulun oppilasmäärää väestötilastoon voidaan helposti huomata, että ehdoton enemmistö peruskouluikaisista suorittaa oppivelvollisuuden peruskoulussa.

⁵ Lahtinen – Lankinen 2018, s. 284.

sen suhteen, miten kiusaamistapauksiin puututaan.⁶ Tämä lähtökohta on hypoteesina tutkielmassa. Väitettä ei ole tarkemmin perusteltu ja ajatuksena on joko vahvistaa väitteen paikkansa pitävyys tai osoittaa se vääräksi.

Etsin vastauksia siihen, voidaanko koulukiusaamiseen puuttumatta jättäminen käsitellä rikosoikeudellisin keinoin. Tutkimuskysymykset ovat:

1. Mitä perusteita on käyttää rikosoikeutta opettajan ja rehtorin laiminlyödessä velvollisuutta puuttua koulukiusaamiseen?
2. Voivatko rikosvastuun edellytykset toteutua koulukiusaamistilanteessa opettajan ja rehtorin osalta?
3. Vaaditaanko muutoksia säädöksiin (de lege feranda) tai laintulkintaan (de lege lata), jos opettajan ja rehtorin rikosoikeudellista vastuuta halutaan käyttää keinona takaamaan lapsille ja nuorille turvallinen opiskeluympäristö?

1.2 Metodi

Tapio Lappi-Seppälän mukaan oikeustiede ei voi käpertyä normien systematisointiin ja tulkintaan, vaan oikeustieteen tulee osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun esittämällä perusteluja rikoslain ja rangaistuksen käytön perusteista sekä rikoslain roolista osana kriminaalipolitiikkaa.⁷ Vaikka tutkielmassani lainoppi on päämetodi, sisältää työ oikeustieteelle hieman poikkeavampia lähestymiskulmia, sillä käytän myös kriminaalipoliittista tutkimusmetodia. Kriminaalipolitiikalla tarkoitetaan rikollisuutta koskevaa yhteiskunnallisista päätöksentekoa.⁸ Kriminaalipolitiikan ja sen jälkikäteiskeinon, rikosoikeuden, tarkoituksena on ehkäistä rikosten tekemistä ja turvata oikeudellisesti suojattuja etuja.⁹ Rikosoikeus ei välttämättä sopivin tapa ehkäistä rikollisuutta ja sen käytöstä voi olla enemmän haittaa kuin hyötyä.¹⁰ Kriminaalipoliittisen tutkimuksen lähtökohta onkin rikosoikeuden viimesijaisuus.¹¹

---

⁶ Aloite koulukiusaamiseen puuttumisen keinojen tehostamiseksi, s. 2 ja 4.

⁷ Ks. Lappi-Seppälä 1997, s. 190.

⁸ Tapani – Tolvanen 2019, s. 18.

⁹ Nuutila 1997, s. 36 ja 38.

¹⁰ Jansen 2017, s. 169.

¹¹ Pirjetanniemi 2011, s. 156. Rikosoikeus on yksi keino suojata oikeushyviä. Ultima ratio -periaatteen mukaan rikosoikeuden käyttö on perusteltua ja hyväksyttävää, jos kaikki muut mahdolliset keinot puuttua rikolliseen toimintaan on käytetty. Ks. Virtanen 2004, s. 1065.

Kriminaalipoliittisen tutkimuksen avulla voidaan löytää lainsäätäjän ja lainkäyttäjän päätöksentekoa tukevaa tietoa, tästä syytä valitsin kriminaalipoliittisen tutkimusmetodin. Aiheeni kannalta merkityksellistä on myös kriminaalipoliittiseen tutkimukseen kuuluva normatiivisten rajojen tutkiminen.¹² Kriminaalipoliittinen metodi sopii tutkielmaani, koska sen tarkoituksena on etsiä sellaiset normatiiviset rajat, joiden sisällä kriminaalipoliitiikan pitää pysyä.¹³ Kriminaalipoliitiikka soveltuu tutkittavaan aiheeseen senkin takia, että se on vahvasti sidoksissa perusoikeuksiin. Elina Pirjetanniemi on nostanut esille rikoksen uhrin aseman kriminaalipoliittisessa keskustelussa. Hänen mukaansa perusoikeuksien merkitys on muuttunut rikosoikeutta raajavasta merkityksestä rikosoikeuden käyttöä perustelevaksi tekijäksi.¹⁴ Tutkielmassa pohdin aihettani samaan tapaan sekä rikoksen uhrin (lapsen) että tekijän (opettajan) näkökulmasta. Selvitän perusoikeuksien merkitystä rikosoikeuden käyttöä perustelevana ja rajoittavana tekijänä. Kun lainopillinen tutkimus tyypillisesti suuntautuu juristien ammattikunnalle¹⁵, kriminaalipoliittinen metodi mahdollistaa asian tarkastelun laajemmassa piirissä, esimerkiksi oppilaiden ja opetushenkilökunnan¹⁶ tarpeista lähtien.

Pelkän lainopin avulla ei siis pystytä hahmottamaan sitä todellisuutta, jossa kiusaamista esiintyy¹⁷. Kriminaalipoliittinen tutkimus rakentuu eri oikeudenalojen välisistä yhteyksistä ja sen taustalla on lähitieteitä, jotka muovaavat muun muassa kysymyksenasettelua, metodologiaa ja argumentaatiota.¹⁸ Kriminaalipoliittinen metodi tarkoittaa tässä työssä ensinnäkin lähestymistapaa, jossa lainopillista tutkimusta on rikastettua tuomalla muita oikeudenaloja- ja tieteenaloja sen rinnalle. Tutkielmaan sisältyy perus- ja lapsioikeuteen liittyvää keskustelua sekä kasvatustieteellisen tutkimuksen tuloksia. Koska tarkastelun kohteena on määritely henkilöryhmä rajatussa ympäristössä, kasvatustieteen tutkimustulokset antavat rikosoikeudelliselle tarkastelulle välttämättömiä taustakykentöjä.

Toisekseen kriminaalipoliittinen metodi muuttaa hieman myös tarkastelun näkökulmaa, kun normien rinnalla huomioidaan oppilaiden ja opetushenkilökunnan asema. Valitsemani me-

---

¹² Tolvanen, 2015 s. 7-8 ja Pirjetanniemi 2011, s. 156.

¹³ Ks. Tolvanen 2015, s. 8.

¹⁴ Pirjetanniemi 2011, s. 155.

¹⁵ Karjalainen – Linnamäki – Mikkilä – Mustasaari – Mäki-Petäjä-Leinonen 2018, s. 727.

¹⁶ Opetushenkilökunta käsitteenä sisältää usein opettajien ja rehtorin lisäksi muitakin koulussa työskenteleviä henkilöitä, kuten kouluavustajat. Tässä työssä käsitteellä opetushenkilökunta viittaa vain tutkielman kohteena oleviin opettajiin ja rehtoreihin eli käytän käsitettä normaalia suppeamassa merkityksessä.

¹⁷ Karjalainen – Linnamäki – Mikkilä – Mustasaari – Mäki-Petäjä-Leinonen 2018, s. 732.

¹⁸ Lappi-Seppälä 1997, s. 195.

todi mahdollistaa yhteiskuntapoliittisen keskustelun aiheen tiimoilta, kun taas puhdas lainopillinen metodi pitäisi jatkopohdinnan oikeuden sisällä. Koulukiusaaminen on laaja-alainen elävän elämän ongelma, jonka juridiseen pohdiskeluun tuo lisäarvoa kriminaalipoliittinen näkökulma. Kolmas merkitys kriminaalipoliittisella metodilla tässä tutkielmassa on saattaa rikosoikeudellinen tulkinta siihen kontekstiin, jossa teot tapahtuvat. Näin on mahdollista arvioida rikosoikeudenkäytön mielekkyyttä.¹⁹ Tarkoitukseni on päästä lainoppia syvemmälle kriminaalipoliittisen tutkimusmetodin avulla, koska se mahdollistaa pääsyn lain kirjaimen taakse asetettujen tavoitteiden ja arvojen äärelle²⁰.

Rikoslainopin tehtävänä on säännösten tulkinta ja systematisointi, minkä avulla jäsennetään rikosoikeuteen liittyvä aines rationaaliseksi kokonaisuudeksi ja muodostetaan tulkintasuosituksia.²¹ Opettajan ja rehtorin vastuu koulukiusaamistilanteissa rakentuu useiden erilaisten normien kokonaisuudesta, joiden välisissä suhteissa on paljon epämääräisyyttä. Näin ollen myös rikosoikeudellisen vastuun perusteet ovat varsin monimutkainen rakennelma. Tarkoituksena on etsiä ja jäsentää tutkimuskysymyksiin liittyvä relevantti normiaineisto rationaaliseksi kokonaisuudeksi ja siten helpottaa normien soveltamista ja esittää tulkintasuosituksia. Normien ja käsitteiden systematisoinnin avulla voidaan selkiyttää rikosoikeudellisen vastuun perusteita ja siten parantaa niin oppilaiden kuin opettajienkin oikeusturvaa. Käytännössä seuraava lainopillinen kysymys sisältyy aikaisemmin esitettyihin tutkimuskysymyksiin: mitkä normit määrittelevät koulukiusaamisen puuttumisen laiminlyöntiä tarkasteltaessa opettajan ja rehtorin rikosoikeudellista vastuuta?

Työssäni olen käyttänyt lähteinä säädöstekstejä, hallituksen esityksiä, valiokuntalausuntoja, hovioikeuden ja korkeimman oikeuden ratkaisuja, eduskunnan oikeusasiamiehen lausuntoja, viranomaisten määräyksiä ja lausuntoja, oikeuskirjallisuutta sekä erilaisia ohjeita. Oikeuskäytäntöä on koulukiusaamistapauksista niukalti ja tapauksia, joissa tutkitaan opettajan ja rehtorin virkavastuun laiminlyöntiä, on vain yksi. Koulukiusaamista on tutkittu muilla tieteenaloilla paljon, mutta oikeustieteessä, ja erityisesti rikosoikeudessa, aiheen tutkimus on jäänyt vähemmälle.

---

¹⁹ Ks. Karjalainen – Linnamäki – Mikkilä – Mustasaari – Mäki-Petäjä-Leinonen 2018. Kirjoittajat pohtivat yhteiskuntatieteellisesti painottunutta lainopillista tutkimista perheoikeudessa.

²⁰ Ks. lähemmin Pirjetanniemi 2011, s. 157.

²¹ Lappi-Seppälä 1997, s. 192.

1.3 Teoria

Tutkielman lähtökohtina ovat lasten perusoikeuksien ja lapsen oikeuksien toteutuminen koulussa ja toisaalta laillisuusperiaatteen noudattaminen eli opettajan ja rehtorin oikeusturva. Hypoteesini on, että nämä kaksi perusoikeuksiin pohjautuvaa oikeushyvää käyvät tässä tutkielmassa käsiteltävässä asiassa kamppailua. Perusteena on ensinnäkin oikeusmallin muuttuminen liberalistisesta oikeusmallista kohti hyvinvointivaltiollista oikeusmallia. Toisaalta oikeuden muutosprosessi, jota taustoitan Kaarlo Tuorin mallilla oikeuden kerrostuneisuudesta. Seuraavaksi tarkastelen niitä teoreettisia lähtökohtia, jotka liittyvät perusoikeuksiin, oikeusmalliin ja oikeuden kerroksellisuuteen.

1.3.1 Perusoikeudet

Rikosoikeuden tehtävä on suojella oikeushyviä, eikä sitä voi käyttää muiden päämäärien tavoittelemiseksi.²² Suojeltavilla oikeushyvillä on pääsääntöisesti yhteys perus- ja ihmisoikeuksiin, jolloin niiden suojaaminen *oikeuttaa* rikosoikeuden käytön.²³ Koska rikosoikeuden turvautumalla puututaan syytetyn perusoikeuksiin, tämä johtaa siihen, että rikosoikeuden käyttö myös *edellyttää* perusoikeusjärjestelmän kannalta hyväksyttävää perustetta eli toisen perusoikeuden turvaamista. Perusoikeuslähtöiset oikeushyvät kuuluvat perinteisen rikosoikeuden ytimeen. Voidaan myös sanoa, että mitä vahvempi sidos oikeushyvillä on perusoikeuksiin, sitä painavampi on yhteiskunnallinen tarve suojata oikeushyvä.²⁴ Perus- ja ihmisoikeudet siis ilmaisevat yhteiskunnassa suojeltavan arvoisia asioita.²⁵ Näistä keskeisiä oikeushyviä ovat henki, terveys ja koskemattomuus.²⁶

Aikaisemmin perusoikeudet olivat rikosoikeuden käyttöä rajaavia. Sitten perusoikeuksien merkitys on muuttunut rikosoikeutta rajaavista myös sen käyttöä perusteleviksi lähtökohdiksi.²⁷ Perusoikeuksien merkitys rikosoikeuden oikeuttamisperusteena näkyy muun muassa siten, että perustuslain 22 §:n mukainen perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisvelvoite

---

²² Melander 2008, s. 329 ja 331.

²³ Melander 2008, s. 331, Nuutila 1997, s. 40-41 ja Nuutila 1996, s. 79.

²⁴ Melander 2008, s. 347, 355 ja 345.

²⁵ Pirjatamiemi 2011, s. 158.

²⁶ Melander 2008, s. 347 ja Nuutila 1997, s. 41.

²⁷ Pirjatamiemi 2011, s. 155.

asettaa valtiovallalle velvollisuuden huolehtia niiden toteutumisesta tehokkaasti ja luo paineita rikosoikeudelliselle järjestelmälle.²⁸ Perusoikeusuudistuksen yhteydessä hallituksen esityksessä todettiin, että julkisella vallalla on positiivisia toimintavelvoitteita yhteiskunnan jäsenten suojaamiseksi sekä julkisen vallan että yksityisten tahojen tekemiltä rikoksilta ja muilta oikeudenvastaisilta teoilta.²⁹

Perusoikeuksien merkityksen muutos näkyy oikeusjärjestelmässä toisellakin tapaa. Nimitäin lain tulkinnassa on siirrytty kohti teleologista tulkintaa, kun perinteisesti rikosoikeudessa on käytetty sanamuotoista tulkintaa. Teleologisen tulkinnan merkityksen kasvaminen ilmentää perusoikeuksiin liittyvien arvopäämäärien tavoittelemista.³⁰ Tutkimani aiheen yhteydessä perusoikeudet näyttäytyvät sekä oikeuttavana että rajoittavana tekijänä rikosoikeuden käytön osalta. Perustuslain 7 §:n oikeus koskemattomuuteen on rikosoikeudenkäyttöä oikeuttava perusoikeus. Vaikka perusoikeuksien merkitys suhteessa rikosoikeuteen on kohdannut muutoksia, perusoikeussidonnaisuus ei automaattisesti oikeuta turvautumaan rikosoikeuteen. Rikosoikeutta voidaan käyttää, jos muuta keinoa ei ole.³¹ Perustuslain 8 §:n mukainen laillisuusperiaate on perusoikeuksista se, joka rajoittaa rikosoikeuden käyttöä. Koska rikosoikeusjärjestelmään turvautuminen kajoaa yksilön perusoikeuksiin, sen käyttöön liittyy perusoikeuksien rajoitusedellytyksiin kuuluvat lailla säätämisen vaatimus sekä täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimus. Laillisuusperiaatteen tehtävänä on varmistaa ennustettavuuden ja oikeusturvan toteutuminen.³²

1.3.2 Oikeusmallit ja oikeuden kerrokset

Oikeusjärjestelmä ja oikeusjärjestys heijastelevat yhteiskunnallisia ideoita ja muutoksia. Symboliset ja kulttuuriset rakenteet ja käsitykset vaikuttavat oikeuteen, sen tulkintaan ja systematisointiin. Toisaalta oikeus legitimoii vallankäytön ja määrittelee yhteiskunnan jäsenten rakentamaa kuvaa sosiaalisesta ympäristöstään. Oikeusmallien muutokset heijastelevat valalla olevia yhteiskunnallisia käsityksiä ja rakenteita. Moderni oikeus rakentuu sekä liberalistisesta että hyvinvointivaltiollisesta oikeusmallista. Malleista varhaisempi, liberalistinen oikeusmalli, nojautuu autonomisten oikeussubjektien varaan ja yksilön vapaudet turvaavat

---

²⁸ Melander 2008, s. 351 ja Pirjatanniemi 2011, s. 159.

²⁹ HE 309/1993 vp, s. 47.

³⁰ Melander 2008, s. 356.

³¹ Pirjatanniemi 2011, s. 158.

³² Melander 2016, s. 23.

oikeudenmukaisuuden toteutumisen. Liberalistisen mallin vastareaktiona syntynyt hyvinvointivaltiollistuminen oikeudessa tarkoittaa oikeudellisen näkökulman siirtymistä yksilöstä kohti jakavaa oikeudenmukaisuutta ja riskien kollektivisoitumista.³³ Hyvinvointivaltiollisessa oikeusmallissa korostetaan tosiasiallista yhdenvertaisuutta, jossa hallinnollisen vallan tehtävänä on korjata järjestelmän aiheuttamat negatiiviset vaikutukset yksilöiden kohdalla.³⁴

Liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen oikeusmallin vastakkainasettelu näkyy siinä, miten oikeudenmukaisuus hahmotetaan. Oikeusmallien välillä yksilön oikeudet ja oikeudenmukaisuuteen pyrkivä preventiorikosoikeus ovat vastakkain.³⁵ Liberalistisen käsityksen mukainen yksilön autonomia hylätään hyvinvointivaltiollisessa oikeusmallissa, ja rikoksessa ilmenevät vaarat nähdään muiden oikeusyhteisön jäsenten luottamuksen pettämisenä. Rikosoikeuden hyvinvointivaltiollinen tehtävä näkyy rikosoikeuden alan laajentumisena ja rikosoikeus saa uusia yhteiskunnallisia ulottuvuuksia, joista esimerkkinä ovat työ- ja ympäristörikokset.³⁶

Kuten liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen oikeusmallin väliset muutokset ja perusoikeuksien merkityksen muuttuminen rikosoikeudessa osoittavat, oikeus ei ole ikuisesti pysyvää. Oikeus tarjoaa muutokselle sekä edellytyksiä että rajoittimia, mikä näkyy kuohuntana oikeuden sisällä. Kaarlo Tuori on erotellut kolme oikeuden tasoa. Oikeuden kerroksista pintataso on jatkuvassa muutostilassa ja siellä liikkuvat lakien säätäminen, lainkäyttö ja oikeustiede. Pinnalla oikeutta tulkitaan uudelleen, sitä kyseenalaistetaan ja muokataan. Keskimäisellä oikeuskulttuurin tasolla muutokset ovat hitaampia, ja se on välittävä kerrostuma. Siellä sijaitsevat muun muassa oikeuden yleiset opit, kuten laillisuusperiaate.³⁷ Oikeuden syvärakenne käsittää ihmisoikeudet ja lainsäädäntöjärjestelmän demokraattiset periaatteet. Se on oikeuden hitaimmin muuttuva osa.³⁸

Oikeutta tulkittaessa kiperissä jutuissa tuomari ammentaa avuksensa tietoa oikeuden syvimistä kerroksista. Oikeuskulttuurin tason tehtävä on huolehtia oikeusjärjestyksen systemaattisuudesta, eikä periaatteiden uudistaminen pintatasolla riitä, vaan niiden täytyy löytää paik-

---

³³ Nuutila 1996, s. 43-46.

³⁴ Tuori 2000, s. 131.

³⁵ Nuutila 1996, s. 60.

³⁶ Nuotio 1998, s. 53-55.

³⁷ Tuori 2000, s. 163, 171-172, 176, 190 ja 196.

³⁸ Tuori 2000, s. 211 ja 213.

kansa oikeuskulttuurin sisällä. Oikeusperiaatteet toimivat siis pidäkkeenä oikeutta uudistettaessa. Näin yleiset opit määrittelevät oikeuden normatiivista sisältöä ja ne toimivat suodatimena, jonka läpi normit käyvät oikeutta sovellettaessa. Vaikka yleiset opit edustavat oikeudellisessa ajattelussa perinteitä, voidaan niihin kohdistaa kritiikkiä.³⁹ Uusien näkemysten on siis tunkeuduttava olemassa olevien oppien sijaan tai rinnalle.

Rikosoikeus on luonteeltaan konservatiivista. Se puolustaa olemassa olevaa yhteiskuntajärjestystä ja toimii pidäkkeenä muutoksille, jonka takia rikosoikeuden laajentaminen on haastavaa.⁴⁰ Rikosoikeuskaan ei ole muuttumatonta, vaan yhteiskunnan muutosten myötä käsitkset rikosoikeudellisen järjestelmän kohdentamisesta ja toimintapiiristä muuttuvat. Rikoksiksi määriteltävät teot ovat riippuvaisia aikakauteen ja yhteiskuntaan sidotuista arvoista.⁴¹

Tutkielmani teoreettinen lähtökohta on tarkastella sitä, millä tavalla lasten oikeudet ja opettajan ja rehtorin rikosoikeudellinen vastuu koulukiusaamistilanteissa istuu siihen teoreettiseen viitekehykseen, jonka perusoikeudet muodostavat rikosoikeusjärjestelmässä ja miten ne suhteutuvat oikeusjärjestyksen muutoksiin. Hypoteesini on, että valitsemani aiheen kohdalla ilmenee se, kuinka rikosoikeus on hitaasti muuttuva systeemi ja kuinka se sisältää pidäkkeitä ulkoa tulevilta vaikutteilta. Oikeuden kerroksellisuuden ohella konfliktin odotusten ja todellisuuden välille luo liberalistisen ja hyvinvointivaltiollisen oikeusmallin kamppailu kahden perusoikeuden välillä. Muutospaineet ja oikeuden pidäkkeellisyys synnyttävät ristiriitoja oikeuden ulkopuolisten odotusten ja oikeudellisen tulkinnan välille.

---

³⁹ Ks. laajemmin Tuori 2000, s. 191-196, 214 ja 226-228.

⁴⁰ Pirjatanniemi 2011, s. 165-166.

⁴¹ Rikosoikeuskomitean mietintö, s. 38.

2 Kiusaamisen määritelmä ja kiusaaminen ilmiönä

Koulukiusaamisella ei ole juridista määritelmää. Sen määritelmäksi on kasvatustieteellisessä tutkimuksessa vakiintunut seuraava kuvaus: koulukiusaaminen on kyseessä, kun *samaan henkilöön* kohdistuu *toistuvasti* teko, joka aiheuttaa *fyysistä tai henkistä kärsimystä tai paha mieltä*. Kiusaamiseksi katsotaan myös omaisuuteen kohdistuvat teot, kuten omaisuuden vahingoittaminen ja varastaminen. Teon kohteeksi joutuva on *alisteisessa suhteessa* tekijään ja tekijöihin ja on siksi kyvytön puolustautumaan.⁴² Alisteinen suhde voi tarkoittaa fyysistä, henkistä tai sosiaalista epäsuhtaa osapuolten välillä. Kiusaaminen on vallan ja voiman väärinkäyttöä heikompaa kohtaan.⁴³

Perusopetuslaista hankalaksi koettu kiusaamisen määritelmä jätettiin laista pois, mutta lain esitöissä on lyhyt kuvaus siitä, mitä kiusaamisella tarkoitetaan. Yleisellä tasolla kiusaaminen on oppilaan turvallisuutta ja hyvinvointia vaarantavaa kohtelua, joka kohdistuu henkilöön toisten oppilaiden tai koulun henkilökunnan taholta. Kiusaaminen on [... systemaattista fyysistä tai henkistä tahallista vammojen tai epämiellyttävän ja nöyryyttävän olotilan aiheuttamista toiselle]. Nimenomaisina muotoina kiusaamiselle esityksessä mainitaan nimittely, uhkailu, potkiminen, lyöminen, tukan repiminen sekä henkilökohtaisten tavaroiden vieminen.⁴⁴ Laissa määritelty kiusaaminen helpottaisi koulujen henkilökuntaa, oppilaita ja heidän huoltajiaan tunnistamaan kiusaamisen. Lisäksi se vahvistaisi oppilaan oikeutta turvalliseen kouluympäristöön.⁴⁵

Koulukiusaamisen määritelmän ongelmakohta on yksittäisen väkivallan teon suhde yleisesti käytettyyn kiusaamisen määritelmään, jossa keskeistä on tekojen toistuvuus. Oppilaan näkökulmasta jo yksittäinen teko on kiusaamista. Vaikka kiusaamiseen määritelmä ei sisällä yksittäisiä väkivallantekoja, tulee yksittäistapauksiin aina puuttua.⁴⁶ Jos kiusaamisen edellytyksenä on toistuvuus, tällaiset yksittäiset, mahdollisesti vakavat teot, jäävät koulukiusaamisen määritelmän ulkopuolelle.⁴⁷

---

⁴² Samankaltainen kiusaamisen määritelmä löytyy muun muassa seuraavista teoksista; Earhart 2005, s. 26, Hamarus 2008, s. 12-13, Salmivalli 2010, s. 12-13, Hakalehto-Wainio 2012b, s. 235 ja Mäntylä 2013, s. 3.

⁴³ Hamarus 2008, s. 12.

⁴⁴ HE 66/2013 vp, s.41.

⁴⁵ Hakalehto-Wainio 2012b, s. 236.

⁴⁶ Hakalehto-Wainio 2012b, s.236.

⁴⁷ Kiilakoski 2009, s. 35-36.

2.1 Kiusaaminen ilmiönä ja rikoslain mukaisena tekona

Kiusaamiselle on tavallista, että kiusaamisen kohteeksi joutuneeseen kohdistetaan erityyppisiä tekoja.⁴⁸ Esimerkkitapauksessa (HelHO R 09/2888) joukko nuoria oli muodostanut ringin uhrin ympärille. Väkivalta alkoi tönimisellä, minkä jälkeen uhri oli kampattu maahan ja häntä oli potkittu muun muassa päähän. Käräjäoikeudessa uhri, uhrin äiti ja todistaja kertoivat kiusaamisen jatkuneen pidempään kuin oikeudessa käsitellyn tapauksen ajan. Kiusaamisen seurauksena uhri oli fyysisten vammojen lisäksi oireillut psyykkisesti, masentunut ja joutunut keskeyttämään koulunkäynnin.

Tavallisin kiusaamisen muoto on kasvotusten tai sähköisten välineiden kautta tapahtuva sanallinen nimitely tai loukkaaminen.⁴⁹ Rikoslain mukaisena rikoksena kyseessä voi olla kunnianloukkaus (RL 24:9). Esimerkkinä kunnianloukkauksesta ovat epäkunnioittavat haukkumasanat, jotka ovat toista henkilöä halventavia. Myös tietyt teot, kuten keskisormen näyttäminen tai sylkeminen, halventavat kohdettaan.⁵⁰ Kouluyhteisössä henkiseen kiusaamiseen kuuluvaa kunnianloukkaamista on pidetty yleisesti jokseenkin tavallisena ja vähemmän moitittavana kuin netissä tapahtuvia kunnianloukkauksia.⁵¹ Sanalliseen kiusaamiseen voi liittyä myös uhkailua, jolloin kyseessä on rikoslain mukaisena rikoksena laitton uhkaus (RL 25:7). Kiusaaja luo kiusatulle mielikuvan siitä, että häntä uhkaa toisen rikoksen tunnusmerkit täyttävä vaara, esimerkiksi uhataan hakata henkilö. Laitton uhkaus edellyttää, että henkilöllä on perusteltu syy pelätä turvallisuuden tai omaisuuden olevan vakavassa vaarassa. Laitton uhkaaminen voidaan toteuttaa myös eleillä tai sähköisesti.⁵²

Verkkokiusaaminen on nykyään yleisempää kuin perinteinen kasvokkain tapahtuva nimitely ja loukkaaminen.⁵³ Sillä tarkoitetaan esimerkiksi kuvien ja videoiden jakaminen ilman suostumusta. Kiusaamista tapahtuu keskustelupalstoilla ja sosiaalisen median alustoilla. Sähköiset välineet mahdollistavat nimettömän kiusaamisen, ja kiusaamisteot ovat ajasta tai

---

⁴⁸ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 23. Ks. myös Hamarus 2008, s. 46-47.

⁴⁹ Salmivalli 2010, s. 12-14. Ks. myös Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 24, Verbaalisen kiusaamisen kohteeksi joutuu 90 % kiusatuista.

⁵⁰ Frände – Wahlberg – Matikkala 2018, s. 454-455.

⁵¹ Mäntylä 2013a, s. 29 ja 31.

⁵² Frände – Wahlber – Matikkala 2018, s. 489-490.

⁵³ Näsi 2016, s. 20. Näsi käyttää termiä sähköinen kiusaaminen. Tässä työssä verkkokiusaaminen termillä viitataan myös sähköiseen kiusaamiseen.

paikasta riippumattomia.⁵⁴ Verkkokiusaaminen täyttää usein kunnianloukkaamisen tai yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämisen (RL 24:8) tunnusmerkistön. Jälkimmäisellä tarkoitetaan oikeudetonta, lukuisten ihmisten saataville toimitettua tietoa toisen yksityiselämästä, vihjausta tai kuvaa. Yksityiselämää koskevaa tietoa ovat esimerkiksi tieto henkilökohtaisista suhteista, seksuaalisuudesta, sairauksista, päihteidenkäytöstä, vapaa-ajanvietosta tai taloudellisesta tilanteesta.⁵⁵ Teko on omiaan aiheuttamaan vahinkoa tai kärsimystä loukatulle tai häneen kohdistuvaa halveksuntaa. Halveksunta näkyy konkreettisesti uhrin sosiaalista kanssakäymistä haittaavana asiana ja henkilön arvonnassa.⁵⁶

Fyysinen kiusaaminen on väkivaltaa, jonka ilmenemismuotoja ovat lyöminen, potkiminen, esineillä heittäminen tai jopa raakaa väkivaltaa.⁵⁷ Kyseessä on joko rikoslain 21 luvun 5 §:n mukainen pahoinpitely tai 6 §:n mukainen törkeä pahoinpitely. Rikoslain 21 luvun 5 §:n mukaan pahoinpitelyyn syyllistyy se, [... joka tekee toiselle ruumiillista väkivaltaa taikka tällaista väkivaltaa tekemättä vahingoittaa toisen terveyttä, aiheuttaa toiselle kipua tai saattaa toisen tiedottomaan tai muuhun vastaavaan tilaan]. Pahoinpitely on terveyteen kohdistuva rikos ja sen seurauksena voi olla vamma, sairaus tai kipu.⁵⁸ Pahoinpitely voidaan toteuttaa ilman ruumiillista väkivaltaa henkisenä väkivaltana, jolloin seurauksena on mielenterveyteen liittyviä häiriöitä.⁵⁹ Luvun alussa esitellyssä tapauksessa (HeIHO R 09/2888) oli tyypillisiä fyysisen kiusaamisen piirteitä, sillä kiusattu oppilas oli kampattu maahan ja häntä oli potkittu. Uhrille oli tullut mustelmia silmäkulmaan ja lonkkaan, kipua, päänsärkyä ja häneltä oli lohjennut pala hampaasta.

Seksuaalinen kiusaaminen ei ole tekotyypinä yhtä yleinen kuin fyysinen ja psyykinen kiusaaminen. Koska seksuaaliseen kiusaamiseen liittyy usein voimakas häpeäntunne, teko saatetaan jättää ilmoittamatta. Seksuaaliseksi kiusaamiseksi katsottavat teot liikkuvat eri rikostyyppien välillä lähtien kunniaa ja yksityisyyttä loukkaavista teoista.⁶⁰ Teot voivat olla myös koskettelua, hameen nostamista tai raiskauksella uhkaamista⁶¹ ja ne voivat täyttää seksuaalirikosten tunnusmerkkejä.⁶²

---

⁵⁴ Hamarus 2008, s. 71-72.

⁵⁵ Frände – Wahlberg – Matikkala 2018, s. 428 ja 430.

⁵⁶ HE 19/2013 vp, s. 39-40.

⁵⁷ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 29.

⁵⁸ HE 94/1993 vp, s. 91 ja 95 sekä Matikkala 2018, s. 253-254.

⁵⁹ HE 94/1993 vp, s. 95.

⁶⁰ Mäntylä 2013a, s. 26-28.

⁶¹ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 26.

⁶² Mäntylä 2013a, s. 26-28.

Kiusaaminen voi olla myös materiaalista kiusaamista, jolloin toiminta kohdistuu omaisuuteen, esimerkiksi piilottamalla, sotkemalla, rikkomalla ja varastamalla toisen omaisuutta.⁶³ Tällöin kysymyksessä olisivat rikoksina esimerkiksi vahingonteko (RL 35:1), hallinnan loukkaus (RL 28:11) tai varkaus (RL 28:1).

Kiusaaminen voi olla epäsuoraa jolloin se on joukosta poisjättämistä, juoruilua, syrjintää, luottamuksen pettämistä, naureskelua epäonnistumisille ja ulkonäölle sekä kaverien kääntämistä kiusattua vastaan.⁶⁴ Epäsuora kiusaaminen sisältää tavalliseen kanssakäymiseen liittyviä asioita ja se voi olla hienovaraista. Rikosoikeudellisesta näkökulmasta epäsuoria tekoja on haastavampaa yhdistää erityisen osan tunnusmerkistöihin, vaikka teot aiheuttanevat samanlaisia seurauksia kuin esimerkiksi henkisen väkivallan tekemuodot.

Edellä kuvatut rikoslainkohdat eivät tyhjentävästi liitä kaikkia kiusaamistekoja rikosten tunnusmerkistöihin, vaan muidenkin kuin kuvattujen rikosten tunnusmerkistöt voivat sopia yhteen kiusaamistekojen kanssa. Esimerkiksi pakottaminen (RL 25:8) ja vainoaminen (RL 25:7a) voivat liittyä kiusaamistekoihin. Pakottaminen on kyseessä, kun joku oikeudettomasti väkivallalla tai uhkauksella pakottaa toisen tekemään, sietämään tai tekemättä jättämään jotakin. Vainoaminen on laitonta uhkausta lähellä oleva tekemuoto ja se aiheuttaa uhrissa pelkoa ja ahdistusta, eikä vainoamisen kohde pelon takia pysty kieltämään vainoajaansa. Vainoamiselle on olemassa useita tekotapoja, kuten uhkailu, seuraaminen, tarkkaileminen ja yhteydenottaminen.⁶⁵ Tekemuotona vainoaminen soveltuu hyvin koulukiusaamiseen, koska se sisältää erilaisia tekotapoja, muodostuu osateoista ja sille tyypillistä on toistuvuus.

Voidaanko kiusaamista pitää hyväksyttynä lasten ja nuorten elämään kuuluvana sosiaaliadekvaatana toimintana? Sillä tarkoitetaan hyväksyttävää toimintaa, joka kuitenkin täyttää jonkin rikoksen tunnusmerkistön. Sosiaaliadekvaatissa toiminnassa rikosoikeutta ei ole perusteltua käyttää rikosoikeudellisen tunnusmerkistön täyttymisestä huolimatta. Tyypillinen esimerkki tästä on jääkiekkopeliin kuuluva tietynasteinen väkivalta.⁶⁶ Koulukiusaaminen nähtiin sosiaaliadekvaattina, rangaistusta lieventävänä, perusteena korkeimmassa oikeudessa

---

⁶³ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 24, 28-29.

⁶⁴ Salmivalli 2010, s. 14 ja Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 28-29.

⁶⁵ Frände – Wahlber – Matikkala 2018, s. 493-494.

⁶⁶ Nuotio 2010, s. 139.

vielä 1980-luvun alussa (KKO 1982-II-6). Rangaistusta mitattaessa katsottiin lieventävänä asianhaarana se, että teot [... olivat ainakin osaksi verrattavissa kouluelämässä esiintyvään koulutoverin kiusaamiseen]. Ratkaisusta on jo aikaa ja lapsen asema yhteiskunnassa on muuttunut. Niina Mäntylän mukaan koulussa tapahtuvat kiusaamisteot eivät enää voi olla peruste rangaistuksen alentamiselle.⁶⁷ Voidaan hyvin yksiselitteisesti todeta, ettei sosiaalidekvanssia tule enää soveltaa koulukiusaamistilanteissa, eikä koulukiusaaminen ole hyväksyttävää toimintaa. Kiusaaminen täyttää eri rikoksen tunnusmerkistöjä ja kiusaamisen seuraukset ovat vakavia ja on ilmeistä, että kiusaamiseen on puututtava.

2.2 Kiusaamisen havaitseminen ja sen vaikutukset

Monilla aikuisilla on vaikeuksia erottaa kiusoittelu, raju leikki ja vahingoittamiseen tähtäävä aggressio toisistaan ja aikuisen voi olla vaikeaa havaita kuka on joutunut kiusatuksi. Uhrien reagointi kiusaamiseen ja sosiaalinen asema kouluyhteisössä eivät välttämättä ilmennä kiusaamista, eikä mitään yksiselitteistä käyttäytymismallia kiusaamiseen ole olemassa.⁶⁸ Tunnistamisen lisäksi ongelmia voi tulla moitteen kohdistamisessa. Sen selvittäminen, kuka tai ketkä ovat olleet aktiivisia kiusaamistilanteessa ja mitä nimenomaisia tekoja kukin kiusaaja on tehnyt, voi olla haasteellista tai jopa mahdotonta.⁶⁹

Kiusaamisen havaitseminen ja siihen puuttuminen on tärkeää, koska kiusaamisesta aiheutuvat haitat ovat verrattavissa rikoksista aiheutuviin haittoihin.⁷⁰ Kiusaamisen seurauksena kiusattu kärsii fyysisesti ja hän voi menettää omaisuuttaan.⁷¹ Lapsen ja nuoren psykososiaalinen kehitys häiriintyy ja kiusaaminen voi aiheuttaa ahdistusta, masennusta ja jopa itsetuhoisia ajatuksia. Kiusattu lapsi menettää ihmisarvoaan itselleen merkityksellisessä vertaisyhtymässä. Kiusaamisen vaikutukset kestävät jopa vuosia näkyen masentuneisuutena, huonona itsetuntona ja epäluottamuksena toisiin ihmisiin.⁷² Tuomioistuimissa käsitellyissä tapauksissa esille nousevat nimenomaan henkiset haitat, vaikka fyysisiä seurauksiakin kiusaamistapauksissa on ollut. Kiusaamisen uhrit ovat kärsineet pelosta ja nöyryytyksestä (HelHO R09/2888), heidän koulumenestyksensä on voinut kärsiä (VHO R95/897) ja kiusaamisesta

---

⁶⁷ Mäntylä 2013a, s. 19.

⁶⁸ Salmivalli 1998, s. 33, 90-91 ja 107.

⁶⁹ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 52.

⁷⁰ Ks. Nuutila 1997, s. 35. Nuutila kuvailee rikoksen merkittävimpiä haittoja, joita tässä on sovellettu tässä luvussa esitettyyn tietoon kiusaamisen seurauksista.

⁷¹ Hamarus 2008, s. 76.

⁷² Salmivalli 2010, s. 25-26, 28-29.

on koitunut mielenterveysongelmia (THO S99/2345). Kiusaaminen vaikuttaa negatiivisesti myös kiusaajaan, sillä hänellä on riski aggressiiviseen käyttäytymiseen myöhemmässäkin elämässään, jos siihen ei puututa. Kiusaajalla onkin tavallista suurempi riski päätyä rikollisuralle.⁷³

Kiusaaminen ei ole haitta vain uhrille, vaan se häiritsee koko oppilasyhteisöä, ja puuttumattomuus kiusaamiseen voi vahingoittaa lasten käsitystä oikeudenmukaisuudesta.⁷⁴ Jos kiusaaja saa jatkaa käyttäytymistään ja ”voittaa” tilanteita, muiden oppilaiden asenteet saattavat muuttua hyväksyvämmäksi kiusaamista kohtaan.⁷⁵ Kouluissa tapahtuva väkivalta ei siis ole sattumanvaraista, vaan sen mahdollistaa hiljainen hyväksyvä kulttuuri.⁷⁶ Oppilaat katsovat normien valvonnan opettajien tehtäväksi ja pahennusta aiheuttaa se, jos kiusaamisesta ei aina seuraa rangaistusta. Kiusaamisesta voi näin muodostua osa koulun toimintakulttuuria.⁷⁷

Kiusaamiseen puuttumatta jättäminen on merkityksellistä monella tapaa. Myös kiusaajan elämään kiusaamisella on negatiivisia seurauksia ja koko kouluyhteisön turvallisuuden ja oikeudenmukaisuuden tunne kärsivät. Ennen kaikkea puuttumattomuus mahdollistaa kiusatun oikeudenloukkaukset ja aiheuttaa vakavia ja kauaskantoisia seurauksia. Jos kiusaamiseen puuttumista laiminlyödään ja siitä on edellä kuvatun kaltaisia vahinkoseurauksia, on rikosoikeuden käyttö perusteltua.

2.3 Kiusaamiseen puuttuminen

Vuonna 2012 toteutetun kyselyn mukaan osa peruskoulun oppilaista koki, etteivät opettajat puutu suurimpaan osaan koulukiusaamistilanteista. Toisaalta osa kiusatuista ei kyselyjen mukaan kertonut kiusaamisesta kenellekään aikuiselle.⁷⁸ Tilanne on sikäli parantunut, että

---

⁷³ Salmivalli 2010, s. 30 ja Salmivalli 1998 s. 111 sekä Earhart 2005, s. 26-27. Ks. myös Hamarus 2008, s. 79, kiusaamisen jälkivaikutuksia ovat myös myöhempi terapian tarve, työkyvyttömyys ym., jotka aiheuttavat myös taloudellisia menetyksiä.

⁷⁴ Hamarus 2008, s. 76-77.

⁷⁵ Salmivalli 1998, s. 81.

⁷⁶ Kiilakoski 2009, s. 39-40.

⁷⁷ Hamarus 2006, s. 120-122, 210-211.

⁷⁸ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s.77.

vuonna 2018 tehdyn kyselytutkimuksen mukaan oppilaat kokevat, että kiusaamiseen puututaan yhä useammin.⁷⁹ Päivi Hamarus on esittänyt syitä siihen, miksi opettajat eivät puutu kiusaamiseen. Syyt voidaan jakaa kahteen ryhmään. Näistä ensimmäisessä ryhmässä ovat tilanteet, joissa opettajalla olisi ilmeinen toisintoimimismahdollisuus⁸⁰.

Muut tehtävät voivat viedä opettajan huomion. Opettaja ei pidä tilannetta vakavana tai hän ei tiedä mitä tilanteessa voisi tehdä. Opettaja jättää puuttumatta tilanteeseen jonkun sosiaalisen syyn takia, esimerkiksi kiusaaja on tuttavain lapsi tai opettaja voi ajatella puuttumisen vaikuttavan hänen asemaansa heikentävästi. Kiusaamisen selvittäminen voi olla työlästä.

Toisissa tilanteissa on mahdollista, ettei opettajalla ole ollut toisintoimimismahdollisuutta.

Kiusaamista ei pysty huomaamaan tai oppilaat onnistuvat hämäämään opettajaa. Kiusaaminen havaitaan ja siihen puututaan, mutta puuttumisella ei ole vaikutusta.⁸¹

Fyysinen väkivalta ei ole poikkeuksellista kouluympäristössä, eikä sen tunnistamisessa pitäisi olla ongelmia. Tavallisempia tekemuotoja kouluissa ovat perusmuotoiset ja lievät pahoinpitelyt. Koulujen turvallisuutta tarkastelleen tutkimuksen mukaan vamman aiheuttanutta ruumiillista (vähintään ruhje tai haava) väkivaltaa esiintyi rehtoreiden mukaan 41 %:ssa alakouluista, 62 %:ssa yhtenäiskouluista ja 68 %:ssa yläkouluista. Hoitoa vaatinutta väkivaltaa oli tapahtunut 20 %:ssa alakouluista, 47 %:ssa yhtenäiskouluista ja 63 %:ssa yläkouluista. Ensihoitoa vaatinut ruumiillinen vamma väkivaltatilanteissa oli tapahtunut 4 %:ssa alakouluista, 9 %:ssa yhtenäiskouluista ja 13 %:ssa yläkouluista.⁸² Tutkimuksessa ei kuitenkaan kerrota kuinka tavanomaista väkivallan esiintyminen on niissä kouluissa, joissa väkivaltaa on ilmennyt.

Kiusaamista tapahtuu koulussa kaikkialla. Suurin osa kiusatuista on joutunut kiusaamisen kohteeksi oppitunneilla, ruokatunneilla ja siirtymätilanteissa sekä välitunneilla. Yhtä altis

---

⁷⁹ Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella 2018, s. 82.

⁸⁰ Ryhmittely on tämän tutkielman kirjoittajan tekemä.

⁸¹ Hamarus 2008, s. 89-90.

⁸² Näsi – Virtanen – Tanskanen 2017, s. 8.

paikka joutua kiusaamisen kohteeksi ovat koulumatkat.⁸³ Tekopaikka ei aina ole näin yksiselitteinen. Sosiaalisen elämän sähköistymisen myötä myös kiusaaminen on siirtynyt yhä enemmän verkkoon.⁸⁴ Verkkoon siirtyneen kiusaamisen tekopaikat ovat vaikeasti määriteltävissä. Teko voidaan tehdä kouluajan ja -alueen ulkopuolella, mutta teon seuraus voi ilmetä huomattavallakin viiveellä ja hyvinkin kaukana tekopaikasta, esimerkiksi koulussa. Koulukiusaamisen määrittely ja rajaaminen ovat opettajan vastuun kannalta merkityksellisiä asioita, tarkasteltaessa sitä, pystyykö koulu tosiasiallisesti puuttumaan kiusaamiseen.

Kiusaamiseen puuttuminen on ongelmallista opettajan vaihtuessa, jolloin aikaisempi kiusaaminen saattaa jatkua tai alkaa uudelleen. Kiusaaminen prosessina on myös sellainen, että varsinkin alkuvaiheessa sen huomaaminen on vaikeaa, mutta sen pahentuessa kiusaaminen on helpompaa huomata. Toisaalta kun kiusaamiseen puututaan, ensin se vähenee joksikin aikaa, mutta sitten se voi alkaa taas uudestaan. Kiusaaminen voi näin ollen kestää vuosia.⁸⁵ Kiusaamisen seuraukset uhrissa voidaan huomata, mutta kiusaamisen toteennäyttäminen on vaikeaa.⁸⁶

Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksessa todettiin lasten kanssa toimivilla viranomaisilla olevan puutteita tunnistaa lapsiin kohdistuvan väkivallan merkkejä.⁸⁷ Viranomaisilla ei ole aina rohkeutta puuttua väkivalta- ja hyväksikäyttöepäilyihin, koska he epäilevät tietojensa luotettavuutta ja omien tulkintojensa oikeellisuutta.⁸⁸ Otaksuttavasti koulukiusaamistilanteissa tapahtuu samankaltaista asian hautaamista, koska puuttumisen pelätään olevan aiheutonta tai vaikeuttavan osapuolten tilannetta. Koulujen ulkopuolella tapahtunut väkivalta ilmoitetaan herkemmin poliisille tai lastensuojeluviranomaiselle kuin koulun sisällä tapahtunut oppilaiden välinen väkivalta. Koulussa on halu ratkaista tilanteet usein omin keinoin, esimerkiksi vertaissovittelun avulla.⁸⁹

Vaikka kiusaamisen havaitseminen on vaikeaa, opettajilla on kouluissa useita keinoja tarkkailla kiusaamista. Kasvatustieteessä on tutkimustietoa, jolla kiusaamista voi tunnistaa ja sen

---

⁸³ Ks. tarkemmin Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 33-34. Kyselyn perusteella 70-80 % kiusatuista oli kiusaamisen kohteena usein tai joitakin kertoja mainituissa kohteissa.

⁸⁴ Näsi 2016, s. 20.

⁸⁵ Hamarus 2006, s. 74-75.

⁸⁶ Ellonen – Humppi 2010, s. 67.

⁸⁷ Ellonen – Humppi 2010, s. 81-82.

⁸⁸ Ellonen – Humppi 2010, s. 69-71. Tutkimuksen otanta on hyvin pieni, joten kovin pitkälle meneviä johtopäätöksiä ei siitä voi tehdä. Tulos on kuitenkin linjassa sen kanssa mitä muista lähteistä on ollut pääteltävissä.

⁸⁹ Ellonen – Humppi 2010, s. 75-76.

katkaisemiseksi on olemassa erilaisia interventiokeinoja.⁹⁰ Hallituksen esityksessä on todettu, että opetushenkilöstöllä on koulutuksen ja työkokemuksen ansiosta kyky tunnistaa kiusaaminen.⁹¹ Lapsiasiavaltuutetun mukaan kouluilla on kuitenkin ongelmia kiusaamisen havaitsemisessa ja vaikeuksia myöntää kiusaamista olevan olemassa. Lisäksi kiusaamiseen puututaan eri tavoin eri kouluissa, mikä asettaa oppilaat eriarvoiseen asemaan.⁹² Lapsiasianvaltuutettu esitti yhdessä MLL:n pääsihteerin ja muiden viranomaisten kanssa aloitteen, jossa he vaativat muun muassa, että [... perusopetuslakiin lisätään säännökset koulukiusaamiseen puuttumisen menettelytavoista ja vastuuhenkilöistä]. Heidän mukaansa käytännön vastuu jakaantuu monelle taholle siten, ettei vastuuta kanneta lopulta kukaan.⁹³

Eduskunnan oikeusasiamiehen arvion mukaan perusopetuslain mukaisen turvallisen opiskeluympäristön toteutuminen edellyttää koulun henkilöstöltä päämäärätietoisia toimia. Kiusaamistapauksiin on suhtauduttava asianmukaisesti, ne on pyrittävä selvittämään viipymättä ja tilanteisiin on puututtava riittävin toimenpitein.⁹⁴ Oikeusasiamiehen mukaan oppilaiden turvallisuuden ylläpitämiseksi vaaditaan erityistä huolellisuutta tilanteissa, jotka poikkeavat arjen rutiineista, ja niitä varten on annettava etukäteen ohjeet. Sen sijaan kouluajan ja koulun ulkopuolella järjestettävät tapahtumat, jotka eivät kuulu koulun toimintaan, eivät kuulu opettajan ja rehtorin valvontavastuuseen. Jos tapahtumaa on kuitenkin suunniteltu koulussa kouluajalla ja opettajat tai rehtori ovat osallistuneet jollakin tavalla ohjelman suunnitteluun, on koululla kytkös tapahtumaan, ei vastuuta voida sulkea kokonaan pois.⁹⁵

2.3.1 Oikeustapauksia kiusaamiseen puuttumisesta

Koulukiusaamistapauksia, joissa opettaja on ollut osallisena, on käsitelty pääasiassa vahingonkorvausasioina. Ainoa hovioikeudessa käsiteltyä opettajaa ja rehtoria koskevaa rikosasiaa käsittelemme myöhemmin.

---

⁹⁰ Salmivalli 1998, s.164-169.

⁹¹ He 66/2013 vp, s. 41.

⁹² Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2017, s. 23.

⁹³ Aloite koulukiusaamiseen puuttumisen keinojen tehostamiseksi, s. 2 ja 4.

⁹⁴ Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 4401/4/10.

⁹⁵ Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 2678/2/02.

Rovaniemen hovioikeudessa käsiteltiin vahingonkorvausasiassa kiusaamistapaus (RHO S02/541), jossa opetuksen järjestäjä oli tuomioistuimen mukaan onnistunut puuttumaan kiusaamiseen. Ratkaisun perusteluissa todettiin, että kiusaamisen estäminen edellytti määrätietoista toimintaa kiusaamisen ehkäisemiseksi. Opetuksen järjestäjä oli antanut työrauha- ja turvallisuussuunnitelman, joka ei vielä kiusaamisen tapahtuessa ollut virallinen toimintamalli, mutta sitä noudatettiin yleisesti kaupungissa. Koulujen opettajat oli perehdytetty mallin käyttöön ja kouluorganisaatio oli varautunut kiusaamistilanteisiin. Kun kiusaamistilanteet huomattiin, oppilaat puhuteltiin ja näytti siltä, että puuttuminen oli ollut tehokasta, eikä sama oppilas ollut uusinut kiusaamistaan kuin kahdessa tapauksessa. Opettajia oli informoitu tapahtuneesta, kiusattua oppilasta oli seurattu ja hänet sijoitettiin yläkouluun siirtyessä rauhalliselle luokalle. Lisäksi huoltajiin oltiin yhteydessä lukuisia kertoja. Kiusattu oppilas tapasi useamman kerran koulupsykologia ja hänen asiaansa hoidettiin oppilashuoltotyöryhmässä sekä kerran myös laajemmalla moniammatillisella kokoonpanolla yhteisneuvottelussa. Tuomioistuimen ratkaisun mukaan koulussa oli riittävästi selvitetty kiusaamistapauksia ja ryhdytty lukuisiin toimenpiteisiin kiusaamisen ehkäisemiseksi ja oppilaan tukemiseksi.

Toisessa vahingonkorvausta koskeneessa tapauksessa (HelHO S15/1221) hovioikeus totesi, ettei koulun henkilökunta ollut laiminlyönyt velvoitteitaan, vaikka kiusaamista ei saatu lopetettua. Vaikka kiusaamistapaukset oli selvitetty koulussa pian tapahtumien jälkeen, kiusaaminen oli jatkunut. Kiusaamista oli käsitelty moniammatillisessa ryhmässä ja apua oli pyydetty lastensuojelusta, poliisilta ja ulkopuoliselta turvallisuusasiantuntijalta. Koulussa oli järjestetty KiVa-koulujärjestelmän mukaisia metodeja ja niiden lisäksi porrastettu välitunteja, annettu rangaistuksia ja lopulta kiusattu oppilas oli huoltajan pyynnöstä siirretty toiseen kouluun. Hovioikeus ilmaisi perusteluissaan, että opetuksen järjestäjä oli jopa tehnyt tavallista enemmän kiusaamisen estämiseksi. Tuomioistuimen mukaan oli riittävä, että kiusaamista oli saatu vähennettyä ja toimenpiteillä oli siten ollut tosiasiallista vaikutusta.

Esimerkki epäonnistuneesta väliintulosta kiusaamistilanteesta on vahingonkorvausta koskenut tapaus (THO S99/2345), jossa selvitettiin, oliko koulussa puututtu kiusaamiseen riittäväällä tavalla. Opettajat olivat todistusaineiston valossa olleet tietoisia kiusaamisesta ja joitakin toimia oli tehty. Yksi opettajista kertoi, ettei hän tehnyt mitään, kun oppilas oli kokeeseen kirjoittamalla kertonut kiusaamisestaan. Syyksi hän mainitsi sen, ettei kiusaamista yksilöity tarkemmin, eikä opettaja itse ollut havainnut kiusaamista. Koulussa oli kuitenkin puhuteltu

kiusaajiksi nimettyjä oppilaita koulun henkilökunnan ja poliisin toimesta, mutta näyttöä kiusaamisesta ei löytynyt. Tosin muut oppilaat kertoivat nimittelynä tapahtuneesta kiusaamisesta, joka kohdistui tiettyyn oppilaaseen. Kiusaaminen ilmeni ahdistuksena, johon oppilas sai psykiatrista hoitoa. Käräjäoikeus totesikin, että oppilas oli joutunut yläasteella ja lukiossa jatkuvan kiusaamisen kohteeksi, vaikka täyttä selvitystä tapahtumista ja niiden syistä ei ollut saatavissa. Koulujen rehtorit kertoivat, että jos kiusaaminen olisi ollut fyysistä, siitä olisi silloin ilmoitettu terveydenhoitajalle ja huoltajille. Edelleen rehtorit kertoivat, että välitunti-valvonta oli hoidettu asianmukaisesti ja opettajat olivat noudattaneet annettuja ohjeita. Kiusattu oppilas oli siirretty toiselle luokalle ja kiusaamisen jatkuessa oppilas siirtyi kotikouluun. Käräjäoikeuden mukaan opettajat olivat olleet tietoisia kiusaamisesta ja koulun olisi aktiivisemmin pitänyt etsiä toimia kiusaamisen estämiseksi ja tilanteen korjaamiseksi. Kiusaajan puhuttelun ja kiusatun henkilön oppilaitossiirron lisäksi olisi pitänyt tehdä muitakin toimenpiteitä. Opetuksen järjestäjän katsottiin laiminlyöneen valvonta- ja toimimisvelvollisuutensa oppilaan kiusaamisen lopettamiseksi ja se tuomittiin vahingonkorvauksiin.

Oikeustapausten perusteella on ilmeistä, että keskeistä on reagoida kiusaamiseen ja selvittää asia epäselvissäkin tapauksissa. Toimien tulee olla monipuolisia, esimerkiksi moniammatillista yhteistyötä. Kuitenkaan ei voida edellyttää, että toimet tosiasiallisesti lopettavat kiusaamisen kokonaan.

3 Oikeus turvalliseen oppimisympäristöön

Kunta on perusopetuslain mukaan velvollinen järjestämään esi- ja perusopetusta alueellaan (POL 4). Opetus voidaan toteuttaa yhteistyössä muiden kuntien kanssa tai palvelu voidaan hankkia perusopetuslaissa mainituilta perusopetuksen järjestäjiltä. Kunta kuitenkin aina vastaa palvelun lainmukaisuudesta.⁹⁶ Jokaisella perusopetusta antavalla koululla tulee olla koulun toiminnasta vastaava rehtori (POL 37.1), joka voi olla useamman koulun yhteinen tai joku koulun opettajista. Rehtori vastaa oppilaitoksen hallinnollisesta ja pedagogisesta johtamisesta.⁹⁷ Opetuksen järjestäjän tulee huolehtia siitä, että koulussa on riittävästi opettajan virkoja tai työsopimussuhteisia opettajia (POL 37.2). Opettajien ja rehtoreiden työsuhteet määräytyvät sen mukaan, mitä kuntalaissa ja kunnan virkasäännössä määrätään.⁹⁸

Rehtorit ja opettajat ovat virkavastuussa toimivia virkamiehiä. Virkavastuu tarkoittaa ankarampaa huolellisuusvelvoitetta kuin työsuhteen luoma velvoite. Virkavastuun määrittelemisen koulussa ei kuitenkaan riipu työsuhteen muodosta, vaan siitä käyttääkö henkilö toimesaan julkista valtaa.⁹⁹ Opettaja voi olla virkavastuussa siinäkin tilanteessa, että hänen asemansa ei perustu virkaan. Julkista valtaa käytetään silloin, kun puututaan toisen henkilön oikeuspiiriin liittyviin asioihin. Opettajan ja rehtorin käyttämää julkista valtaa on esimerkiksi oppilaaksi ottaminen, kurinpidollisten toimenpiteiden käyttö ja arvosanojen antaminen.¹⁰⁰

3.1 Turvallinen oppimisympäristö

Lapsilla on aikuisia heikommat valmiudet arvioida riskejä ja heikompi kyky huolehtia oman oikeusturvansa toteutumisesta. Näin ollen lasten kohdalla turvallisuutta vaarantavat riskit on arvioitava matalammalla kynnyksellä kuin aikuisten, sillä lasten sietokyky oikeudenloukkauksia kohtaan on alhaisempi.¹⁰¹ Kouluille voidaan asettaa korkea huolellisuuskriteeri sen suhteen, kuinka ne suojaavat lasten turvallisuutta. Oppilaalla on perusteltu syy odottaa koulun henkilöstön huolehtivan säädösten mukaisesti hänen turvallisuudestaan.¹⁰²

---

⁹⁶ HE 86/1997 vp, s. 54.

⁹⁷ Lahtinen – Lankinen 2018, s. 353.

⁹⁸ HE 86/1997 vp, s. 44-45 ja 66.

⁹⁹ Mäntylä, 2013b, s. 155.

¹⁰⁰ Lahtinen – Lankinen 2018, s. 351.

¹⁰¹ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 223.

¹⁰² Hakalehto-Wainio 2012b, s. 250.

Oppilaalla on oikeus turvalliseen oppimisympäristöön, mikä perustuu useisiin normeihin. Lähtökohtana ovat perus- ja ihmisoikeudet, jotka koskevat myös lapsia. Lapsen oikeuksien sopimus luo erityisiä velvoitteita lasten suojaamiseksi. Kouluympäristön turvallisuutta säätelevät sekä perusopetuslaki että laki oppilas- ja opiskelijahuollosta. Tarkempia ohjeita annetaan opetussuunnitelman perusteissa, joka on opetushenkilöstöä velvoittava normi¹⁰³. Oppimisympäristön turvallisuus voidaan jakaa fyysiseen, psyykkiseen, sosiaaliseen ja pedagogiseen turvallisuuteen. Fyysinen turvallisuus käsittää pääasiassa oppimistilat ja muun fyysisen ympäristön. Psyykinen turvallisuus tarkoittaa kognitiivisia ja emotionaalisia tekijöitä ja sosiaalinen turvallisuus on kouluympäristössä tapahtuvaa vuorovaikutusta ja kommunikointia. Pedagogiseen turvallisuuteen kuuluu opetussuunnitelman mukaisten oppimistavoitteiden toteutuminen.¹⁰⁴ Koulukiusaaminen voi rikkoa kaikkia turvallisuuden osa-alueita.

Ennen perusopetuslakia, joka astui voimaan 1.1.1999, perusopetusta ohjasi peruskoululaki (476/1983). Peruskoululaissa ei ollut nykyisen perusopetuslain 29 §:n kaltaista säännöstä turvallisesta oppimisympäristöstä. Ennen perusopetuslain voimaantuloa koulukiusaamista-pauksissa tuomioistuinratkaisussa oppilaan oikeuksien osalta on viitattu peruskoululain 2 §:n 1 momenttiin. Pykälässä lueteltiin oppilaan ominaisuuksia, joihin peruskoulun olisi kasvatettava oppilaita. Esimerkkejä ominaisuuksista olivat tasapainoisuus, hyväkuntoisuus, vastuuntuntoisuus, itsenäisyys, luovuus, yhteistyökykyisyys ja rauhantahtoisuus.¹⁰⁵ Pykälässä siis ennemminkin esitellään peruskoulun kasvatustavoitteita, eikä oppilaan oikeuksia.

Perusopetuslakiin lisättiin säännös oppilaan oikeudesta turvalliseen opiskeluympäristöön eli nykyisen lain 29 §:n 1 momentti. Lain esitöiden mukaan fyysisen ympäristön turvallisuuden lisäksi säännös velvoittaa opetuksen järjestäjän suojaamaan oppilaat myös väkivallalta ja kiusaamiselta koulussa.¹⁰⁶ Sivistysvaliokunnan mietinnön mukaan POL 29 § tarkoittaa kokonaisvastuuta koulun turvallisuudesta. Koulun kuuluu huolehtia siitä, etteivät oppilaat joudu väkivallan ja kiusaamisen kohteeksi.¹⁰⁷ Mietinnössä ei tarkemmin avata sitä, mitä kokonaisvastuu tai kiusaaminen tarkoittaa. Säännöstä ei ole tarkennettu asetuksella tai muilla

---

¹⁰³ Perusopetuslain 14 § velvoittaa opetushallituksen laatimaan opetussuunnitelman, jossa on opetuksen tavoitteet ja keskeiset sisällöt sekä kodin ja koulun yhteistyön sisältö. Lisäksi opetussuunnitelma käsittää oppilashuollon keskeiset periaatteet ja opetustoimen oppilashuollon tavoitteet.

¹⁰⁴ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 223-225.

¹⁰⁵ HE 30/1982 vp, s. 17.

¹⁰⁶ HE 86/1997 vp, s. 64.

¹⁰⁷ SiVM 3/1998, s. 32.

normeilla. Oikeuskäytännössä lainkohdan sisältöä on tarkennettu opetuksen järjestäjän antamalla suunnitelmilla tai ohjeilla.¹⁰⁸

Opetussuunnitelman yhteyteen on opetuksen järjestäjän laadittava ja ohjeistettava suunnitelma kurinpito- ja kasvatukseen käytettävistä ja niihin liittyvistä menettelytavoista (POL 29.3). Turvallisen oppimisympäristön toteuttamiseksi opetuksen järjestäjä veloitetaan hyväksymään järjestyssäännöt tai antamaan koulussa sovellettavat järjestysmääräykset kouluturvallisuuden ylläpitämiseksi (POL 29.4). Tämä tarkoittaa, että ohjeet ja määräykset ovat kunta- tai koulukohtaisia, eivätkä siten yhteismitallisia. Järjestyssäännöissä ja -määräyksissä voidaan antaa tarpeellisia määräyksiä käytännön järjestelyistä ja asianmukaisesta käytäytymisestä kouluyhteisön turvallisuuteen liittyen sekä edellä mainituista esineistä ja aineista sekä niiden käytöstä ja säilytyksestä.

Perusopetuslaissa on vain yksi kohta, jossa annetaan määräys nimenomaisesti kiusaamis- ja väkivaltatilanteisiin. Lain 29 §:n 7 momentissa määrätään opettajan tai rehtorin ilmoitusvelvollisuudesta koulussa tietoon tulleesta tai koulumatkan aikana tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta tekojen kohteeksi joutuneen ja niihin syyllistyneen oppilaan huoltajalle tai lailliselle edustajalle. Koulun henkilöstö ei voi kuitenkaan puuttua koulumatkoilla tapahtuvaan kiusaamiseen koulun kurinpidollisilla toimilla.¹⁰⁹ Hallituksen esityksen mukaan koulun henkilökunta voisi kuitenkin tukea kotia häiriötilanteiden selvittämisessä ja puuttua niihin kasvatuksellisin ja oppilashuollollisin keinoin.¹¹⁰

Turvallinen opiskelu ympäristö edellyttää sitä, että opetuksen järjestäjä ja koulujen henkilökunta tuntevat turvallisuutta koskevat säädökset. Lisäksi on oleellista, että kouluissa on tarvittavat turvallisuussuunnitelmat ja -ohjeet, henkilökunta tuntee ne.¹¹¹ OAJ:n mukaan rehtoreilla on ajanpuutteesta ja osaamisesta johtuvia vajeita turvallisuusjohtamisessa ja opettajien turvallisuusasioiden osaamista olisi kehitettävä.¹¹² Koulujen arjessa opettajan ja opetushenkilökunnan työ on varsin itsenäistä, eikä kouluja valvota. Opettajilla on kuitenkin vastuu

---

¹⁰⁸ Kiusaamistapauksessa, jota käsiteltiin Rovaniemen hovioikeuden vahingonkorvausasiassa (RHO S02/541), tuomioistuini totesi, ettei tuolloin juuri voimaan tulleessa uudessa perusopetuslaissa olevaa turvalliseen opiskelu-ympäristöön liittyvää lain kohtaa oltu tarkennettu asetuksella. Ratkaisuperusteeksi kiusaamistapauksen hoitamiseksi jouduttiin ottamaan kaupungin käyttämä työrauha- ja turvallisuussuunnitelma.

¹⁰⁹ Mäntylä 2013, s. 150-151.

¹¹⁰ HE 66/2013 vp, 43.

¹¹¹ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 226.

¹¹² OAJ:n lausunto 2018, s. 6-7.

huolehtia oppilaiden oikeuksien toteutumisesta koulussa.¹¹³ Opettajat toimivat virkavastuun alaisina, mutta heidän lähtökohtansa kaikkien velvollisuuksien huolehtimiseksi on vaihtelevaa. Opettajan koulutuksessa ei juurikaan anneta eväitä erilaisten hallinnollisten tehtävien hoitamiseen, oppilaiden hyvinvointiin liittyvien ongelmien tunnistamiseen tai kouluympäristössä esiintyvien tyypillisten oikeudellisten ongelmien kohtaamiseen.¹¹⁴

3.2 Perusopetuksen kurinpito- ja puuttumiskeinot

Perusopetuslaissa on mainittu muutamia keinoja, joilla voidaan puuttua epäasialliseen ja häiritsevään käyttäytymiseen koulussa. Koulun kurinpitokeinoja säätelee perusopetuslain lisäksi perustuslaki ja lapsen oikeuksien sopimus. Vain laissa mainittuja kurinpitokeinoja voidaan käyttää puuttuttaessa oppilaiden toimintaan koulussa¹¹⁵ ja oppilaiden rankaiseminen on mahdollista vain kouluun liittyvien tapahtumien yhteydessä.¹¹⁶

Tavallisin kouluissa käytettävä kurinpitokeino on opettajan tai rehtorin määräämä kasvatuskeskustelu¹¹⁷. Sitä käytetään tilanteissa, joissa oppilas on syyllistynyt oppivelvollisuuden laiminlyönnin lisäksi toisten oppilaiden tai henkilökunnan epäkunnioittavaan tai ihmisarvoaan loukkaavaan kohteluun (POL 35 a). Keskusteluun määräämisestä on ilmoitettava huoltajille. Kasvatuskeskustelu voidaan uusia tai se voidaan yhdistää muihin koulun kurinpidollisiin toimiin. Keskusteluun voi opettajan ohella osallistua rehtori tai oppilashuoltoon kuuluvat henkilöt sekä huoltaja.¹¹⁸ Kasvatuskeskustelut, tai aikaisemmin puhuttelut, ovat olleet tyypillinen keino puuttua kiusaamiseen (esimerkiksi THO S99/2345, RHO S02/541, ÅHR R10/257 ja HelHO S15/1221). Kasvatuskeskustelun kaltaisia ja usein käytettyjä lieviä keinoja puuttua oppilaan ei-toivottuun käytökseen ovat ilmoittaminen tapahtuneesta oppilaan vanhemmille, oppilaan keskustelu rehtorin kanssa ja opettajan keskustelu oppilaan vanhempien kanssa¹¹⁹. Edellisiä voimakkaampi keino on jälki-istunto, jonka aikana on myös mahdollisuus teettää kasvatusta, opetusta tai kehitystä tukevia tehtäviä (POL 36).

---

¹¹³ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 110-111 ja 113.

¹¹⁴ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 111-112.

¹¹⁵ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Pertola 2013, s. 43-44.

¹¹⁶ Eduskunnan oikeusasiamies, Dmro 544/4/01 ja Lahtinen – Lankinen 2018, s. 284.

¹¹⁷ Näsi – Virtanen – Tanskanen 2017, s. 6 ja 11.

¹¹⁸ HE 66/2013 vp, s. 45.

¹¹⁹ Näsi – Virtanen – Tanskanen 2017, s. 6 ja 11.

Häiritsevä oppilas voidaan poistaa opetustilasta tai koulun tilaisuudesta opettajan tai rehtorin toimesta. Oppilaan osallistuminen koulun toimintaan voidaan evätä loppupäivän ajaksi, jos toisen oppilaan taikka koulussa tai muussa opetustilassa työskentelevän henkilön turvallisuus vaarantuu oppilaan väkivaltaisen tai uhkaavan käyttäytymisen vuoksi tai opetus häiriintyy kohtuuttomasti (POL 36). Päätöksen opetuksen eväämisestä voi tehdä rehtori perusopetusasetuksen (852/1998) 18 §:n mukaan. Jos toisten oppilaiden turvallisuus on vaarantunut, voi rehtori tai opettaja poistaa oppilaan tarvittaessa jopa voimakeinoilla huomioiden oppilaan ikä ja tilanteen uhkaavuus sekä tilanne kokonaisuutena arvioiden. (POL 36 b) Opetuksen epääminen on jo huomattava kurinpidollinen toimi koulussa ja sitä käytetään vain poikkeustilanteissa turvaamaan työskentely koulussa.¹²⁰

Opettajalla ja rehtorilla on oikeus ottaa haltuun oppilaalta kielletty aine tai esine, ja haltuunotossa voi käyttää poistamisen tapaan tarvittaessa välttämättömiä voimakeinoja. (POL 36 d) Perusopetuslain 36 e § mahdollistaa myös oppilaan tavaroiden tarkastamisen opettajan tai rehtorin toimesta sen varalta, että oppilaalla on kielletty esine. Oppilaan koskemattomuuteen puuttuminen edellyttää, että tilannetta on ensin yritetty ratkaista muilla toimenpiteillä ja, että muiden oppilaiden oikeus opetukseen, työrauhaan tai turvallisuuteen on vaarantunut niin vakavasti, että on tehtävä välittömiä toimenpiteitä.¹²¹

Perusopetuslain 29 §:n 2 momentin mukaan oppilailta on kielletty tuoda sellaisia esineitä ja aineita kouluun, joiden hallussapito on kielletty muussa laissa, kuten järjestyslaissa (612/2003)¹²² ja alaikäisten kohdalla myös alkoholilaissa (1102/2017). Lisäksi kiellettyjä koulussa ovat esineet, joilla voidaan vaarantaa omaa tai toisen turvallisuutta, taikka joka erityisesti soveltuu omaisuuden vahingoittamiseen ja jonka hallussapidolle ei ole hyväksyttävää syytä. Tällainen hyväksyttävä syy on esimerkiksi välittömästi koulun jälkeiset harjoitukset, joissa tarvitaan pesäpallomailaa tai kansallispuvun asusteisiin kuuluva puukko.¹²³

---

¹²⁰ He 205/2002 vp, s. 26.

¹²¹ He 205/2002 vp, s. 27.

¹²² Tällaisia kiellettyjä esineitä ovat järjestyslain 3 luvussa luetellut vaaralliset ja toisen vahingoittamiseen soveltuvat esineet, kuten stiletit, nyrkkiraudat ja heittotähdet. Kiellettyjä ovat myös pistämiseen, lyömiseen ja heittämiseen soveltuvat esineet, esimerkiksi teräaseet, rikutut lasiesineet, ketjut, tikat ja kuulat, sekä syövyttämiseen tai vahingoittamiseen ja lamauttamiseen ja ampumiseen soveltuvat esineet ja aineet sekä terveydelle vaaralliset laserosoittimet. Samoin räjähdysaineiden ja ampuma-aseiden tuominen kouluun on kielletty.

¹²³ HE 66/2013 vp, s. 41-42.

Toisinaan oppilaat kuljettavat koulussa mukana teräaseita ja on mahdollista, että kiusaamisena toteutetussa pahoinpitelyssä käytetään hengenvaarallista esinettä.¹²⁴

Oikeuskäytännössä opettajalle on sallittu ankariakin keinoja turvallisen oppimisympäristön takaamiseksi. Hovioikeuden ratkaisemassa rikosasiassa (VHO R15/566) opettaja oli puuttunut takaa-ajotilanteeseen, joka tapahtui kiusaajaksi ja hänen kiusaamukseen tiedetyn oppilaan välillä. Opettaja oli ottanut kiusaajaksi väitettyä oppilasta rinnoista kiinni ja painanut oppilaan höyläpenkkiä vasten sekä vaatinut oppilasta lopettamaan luokkatoverinsa kiusaamisen. Opettajaa syytettiin pahoinpitelystä ja virkavelvollisuuden rikkomisesta. Opettajalla katsottiin olevan oikeuttamisperuste, koska hän oli toteuttanut virkavelvollisuuttaan huolehtia turvallisen kouluympäristön säilymisestä ja siitä, ettei kiusattu oppilas joudu väkivallan tai muun kiusaamisen kohteeksi.

Ankarin kurinpitorangeistus on oppilaan erottaminen¹²⁵ (POL 36), joka viestii vakavista ongelmista.¹²⁶ Erottaminen voidaan tehdä määräaikaisena kolmeksi kuukaudeksi, jos oppilas on jatkanut rikkomuksiaan saatuaan jo jälki-istunnon tai kirjallisen varoituksen tai jos rikkomus on vakava.¹²⁷ Erottaminen kuuluu opetuksen järjestäjän ylläpitämän monijäsenisen toimielimen tehtäviin (POL 36 a.7). Oppilaan pysyvä erottaminen on myös mahdollista, joskaan sitä ei ole juuri käytetty kurinpitokeinona, vaikka se olisikin mahdollinen kurinpitokeino peruskoulussa.¹²⁸ Kiusaamistapausten yhteydessä voidaan käyttää koulusta erottamista puuttumiskeinona.¹²⁹

Oppilas- ja opiskelijahuoltolain (OOL 1287/2013) 2 §:n mukaan opiskelija- ja oppilashuollon tehtävänä on edistää opiskelijoiden terveyttä ja hyvinvointia, ehkäistä ongelmien syntymistä sekä edistää opiskeluympäristön hyvinvointia, terveellisyttä ja turvallisuutta. Laki

---

¹²⁴ Koulujen turvallisuustutkimuksen mukaan teräaseita oli tuotu 38 %:n yhtenäiskouluista, 39 %:in yläkouluista ja 24 %:in alakouluista. Ks. Näsi – Virtanen – Tanskanen 2017, s. 9.

¹²⁵ Ennen rangaistuksen antamista on teko yksilöitävä ja oppilasta on kuultava. Tarvittaessa on hankittava muuta selvitystä. Määräaikainen erottaminen voidaan toteuttaa ilman edellä estettyjä lainvoiman tuovia toimenpiteitä, jos oppilaan aiheuttaessa toisen turvallisuuden kärsimisen tai vakavan vaarantumisen ja väkivallan tai uhkaavan käyttäytymisen jatkumisen vaara on ilmeinen. (POL 36). Jos oppilasta vastaan on nostettu syyte tai hän on saanut tuomioistuimessa rangaistuksen, ei hänelle enää saa antaa kurinpitorangeistusta. Kurinpitomenettely voidaan aloittaa koulussa, jos teko ei ole rikoksena rangaistava. (POL 36 a)

¹²⁶ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Pertola 2013, s. 47.

¹²⁷ He 86/1997 vp, s. 66.

¹²⁸ Näsi – Virtanen – Tanskanen 2017, s. 6 ja 11.

¹²⁹ Hovioikeudessa käsitellyssä olleessa tapauksessa (VHO R95/897) kiusaaminen oli päättynyt vasta, kun kiusaaja oli erotettu koulusta. Aineistosta ei käy ilmi erottamisen syy, mutta ainakin se on päättännyt kiusattuun oppilaaseen kohdistetun oikeuden loukkauksen.

sisältää toimenpiteitä, joita voidaan käyttää kiusaamisen tai sen seurausten ehkäisemiseksi. Opiskeluhoito sisältää psyykkisen, fyysisen ja sosiaalisen hyvinvoinnin tukemiseksi erilaisia palveluita, esimerkiksi terveydenhuolto-, kuraattori- ja psykologipalvelut. (OOL 3 ja 8). Oppilaitoksen henkilökunnalla on velvollisuus ohjata oppilas hakemaan tarvitsemiaan opiskeluhoitojen etuja ja palveluita. (OOL 11.2) Kiusaamistilanteissa opetushenkilökunnan yksi keino puuttua kiusaamisen aiheuttamiin seurauksiin on huolehtia, että oppilas pääsee koulu-psykologin vastaanotolle (RHO S02/541). Oppilashuoltotyöryhmä on luonteva paikka kiusaamisen käsittelyyn, koska se tarjoaa myös opetushenkilökunnalle moniammatillista¹³⁰ tukea puuttua kiusaamiseen.¹³¹ Uudemmissa hovioikeuksissa käsitellyissä kiusaamistapauksissa olikin tavallista, että kiusaamista selvitettiin moniammatillisena yhteistyönä (RHO S02/541, ÅHR R10/257 ja HelHO S15/1221).

Lastensuojelulain (417/2007) 25 §:n 1 momentin mukaan opetustoimen palveluksessa olevilla henkilöillä on velvollisuus välittömästi ilmoittaa kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos heidän tietoonsa on tullut lapsi, jonka kehitystä vaarantavat olosuhteet tai lapsen oma käyttäytyminen edellyttävää lastensuojelun tarpeen selvittämistä. Lastensuojeluilmoitus on yksi keino puuttua kiusaamiseen. Eduskunnan oikeusasiamies on erityisesti todennut, että opetushenkilökunnalla on lainmukainen velvollisuus tehdä lastensuojeluilmoitus elleivät koulun omat keinot ole tehokkaita asiattoman toiminnan lopettamiseksi.¹³² Määräaikainen erottaminen on vahva indikaatio siitä, etteivät koulun omat keinot enää ole riittäviä. Erottamisen yhteydessä tulisi opetushenkilöstön saattaa oppilas huoltajineen muiden tukitoimien piiriin. Lastensuojeluilmoitus tulee kyseeseen myös silloin, kun kyseessä on teko, joka täyttää rikoksen tunnusmerkistön, mutta tekijä on alle 15-vuotias. Yhtenä puuttumiskeinona on koulun henkilökunnalla mahdollisuus rikosilmoituksen tekeminen. Rikosilmoituksen yhteydessä on luontevaa tehdä myös lastensuojeluilmoitus, vaikka oppilas olisi jo saavuttanut ikänsä puolesta rikosoikeudellisen vastuun.

Opetushenkilökunta voi siirtää oppilaita opetusryhmien ja jopa koulujen välillä tai kotiope-
tukseen. Keinoa on käytetty niin hajottamaan kiusaajaporukoita kuin yksittäisen kiusaajan

---

¹³⁰ Vuonna 2013 uudistetun oppilas- ja opiskelijahuoltolain 3 §:n mukaan opiskeluhoito toteutetaan yhteistyössä opetustoimen sekä sosiaali- ja terveystoimen kanssa sekä yhdessä oppilaiden ja heidän huoltajiensa kanssa. Tarvittaessa mukana on myös muita yhteistyötahoja.

¹³¹ Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella 2018, s. 77.

¹³² Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 4401/4/10.

siirtämiseksi toiseen opetusryhmään, jotta kiusaaminen saataisiin lopetettua.¹³³ Eduskunnan oikeusasiamies on todennut, että luokkasiirrot ovat viimesijainen keino kiusaamisen estämiseksi.¹³⁴ Opetusryhmäsiirrot ovatkin harvinaisia kurinpitokeinoja.¹³⁵

Kouluissa on erilaisia sisäisiä sovitteluun perustuvia konfliktinratkaisukeinoja, joilla on Suomessa pitkät perinteet. Ne on nähty tehokkaina ja hyvinä kiusaamiseen puuttumisen keinoina kouluissa. Kiusaamiseen voidaan puuttua myös erilaisilla toimenpideohjelmilla, joita on varsin laajasti käytetty. Tutkitusti tehokas menetelmä on suomalainen KiVa-koulu -ohjelma. Siihen sisältyy opetushenkilöstölle konkreettisia ohjeita sekä ennaltaehkäisevästä työstä että menetelmiä kiusaamistilanteiden ratkaisemiseksi.¹³⁶ Lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta soft law -instrumentit ovat jopa lainsäädäntöä merkittävämmässä asemassa.¹³⁷

Perusopetuslaki sekä oppilas- ja opiskelijahuoltolaki tarjoavat keinoja, joilla opetushenkilökunnalla on mahdollisuus puuttua vaaratilanteisiin ja huolehtia turvallisen opiskeluympäristön toteutumisesta. Opettajia ja rehtoreita suoraan velvoittavia kohtia laissa on vain kaksi. Ensinnäkin heillä on ilmoitusvelvollisuus koulussa tai koulumatkalla tapahtuneesta häirinnästä, kiusaamisesta tai väkivallasta niin uhrin kuin tekijänkin huoltajille (POL 29.7). Toiseksi opettajilla ja rehtoreilla on velvollisuus ohjata opiskelijaa hakemaan tarvitsemiaan opiskeluhoillon etuuksia ja palveluja (OOL 11.2). Perusopetuslain mukaan kiusaamistilanteissa opettajilla ja rehtoreilla on ainakin mahdollisuus järjestää kasvatust keskustelu, ottaa yhteys huoltajiin ja antaa jälki-istunto. Aktiivisissa riskitilanteissa oppilas voidaan poistaa luokasta – myös voimakeinoja käyttäen. Opettaja ja rehtori voivat takavarikoida koulussa kielletyn esineen tai aineen ja tarkastaa oppilaan tavarat siltä varalta, että oppilaalla on jokin kielletty esine tai aine. Rehtori voi evätä oppilaalta opetuksen loppupäiväksi. Erottaminen kuuluu kunnan sivistyslautakunnan tai muun opetuksen järjestäjän organisoiman elimen päätettäväksi. Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki antavat mahdollisuudet sekä kiusaajan että kiusatun tukemiseen oppilashuollon keinoin. Lisäksi oppilaan kiusaamisasia voidaan saattaa lastensuojeluviranomaisten käsiteltäväksi tai poliisin tutkittavaksi. Koulussa on myös omia lainsäädännön ulkopuolisia keinoja kiusaamistilanteisiin puuttumiseksi.

---

¹³³ Kivelä – Mäntylä – Ollila – Pertola 2013, s. 51.

¹³⁴ Eduskunnan oikeusasiamies, Dnro 1132/4/08.

¹³⁵ Näsi – Virtanen – Tanskanen 2017, s. 6 ja 11.

¹³⁶ Kiusaamisen ehkäisy sekä työrauhan edistäminen varhaiskasvatuksessa, esi- ja perusopetuksessa sekä toisella asteella 2018, s. 66-67 ja 84.

¹³⁷ Plevin 2018, s. 95.

3.3 Väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastainen suunnitelma

Lain mukaan koulutuksenjärjestäjän tulee huolehtia siitä, että oppilaitoksessa on opiskelu- huoltosuunnitelma, johon tulee kirjata suunnitelma oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä (OOL 13.1-2 k 4). Suunnitelma velvoittaa opettajan ja rehtorin selvittämään ja korjaamaan ne tilanteet, joissa koulussa esiintyy epäasiallista käyttäytymistä. Tavoitteena on, että opettajat ja muu henkilökunta havaitsisivat paremmin kiusaamistilanteet ja oppilaat saisivat tukea niiden käsittelyyn. Varhainen puuttuminen ongelmiin edellyttää mahdollisimman vaikuttavia toimintatapoja ja toimintatapojen yhtenäistämistä.¹³⁸

Tarkemmat määräykset väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisen suunnitelman toteuttamiseksi antaa opetushallitus opetussuunnitelman perusteissa (OOL 13.3). Suunnitelmassa tulee kuvata, kuinka väkivaltaa, kiusaamista ja häirintää ehkäistään ja kuinka siihen puututaan. Sen lisäksi suunnitelmassa on oltava ohjeet siitä, kuinka näitä tilanteita koulussa käsitellään yhteisö-, ryhmä- ja yksilötasolla. Suunnitelmassa on oltava kuvaukset yksilöllisestä tuesta, hoidosta ja seurannasta, yhteistyöstä huoltajien ja muiden viranomaisten kanssa. Lisäksi suunnitelmaan tulee sisältyä katsaus sen tiedottamisesta, perehdyttämisestä, päivittämisestä, seurannasta ja arvioinnista.¹³⁹ Oppilas- ja opiskelijahuoltolaki korostaa moniammatillista yhteistyötä kiusaamisen, väkivallan ja häirinnän estämiseksi. Koulut voivat itse ratkaista sen, minkälaiseksi kiusaamisen vastainen suunnitelma laaditaan. Suunnitelmien sisältö voi vaihdella koulujen välillä suuresti ja ne voivat pahimmassa tapauksessa jäädä suunnitelman asteelle ilman yhteyttä käytäntöön.¹⁴⁰

Opetus- ja kulttuuriministeriön tilaamassa työrauhan ja turvallisen oppimisympäristön arvioinnissa vuodelta 2016 alakouluista 2,7 % ja yläkouluista 1,5 % ei ollut laatinut suunnitelmaa oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä. Peruskouluissa yli 29 % opettajista ei tiennyt, missä suunnitelma sijaitsi ja vajaat 10 % opettajista ei ollut koskaan käynyt suunnitelmaa läpi.¹⁴¹ Hovioikeuksissa vuoden 2013 jälkeen käsitellyistä kahdessa tapauksessa (VHO R15/566 ja HeHO S15/1221) kummassakaan ei viitata suunnitel-

---

¹³⁸ HE 67/2013 vp, s. 32, 42 ja 46.

¹³⁹ Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, s. 82-83.

¹⁴⁰ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 242.

¹⁴¹ Julin – Rumpu 2018, s. 75-77.

maan oppilaiden suojaamiseksi väkivallalta, kiusaamiselta ja häirinnältä, joten oikeudenkäyntiaineiston perusteella näyttää siltä, ettei suunnitelmilla ole ollut merkitystä näiden yksittäistapausten oikeudellisessa arvioinnissa.

Suunnitelmien toteutumista ei käytännössä valvota. Koulujen työ tapahtuu pääosin suljetussa piirissä ja osa koulujen toiminnasta jää arvioinnin ja kriittisen tarkastelun ulkopuolelle. Oppilaitokset valvovat itse itseään, eikä valvonta näin ollen ole välttämättä todellista ja tehokasta. Valvontatehtävä kuuluu aluehallintoviranomaisille, mutta tosiasiasa ne kuitenkin toimivat kantelu- ja muutoksenhakuviranomaisena.¹⁴² Suvianna Hakalehdon mukaan koulujen tietämättömyys ja passiivisuus puuttua kiusaamiseen johtaa osin oppilaiden ”oikeuksien ja turvallisuuden tietoiseen vaarantamiseen”. Kouluissa ei ymmärretä puuttumattomuuden olevan lainvastaista.¹⁴³ Tästä on esimerkkinä aikaisemmin jo mainittu tapaus (THO S 99/2345), jossa opettaja ei selvittänyt kiusaamistilannetta, vaikka oppilas oli kertonut siitä kokeeseen kirjoittamalla.

Väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisen suunnitelman tavoitteena on olla konkreettinen työkalu, jonka avulla huolehditaan turvallisen opiskeluympäristön toteutumisesta peruskoulussa. Suunnitelmien ongelmina ovat epämääräisyys¹⁴⁴ ja yhteismitallisuuden puute eri koulujen välillä. Tämä asettaa niin opettajat kuin oppilaatkin epätasa-arvoiseen asemaan. Paikoitellen näyttää siltä, että suunnitelmat ovat jääneet lain kuolleeksi kirjaimiksi. Opettajan ja rehtorin vastuun näkökulmasta on myös ongelmallista, että velvoite turvalliseen opiskeluympäristöön säädetään perusopetuslaissa, kun taas väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisista suunnitelmista määrätään oppilas- ja opiskelijahuoltolaissa. Suunnitelmat ovat muutenkin varsin monipolvisen ketjun takana¹⁴⁵ ja niiden yhteys perusopetuslain 29 §:än on etäinen ja vaikeasti hahmotettavissa.

---

¹⁴² Hakalehto-Wainio 2012b, s. 255-256.

¹⁴³ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 241.

¹⁴⁴ Kävin läpi sattumanvaraisesti 12 eri koulun väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaista suunnitelmaa, jotka on julkaistu verkossa. Suunnitelmien sisältö vaihteli huomattavastikin niiden laajuuden ja tarkkuuden osalta.

¹⁴⁵ Väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisen suunnitelmien normiperusta rakentuu seuraavanlaisiksi ketjuiksi: oppilas- ja opiskelijahuoltolain 13 § 1-2 mom. 4 k – opetussuunnitelman perusteet – oppilashuoltosuunnitelma – koulun väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastainen suunnitelma.

3.4 Opas kiusaamisen vastaiseen työhön kouluissa ja oppilaitoksissa

Opetushallitus on juuri julkaissut oppaan kiusaamisen vastaiseen työhön kouluissa ja oppilaitoksissa. Se käsittelee samoja teemoja kiusaamiseen liittyen kuin tässä tutkielmassa sekä oikeustieteellisessä ja kasvatustieteellisessä kirjallisuudessa yleisesti käsitellään. Opas tarjoaa perustietoa kiusaamisen esiintymisestä sekä sen tunnuspiirteistä ja kiusaamisesta rikosten tunnusmerkistöt täyttävinä tekoina. Oppaassa on kiusaamisen ehkäisemisen ja puuttumisen perusteena sama juridinen pohja, jota tässä tutkielmassa olen esitellyt.¹⁴⁶ Keskeisiä kiusaamisen ehkäisemisen ja siihen puuttumisen työkaluja oppaan mukaan ovat kiusaamisen vastaiset suunnitelmat ja koulujen järjestyssäännöt.¹⁴⁷

Oppaassa korostuu moniammatillisuuden merkitys sekä oppilashuollon rooli.¹⁴⁸ Opettajan ja rehtorin ei siis tarvitse yksin ratkaista kiusaamiseen liittyviä ongelmia. Toisaalta moniammatillisuuden korostaminen voidaan tulkita siten, että opettajalla ja rehtorilla on velvollisuus pyytää apua tai viedä asia muiden asiantuntijoiden käsiteltäväksi. Oppaassa kuvataan yhteistyökeinojen lisäksi joukko toimintaohjeita kiusaamistapausten hoitamiseksi koulussa toimiville henkilöille ja opetuksen järjestäjälle. Opettajalle ja rehtorille on omat ohjeensa.¹⁴⁹ Kiusaamiseen puuttuminen ei ole pelkästään itse kiusaamistapahtuman keskeyttämiseen liittyvä toimenpide. Oppaassa se nähdään kokonaisuutena, joka alkaa ennaltaehkäisystä ja päättyy jälkiseurantaan.¹⁵⁰ Puuttumiskeinoina opas esittelee seuraavia toimenpiteitä¹⁵¹:

- selvittämiskeskustelut yhdessä oppilaan ja huoltajien kanssa
- tilanteen seuraaminen ja oppilaan tukeminen
- asian käsittelyvaiheiden kirjaaminen
- huoltajille ilmoittaminen
- konsultaatio ja ilmoittaminen muille viranomaisille, lähinnä poliisille ja lastensuojeluviranomaisille
- perusopetuslain mukaisten kurinpitokeinojen käyttäminen
- opetusjärjestelyjen muuttaminen
- oppilashuollon palveluihin ohjaaminen

---

¹⁴⁶ Laitinen – Haanpää – Francke – Lahtinen, 2020, s. 11-13, 8 ja 20.

¹⁴⁷ Laitinen – Haanpää – Francke – Lahtinen, 2020, s. 14-16.

¹⁴⁸ Laitinen – Haanpää – Francke – Lahtinen, 2020, s. 34-37 ja 44.

¹⁴⁹ Laitinen – Haanpää – Francke – Lahtinen, 2020, s. 48-50.

¹⁵⁰ Laitinen – Haanpää – Francke – Lahtinen, 2020, s. 30-38 ja 41.

¹⁵¹ Laitinen – Haanpää – Francke – Lahtinen, 2020, s. 39-46.

- yhteydenotto poliisiin mahdollisen rikoksen selvittämiseksi
- viime sijaisena keinona oppilaitoksen vaihtaminen yhteistyössä oppilaan ja tämän huoltajien kanssa.

Koska kiusaaminen on hyvin monimuotoista ja yksilöt reagoivat siihen eri tavoin, ei opasta voida pitää tyhjentävänä esityksenä siitä, mitä opettajan ja rehtorin velvollisuuksiin yksiselitteisesti kuuluu kiusaamistilanteissa. Kyseessä on kuitenkin viranomaisen ohje, johon on kerätty käytettävissä olevia keinoja. Julkaisu auttaa opetushenkilöstöä ja opetuksen järjestäjää hahmottamaan erilaisia toimintamahdollisuuksia, joita voidaan tapauskohtaisesti soveltaa. Yhdessä kiusaamiseen liittyvien säännösten sekä koulujen järjestyssääntöjen ja kiusaamisen vastaisten suunnitelmien kanssa, opas toimii ohjenuorana opetushenkilökunnalle omien velvollisuuksien selvittämiseksi. Tarvittaessa opas antaa tuomioistuimille tulkinta-apua siitä, mitä opettajan ja rehtorin mahdollisesti tulisi tehdä kiusaamistilanteissa. Ennen kaikkea oppaassa on kaikkia kouluja ja oppilaitoksia koskevat yhdenmukaiset ohjeet kiusaamistilanteiden varalle.

4 Perusoikeudet ja lapsen oikeudet

Julkisen vallan tulee kunnioittaa perusoikeuksia, suojella yksilön perusoikeuksia suhteessa toisiin yksityisiin henkilöihin sekä taata perusoikeuksien toteutuminen.¹⁵² Julkinen valta suojelee perusoikeuksia kriminalisoimalla tiettyjä tekoja. Kun rikosoikeutta sitten käytetään, julkinen valta kajoaa aina rikoksen tehneen henkilön perusoikeuksiin. Näin rikosoikeudelliset normit muodostavat eräänlaisen paradoksin.¹⁵³ Oikeushyvän suojele ei ole itsetarkoituksenaan, että rikosoikeus on oikeutettu keino kaikissa tilanteissa, vaan sen on tuotettava enemmän hyötyä kuin haittaa yhteiskunnalle.¹⁵⁴

Perustuslain 22 § sisältää useita erilaisia velvollisuuksia julkiselle vallalle perusoikeuksien toteutumisen turvaamiseksi. Säännös koskee niin lainsäädäntöä, hallintoa kuin lainkäyttöäkin. Perusoikeuksien toteutuminen edellyttää julkiselta vallalta aktiivisia toimenpiteitä yksilön turvallisuuden suojaamiseksi, kuten yhteiskunnan jäsenten suojaaminen rikoksilta ja muilta oikeudenvastaisilta teoilta niin julkisen vallan kuin yksityisten taholta.¹⁵⁵ Rikosoikeusjärjestelmän tehokkuus vaikuttaa siihen, kuinka henkilökohtainen koskemattomuus pysyy yhteiskunnassa turvaamaan.¹⁵⁶ Turvaamisvelvoitteen toteutumisessa haasteita luo se, että viranomaisten muut tehtävät ja niihin kohdistuvat odotukset painavat perusoikeuksiin liittyvät velvoitteet taka-alalle. Ongelmallista on myös se, että perustuslain 22 § on yleisluonteinen siinä mielessä, ettei sen huomioimatta jättäminen johda kovin helposti virkamiesten kohdalla sanktioihin laillisuusperiaatteen vuoksi.¹⁵⁷

4.1 Oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen

Suomalaisen perusoikeusjärjestelmän perusarvo on vaatimus ihmisarvon loukkaamattomuudesta.¹⁵⁸ Kiusaaminen on perus- ja ihmisoikeusrikkomus ja se on loukkaus ihmisarvoa kohtaan. Yhdistyneiden kansakuntien yleismaailmallisen ihmisoikeusjulistuksen 3 artiklan mukaan jokaisella yksilöllä on oikeus elämään, vapauteen ja turvallisuuteen. Lisäksi 26 artiklan

---

¹⁵² Nuutila 1997, s. 38.

¹⁵³ Virtanen 2004, s. 1056.

¹⁵⁴ Virtanen 2004, s. 1064.

¹⁵⁵ HE 309/1993 vp, s. 46-47.

¹⁵⁶ Pellonpää 2011a, s. 282.

¹⁵⁷ Saraviita 2016, s. 294.

¹⁵⁸ Saraviita 2016, s. 121.

2 kohdan mukaan opetuksessa on kehitettävä ihmisen persoonallisuutta ja opetuksessa tulee vahvistaa ihmis- ja perusoikeuksien kunnioittamista. Kiusaamisen yhdistäminen ihmisoikeuksiin on merkityksellistä, koska se edesauttaa huomaamaan loukkauksen vakavuuden.¹⁵⁹ Kiusaamistekojen yhdistäminen perusoikeusloukkauksiin, auttaa ymmärtämään niiden luonteen rikoksen tunnusmerkistöt täyttävänä tekoina ja siten todellisina oikeuksien loukkauksina. Jos vielä esiintyy ajatus siitä, että kiusaaminen on sosiaaliadekvaatti ilmiö, näkemys kiusaamisesta perusoikeuksien loukkauksena kitkee sellaisen suhtautumisen pois.

Perustuslaissa säädettyjen perusoikeuksien ydintä ovat oikeus elämään, vapauten ja henkilökohtaiseen koskemattomuuteen (PL 7). Koskemattomuudella tarkoitetaan sekä fyysistä että henkistä koskemattomuutta. Oikeus elämään ja koskemattomuuteen on toteutettu kriminalisoimalla kyseiset oikeudenloukkaukset.¹⁶⁰ Säännökseen sisältyy rikoksilta suojaamisen velvollisuuden lisäksi myös rikosten uhrien oikeuksien turvaaminen ja aseman parantaminen.¹⁶¹ Uhrista huolehtiminen on merkityksellistä nimenomaisesti sellaisessa tilanteessa, jossa uhri on vajaavaltainen, eikä itse ole kykeneväinen huolehtimaan omista oikeuksistaan.¹⁶² Jos rikosoikeutta käytetään oikeushyvien suojaamiseksi, pitää tarkoin harkita sen soveltuvuutta ja oikeasuhtaisuutta kyseiseen tilanteeseen.¹⁶³

Heikomman osapuolen suojaaminen kuuluu hyvinvointivaltion oikeudelliseen ajatteluun. Tällä tarkoitetaan sitä, että jotkin yksilöt tarvitsevat henkilökohtaisten ominaisuuksiensa takia erityistä suojelua ja vahvemmalla osapuolella on vastaavasti erityinen velvollisuus toimia heikomman osapuolen hyväksi.¹⁶⁴ Alaikäisten kohdalla edellä esitetty tarkoittaa heidän asemaansa vajaavaltaisina, mikä pitäisi huomioida heidän oikeusasemaansa arvioitaessa.¹⁶⁵ Lasten erityinen asema on huomioitu perusoikeuksia laadittaessa. Perusoikeuksia uudistettaessa vuonna 1991 lainvalmisteluaineistossa todettiin perusoikeuksien kuuluvan myös lapsille. Samalla kiinnitettiin huomiota siihen, että lapset heikkona ryhmänä yhteiskunnassa tarvitsevat erityistä suojelua ja huolenpitoa.¹⁶⁶ Perustuslakiin on kirjattu säännös, jonka mukaan

---

¹⁵⁹ Greene 2006, 74.

¹⁶⁰ HE 309/1993 vp, s. 46-47.

¹⁶¹ Saraviita 2016, s. 157.

¹⁶² HE 309/1993 vp, s. 46-47.

¹⁶³ Jansen 2017, s. 167.

¹⁶⁴ Hakalehto-Wainio 2000, s 21-22.

¹⁶⁵ Saraviita 2016, s. 126.

¹⁶⁶ HE 309/1993 vp, s. 45 ja 47.

lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti (PL 6.3). Säännös mahdollistaa lasten positiivisen erityiskohtelun. Lasten tai muiden erityisaseman ei voida katsoa syrjivän muita ryhmiä, jos erityiskohtelulle on perusteltu syy.¹⁶⁷

Perustuslain 22 §:n mukaisen turvaamisveloitteen tarkoituksena on taata perusoikeuksien tosiasiallinen toteutuminen niin aineellisen kuin menettelyllisen edellytysten suhteen. Tuomioistuimet ja hallintoviranomaiset ovat velvollisia turvaamaan perusoikeuksia perusoikeusmyönteisen laintulkinnan avulla. Erityisesti perusoikeusmyönteinen tulkinta on huomioitava niissä tilanteissa, joissa osapuolten asema ei ole yhdenvertainen. Julkisen vallan käyttäjänä vapausoikeuksien suojaaminen kuuluu ensisijaisesti valtion tehtäviin, mutta se on myös kunnan viranomaisten tehtävä kunnallisissa laitoksissa ilman erityistä lakia. Näin kunnan ja kuntayhtymien virkamiehet ovat keskeisessä asemassa perusoikeuksien toteutumisen turvaajina.¹⁶⁸

Perus- ja ihmisoikeuksien toteuttaminen kuuluu viranomaisten velvollisuuksiin myös koulussa. Opetushenkilökunnan velvollisuus huolehtia ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien toteutumisesta korostuu koulussa, koska lapset ja nuoret ovat ikänsä, kehitystasonsa ja toimintavallan puutteen takia joko kykenemättömiä tai osaamattomia huolehtimaan omista oikeuksistaan. Kuitenkaan suomalaisissa kouluissa ei vielä olla sisäistetty kunnolla tätä tehtävää, vaan perus- ja ihmisoikeudet nähdään enemmänkin tavoitteina kuin velvollisuuksina.¹⁶⁹

Keinona kiusaamisen ja siten rikolliseksi katsottavien tekojen ehkäisemiseksi näen opettajien ja rehtorien tietämyksen lisäämisen perusoikeuksista ja heidän velvollisuuksistaan niiden turvaamiseksi. Ymmärrys perusoikeuksien merkityksestä oikeushyvien suojaajana ja viranomaisten velvollisuus niiden toteuttamiseksi, voisivat johtaa siihen, että kiusaamisen ehkäisemisen suhtaudutaan vakavammin kouluissa.

---

¹⁶⁷ Saraviita 2016, s. 126.

¹⁶⁸ Tuori – Lavapuro 2011, s. 809-810, 813-814 ja 818-819.

¹⁶⁹ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 273-275.

4.2 Laillisuusperiaate

Laillisuusperiaatteen tarkoituksena on estää mielivaltaa. Kun kiellot toimia tietyllä tavalla, on kirjattu lakiin, antaa se kansalaisille mahdollisuuden päätellä minkälainen toiminta on kiellettyä ja minkälainen rangaistus siitä voi seurata. Se myös antaa tuomareille mahdollisuuden perustaa tuomionsa yleisesti hyväksytyihin sääntöihin.¹⁷⁰ Laillisuusperiaate tarjoaa pysyvyyttä oikeusjärjestelmän sisällä, kun siihen kohdistetaan erilaisia vaatimuksia.¹⁷¹ Laillisuusperiaate löytyy perustuslaista ja rikoslain 3 luvun 1 §:stä ja sillä on perustansa myös kansainvälisessä oikeudessa.¹⁷² Perustuslain 8 §:n laillisuusperiaate on kirjattu seuraavasti.

Ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei tekohetkellä ole laissa säädetty rangaistavaksi.

Laillisuusperiaate voidaan jakaa kirjoitetun lain vaatimukseen (*praeter legem* -kielto), epätäsmällisyyskieltoon, analogiakieltoon ja taannehtivan rikoslain kieltoon.¹⁷³ Tarkasteltaessa, onko opettaja tai rehtori laiminlyönyt virkavelvollisuuksiaan silloin, kun hän on jättänyt puuttumatta kiusaamiseen tehokkaasti, laillisuusperiaatteen näkökulmasta oleellisia ovat kirjoitetun lain vaatimus ja epätäsmällisyyskielto.

Oikeusvaltioperiaatteen toteutumisen kannalta on erityisen tärkeää, että rikosoikeudessa noudatetaan laillisuusperiaatetta.¹⁷⁴ Sen asema onkin rikosoikeudessa vahva¹⁷⁵ ja vastaajan oikeusturva on korostetussa asemassa¹⁷⁶. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu laillisuusperiaatteen merkitys niin suureksi, ettei sitä voida rikkoa toisen oikeushyvän suojelemiseksi.¹⁷⁷ Tämä on klassinen käsitys laillisuusperiaatteen roolista rikosoikeudessa. Kansainvälisessä oikeuskirjallisuudessa on tosin esitetty näkemyksiä, joiden mukaan kansalaisten suojeleminen rikoksilta kuuluu oikeusvaltion ytimeen ihmisarvokysymyksenä niin vahvasti, että ri-

---

¹⁷⁰ Fletcher 1998, s. 207.

¹⁷¹ Fletcher 1998, s. 206-207.

¹⁷² Laillisuusperiaate sisältyy YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia (KP-sopimus 8/1976) koskevan sopimuksen 15 artiklaan, Europan ihmisoikeussopimuksen 7 artiklaan sekä Euroopan unionin perusoikeuskirjan (2000/C 364/01) 49 artiklaan.

¹⁷³ Melander 2016, s. 49.

¹⁷⁴ Pellonpää 2011b, s. 302.

¹⁷⁵ HE 309/1993 vp, s. 49.

¹⁷⁶ Nuotio 1998, s. 56.

¹⁷⁷ Nuutila 1996, s. 68 ja Tapani – Tolvanen 2019, s. 114.

kosoikeudessa pitäisi hyväksyä laajentava tulkintamahdollisuus institutionalisoituneiden periaatteiden ja arvojen pohjalta.¹⁷⁸ Esimerkiksi Georg P. Fletcher on kritisoinut oikeusjärjestelmää liiallisesta lakisidonnaisuudesta.¹⁷⁹ Toisaalta ihmisarvon loukkaamattomuus asettaa rikosoikeudelliselle rangaistusjärjestelmälle vaatimuksen subjektiivisesta rangaistuvastuusta, eikä rangaistusta voi perustella yleispreventiivisillä tavoitteilla.¹⁸⁰

Kirjoitetun lain vaatimuksen eli praeter legem -kiellon perusteella tuomioistuimien voi antaa rangaistuksen vain sellaisesta teosta, joka on säädetty rangaistavaksi eduskunnan säätämässä laissa. Rangaistavan menettelyn ja tehdyn teon tulee täyttää rikossäännöksessä kuvattu tunnusmerkistö.¹⁸¹ Kirjoitetun lain vaatimus takaa oikeusvarmuuden syytetyille ja rajaa rikosoikeuden soveltamisalaa.¹⁸² Tästä huolimatta rikosoikeusjärjestelmä sisältää myös sellaisia avoimia säännöksiä, joissa rangaistussäännös ja teon tunnusmerkistö on erotettu toisistaan.¹⁸³ Avoimiin rangaistussääntöihin joudutaan turvautumaan silloin, kun teko voidaan suorittaa usealla eri tavalla, eikä laissa ole mahdollisuutta eritellä tekotapoja.¹⁸⁴ Avoimissa rangaistussäännöissä rangaistavan käyttäytymisen sisältö määräytyy usein lakia alemmanasteisilla säädöksillä eli määrättyssä laissa on valtuutettu joku muu taho antamaan tarvittavat normit.¹⁸⁵

Koska avoimet säännökset ovat laillisuusperiaatteen näkökulmasta ongelmallisia, on perustuslakivaliokunta antanut kriteeristön avointen rangaistussäännösten käytölle.¹⁸⁶ Säännösten valtuutusketjujen tulee olla täsmällisiä. Rangaistavuuden edellytykset ilmaisevien aineellisten säännösten tulee olla tarkkarajaisia. Säännökset käsittävässä normistossa tulee ilmaista niiden rikkomisen rangaistavuus. Lisäksi säännöksessä on oltava luonnehdinta kriminalisoitavaksi tarkoitettu teosta.¹⁸⁷ Praeter legem -kiellosta huolimatta rikosoikeudellisen vastuun sisältöä voidaan täsmentää rikostunnusmerkistön ulkopuolella.¹⁸⁸ Avointen rangaistussääntöjen sisältö muokkaantuu oikeuskäytännön kautta.¹⁸⁹ Tämä tarkoittaa opettajien ja rehtorin

---

¹⁷⁸ Jansen 2017, s. 163-165.

¹⁷⁹ Fletcher 1998, s. 211.

¹⁸⁰ Virtanen 2004, s. 1061.

¹⁸¹ Tapani – Tolvanen 2019, s. 117.

¹⁸² Jansen 2017, s. 165-166.

¹⁸³ Melander 2008, s. 220

¹⁸⁴ Melander 2016, s. 66.

¹⁸⁵ Melander 2008, s. 224-225.

¹⁸⁶ Melander 2008, s. 221.

¹⁸⁷ PeVM 25/1994 vp, s. 8.

¹⁸⁸ Pellonpää 2011b, s. 314.

¹⁸⁹ Tapani – Tolvanen 2019, s. 131-132.

vastuuta kiusaamistilanteissa tarkasteltaessa sitä, että velvollisuuden sisältö voidaan rakentaa lakien ohella viranomaisten, kuten opetushallituksen ja opetuksenjärjestäjän, antamien määräysten ja ohjeiden varaan. Ongelmia tämän osalta ovat koulukohtaiset kiusaamisen, häirinnän ja ahdistelun vastaiset suunnitelmat, koska ne eivät ole yhteismitallisia.

Epätäsmällisyyskiellolla tarkoitetaan sitä, että säännösten tulee olla täsmällisiä ja ennakoitavia, jotta jokaisella yksilöllä on mahdollisuus lain sanamuodon perusteella päätellä, mikä toiminta tai laiminlyönti on kiellettyä.¹⁹⁰ Epätäsmällisyyskielto asettaa siis kielellisiä vaatimuksia tunnusmerkistöille.¹⁹¹ Lakia tulee tulkita sen sanamuodon mukaan ja epäselvissä tapauksissa tulkinta-apua voidaan hakea lainsäätäjän laille antamasta tarkoituksesta.¹⁹²

Edellä kuvatuissa avoimissa rangaistussäännöissä ei voida täsmällisesti säätää sallittuja ja kiellettyjä tekoja.¹⁹³ Näin ne ovat laillisuusperiaatteen ennustettavuuden vaatimuksen kannalta ongelmallisia. Kun avoimia rangaistussäännöksiä sovelletaan, pitää lain tukinnassa laillisuusperiaatteen olla keskeinen ohjenuora ja tekotapatunnusmerkkejä tulee tulkita suppeasti.¹⁹⁴ Korkein oikeus on huomionnut laillisuusperiaatteen virkavelvollisuuden rikkomista koskevassa rikosasiassa (KKO 1999:46)¹⁹⁵; jos virkamiehelle annettu soveltamisohjeen sanamuoto mahdollistaa erilaiset tulkinnat, ei oikeusohje noudata laillisuusperiaatteen vaatimaa yksilöinti- ja ennustettavuusvaatimusta, eikä henkilön voida katsoa syyllistyneen virkavelvollisuuden laiminlyöntiin.

Joissakin rikostyypeissä tekijöiden piiri on rajattu ja tällöin kysymyksessä ovat erikoisrikokset. Esimerkki tällaisesta erikoisrikoksesta on virkavelvollisuuden tuottamuksellista rikkomista (RL 40:10) koskeva säännös.¹⁹⁶ Virkamiesten rikosoikeudellinen vastuu määräytyy heidän toimintaansa ohjaavan muun lainsäädännön ja määräysten kautta. Virkamiehet eivät ole lain tunnistamisen suhteen samassa asemassa kuin tavallinen kansalainen. Virkavastuulla

---

¹⁹⁰ Melander 2016, s. 62 ja 64.

¹⁹¹ Tapani – Tolvanen 2019, s. 131-132.

¹⁹² Jansen 2017, s. 160-161.

¹⁹³ Tapani – Tolvanen 2019, s. 131-132.

¹⁹⁴ Melander 2016, s. 66.

¹⁹⁵ Tapauksessa (KKO 1999:46) oli kysymys siitä, että yliopiston professori oli tehnyt yksityisen yhtiön kanssa sopimuksen tieteellisen tutkimuksen suorittamiseksi professorin johtamalla laitoksella. Yritys oli maksanut palkkion tutkimuksen suorittamisesta professorin tilille ja tästä syystä hänelle vaadittiin rangaistusta virkavelvollisuuden rikkomisesta. Yliopiston ulkopuolisen tahon tilaamaa tieteellistä tutkimusta koskevat säädökset olivat tulkinnanvaraisia ja syyte hylättiin.

¹⁹⁶ Melander 2008, s. 250.

toimivan henkilön tulee tuntee virkavelvollisuuksiensa sisältö ja erityisalan toimijoiden tulee selvittää heitä koskettavien lakien sisältö, kun säädös kohdistetaan selkeästi heihin.¹⁹⁷ Vaikka virkamiehillä on selvilläöovelvollisuus omien tehtäviensä sisällöstä, täytyy heillä olla kyky ja mahdollisuus löytää tieto siitä, mitä heidän odotetaan tekevän virkatoimessaan. Täsmällisyys- ja tarkkarajaisuusvaatimusta arvioidaan asian luonteen ja arvioinnin kohteena olevan henkilöryhmä huomioiden¹⁹⁸.

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate vaikuttaa oikeuslähteiden käyttöön.¹⁹⁹ Kuten edellä olen todennut, laillisuusperiaate on oikeusjärjestelmän sisällä oleva muodollinen rajoituskeino.²⁰⁰ Koska rikosoikeus on lakisidonnaista – sidonnaisempaa kuin muu oikeus – ei ratkaisuharkinnassa voida käyttää tilannesidonnaista ja arvosensitiivistä tulkintaa tai moraaliargumentteja. Kiperissä tilanteissa tulee valita se tulkintaratkaisu, jolle on vahvimmat normatiiviset perusteet.²⁰¹ Oikeudellisessa ratkaisutoiminnassa voidaan tukeutua vain sellaisiin oikeuslähteisiin, jotka ovat hyväksyttäviä. Lakien kohdalla hyväksyttäväksi oikeuslähteen tekee sen voimassaolo. Lakia alemmanasteisten oikeuslähteiden hyväksyttävyys syntyy, kun oikeusyhteisö vahvistaa oikeuslähteen, sekä siihen, kuinka hyvin oikeuslähteen käyttö voidaan perustella.²⁰²

Koska kiperissä tilanteissa lakia tulkitaan vastaajan eduksi, voi syntyä ristiriita oikeudenmukaisuuteen kohdistuvien odotusten kanssa.²⁰³ Laintulkinnan rajoitukset voivat johtaa myös siihen, ettei oikeusvaltioajatteluun kuuluva ihmisarvon kunnioittaminen toteudu rikoksen uhrin näkökulmasta riittävällä tavalla.²⁰⁴ Oikeusvaltioon kohdistuvat odotukset voivatkin edellyttää lakia laajempaa tulkintaa siitä, mitkä teot ovat tuomittavia. Tällöin myös periaatteet ja jopa rangaistavaksi katsottavien tekojen moraaliperusteet on huomioitava. On kuitenkin turvallisempaa pysyttäytyä kirjoitetun lain sisällä.²⁰⁵ Laillisuusperiaatteen käyttö voikin synnyttää ristiriitaisen jännitteen niille odotuksille, joita lapsen oikeudet asettavat tilanteissa, joissa tarkastellaan lapsen perusoikeuksien toteutumista.

---

¹⁹⁷ Melander 2016, s. 66.

¹⁹⁸ Pellonpää 2011b, s. 313.

¹⁹⁹ Tapani – Tolvanen 2019, s. 148.

²⁰⁰ Jansen 2017, s. 171-172.

²⁰¹ Tapani – Tolvanen 2019, s. 149-151.

²⁰² Virtanen 2004, s. 1053.

²⁰³ Fletcher 1998, s. 210.

²⁰⁴ Jansen 2017, s. 173.

²⁰⁵ Fletcher 1998, s. 211.

Kun arvioidaan opettajan ja rehtorin virkavastuuta kiusaamistilanteissa, tulee huomioida heidän perusoikeuksiensa toteutuminen laillisuusperiaatteen osalta. Tämä edellyttää, että opettajan virkavelvollisuuden on ilmentävä riittävän selkeästi ja täsmällisesti, niin että ennakolta voidaan päätellä, minkälaista toimintaa virkavelvollisuuden täyttäminen vaatii. Kiusaamiseen puuttumista koskevat määräykset ovat rakentuneet epäselvästi ja monimutkaisesti. Yhteys virkavelvollisuuden laiminlyöntiä koskevan kriminalisoinnin ja erilaisten koulukohtaisten suunnitelmien välillä on pitkä ja velvollisuuden laiminlyönnin ymmärtäminen rikokseksi voi olla vaikeaa, mikä on haasteellisia ongelmallista laillisuusperiaatteen kannalta.

4.3 Lapsen oikeudet

Fleton Earls on todennut: ”Childhood is the last frontier in the articulation of rights for special groups.”²⁰⁶ Lapsen oikeuksien sopimus on kansainvälisoikeudellinen instrumentti, jolla osaltaan turvataan lasten ihmisoikeuksien toteutuminen.²⁰⁷ Ihmisoikeussopimusten joukossa erityiset lapsen oikeudet koettiin tarpeellisina, jotta lasten ihmisoikeudet pystyttiin toteuttamaan tehokkaammin.²⁰⁸ Lapsen oikeuksien sopimus syntyi vuonna 1989²⁰⁹ ja sen myötä käsitys lapsen oikeuksista laajeni ja lapset ymmärrettiin ei vain suojan kohteina, vaan myös autonomisina yksilöinä.²¹⁰ Lapset ovat oma erityisryhmänsä ihmisoikeuksien sisällä ja heidän ihmisoikeutensa ovat etupäässä muiden käsissä. Johtuen lyhyestä historiastaan ja siitä, että lapset ovat oma erityinen ryhmänsä, joka ei itse nouse barrikadeille oikeuksiensa puolesta, lapsen oikeudet eivät vielä ole kunnolla juurtuneet oikeusjärjestykseen.²¹¹

Lapsen oikeuksien yleissopimus on ollut Suomessa voimassa lain tasoisena säädöksenä vuodesta 1991 ja se velvoittaa kaikkia viranomaisia.²¹² Perustuslain 2 §:n 2 momenttiin sisältyvän oikeusvaltioperiaatteen mukaan julkisen vallan tulee noudattaa tarkoin lakia ja muiden viranomaisten tavoin opettajat ja rehtorit julkisen vallan käyttäjinä ovat sidottuja noudattamaan lapsen oikeuksia. Lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa siihen sitoutuneiden maiden

---

²⁰⁶ Earls 2011, s. 8.

²⁰⁷ Doek 2018, s. 25 sekä CRC/GC/2003/5.

²⁰⁸ Doek, 2018, s. 11-12. Lapsen oikeuksien sopimusta edelsi YK:n yleismaailmallinen lapsen oikeuksien julistus (1959), jolla pyrittiin turvaamaan lasten hyvinvointi ja suojamaan lapset väkivallalta ja hyväksikäytöltä.

²⁰⁹ Ks. Lahtinen – Lankinen 2018, s. 35-36. Matti Lahtinen ja Timo Lankinen ovat listanneet merkittävimmät kansainväliset ihmisoikeussopimukset koulutuksellisten oikeuksien ja velvoitteiden määrittäjinä ja niiden joukossa on myös Yleissopimus lapsen oikeuksista.

²¹⁰ Doek 2018, s. 5-11.

²¹¹ Earhart 2005, s. 28

²¹² Hakalehto-Wainio 2012a, s. 52-54. Ks. myös CRC/GC/2003/5.

lainsäätäjät turvaamaan sopimuksessa määrätyt oikeudet joko säätämällä tarpeellisia lakeja tai muilla hallinnollisilla toimilla (LOS 4 artikla). Vastuu sopimuksen toteutumisesta on kansallisella tasolla valtiolla ja paikallisella tasolla viranomaisilla. Sopimusvaltion tehtävänä on huolehtia, että lasten kanssa työskentelevät viranomaiset huomioivat lasten tarpeet ja kunnioittavat lasten oikeuksia.²¹³

Lapsen oikeuksien 19 artikla on kiusaamistilanteiden kannalta keskeinen säännös, sillä sen mukaan:

Sopimusvaltiot ryhtyvät kaikkiin asianmukaisiin lainsäädännöllisiin, hallinnollisiin, sosiaalisiin ja koulutuksellisiin toimiin suojellakseen lasta kaikenlaiselta ruumiilliselta ja henkiseltä väkivallalta, vahingoittamiselta ja pahoinpitelyltä, laiminlyönniltä tai välinpitämättömältä tai huonolta kohtelulta tai hyväksikäytöltä, mukaan lukien seksuaalinen hyväksikäyttö, silloin kun hän on vanhempansa, muun laillisen huoltajansa tai kenen tahansa muun hoidossa.

Artiklassa huomioidaan se, että lapsista huolehtivilla henkilöillä tulee olla riittävän tehokkaita menetelmiä ja tuki väärinkäytösten ehkäisemiseksi, tunnistamiseksi, raportoimiseksi, käsiteltäväksi saattamiseksi, tutkimiseksi, hoitamiseksi ja jatkoseurannaksi. Lopulta oikeuslaitoksen tulee puuttua tarvittaessa asiaan. Lapsen oikeuksien yleiskommentissa todetaan, ettei minkäänlainen lapsiin kohdistuva väkivalta ole hyväksyttävää. Lapsi on oikeuksiensa haltija, jolla on oikeus ihmisarvoon sekä ruumiilliseen että henkiseen koskemattomuuteen.²¹⁴

Lapsen oikeuksien yleiskommenteissa arvioidaan lapsiin kohdistuvia erilaisia väkivallan muotoja. Ruumiillisen väkivallan ohella väkivallaksi tunnistetaan myös henkinen väkivalta, joka voi olla kaltoinkohtelua, sanallista tai emotionaalista pahoinpitelyä, laiminlyöntiä tai kiusaamista ja simputusta. Tekijöinä voivat olla muut lapset tai aikuiset.²¹⁵ Vaikka tekijöinä olisivat toiset lapset, aikuisilla on velvollisuus puuttua asianmukaisesti kaikkeen väkivaltaan

---

²¹³ CRC/C/GC/13 kohta 5. Ks. CRC-raporteista tarkemmin Doek 2018, s. 20-23. Lapsen oikeuksien komitea on lapsen oikeuksien sopimusta valvova elin, jolle sopimusvaltio raportoi sopimuksen implementoinnista. Raportin perusteella käydystä keskustelusta komitea antaa sopimukseen sitoutuneelle valtiolle kommentteja sopimuksen toteutumisesta ja ohjeita sopimuksen tehokkaampaa täytäntöön panemista varten.

²¹⁴ CRC/C/GC/13 kohta 3.

²¹⁵ CRC/C/GC/13 kohta 21. Kohdan mukaan henkistä väkivaltaa ovat esimerkiksi yhtämittainen ja vahingollinen vuorovaikutus, pelottelu, terrorisointi, uhkailu, torjuminen ja hylkääminen, loukkaaminen, nimittely, nöyryyttäminen, vähätely, pilkkaaminen ja lapsen tunteiden loukkaaminen.

ja pyrkiä ehkäisemään sitä.²¹⁶ Lasten laiminlyönti ja välinpitämätön kohtelu tulkitaan sopimuksessa myös väkivallan muodoksi, mikä ilmenee muun muassa vaaralta suojelemisen laiminlyöntinä.²¹⁷

Lapsen oikeuksien keskeinen elementti on lapsen etu, joka pitää huomioida kaikissa harkittavissa tilanteissa. On kuitenkin huomattava, että lapsen etua joudutaan punnitsemaan muiden ihmisoikeuksien kanssa.²¹⁸ Lapsen edulle on kuitenkin annettava riittävä painoarvo suhteessa muihin intresseihin.²¹⁹ Lapsen etua ei ole tarkkaan määritelty, mutta periaate sisältää lapsen oikeuden erityiseen suojeeluun ja edellytykset elämään ruumiillisesti, henkisesti, moraalisesti ja sosiaalisesti terveissä ja ihmisarvoa kunnioittavissa oloissa.²²⁰

Lapsen etu on aineellista oikeutta siten, että se on huomioitava viranomaisten päätöksenteossa, olipa kyseessä yksittäisen lapsen asian ratkaisu tai yleisesti lapsia koskeva päätös. Periaate on suoraan sovellettavissa tuomioistuimissa, koska lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artikla luo valtiolle velvollisuuden huolehtia lapsen edun toteutumisesta. Lapsen etu on myös rikosoikeudellinen tulkintaperiaate, jonka mukaan kollisiotilanteessa on valittava sellainen ratkaisu, joka parhaiten palvelee lapsen etua. Ratkaisuja tehtäessä on aina perusteltava se, kuinka lapsen etua on punnittu verrattuna muihin lähtökohtiin.²²¹ Lapsen etu ei välttämättä ole ensisijainen ratkaisukriteeri. Lopputuloksessa tulee löytää sopusointu lapsen edun ja sen kanssa ristiriidassa olevan edun välillä pyrkien sovittamaan ne yhteen. Toisaalta lapsen ja viranomaisen edun kollisiotilanteessa lapsen edun tulisi olla etusijalla.²²²

Lapsen oikeuksien sopimukseen kirjattu lapsen etu tarkoittaa koulun toiminnassa muun muassa sitä, että opetuksen järjestäjän on noudatettava heille annettuja määräyksiä turvallisuudesta, terveydestä, henkilökunnan määrästä ja soveltuvuudesta sekä henkilökunnan riittävästä valvonnasta. Pelkkä säädösten asettaminen ei riitä, vaan määräysten noudattamista on myös valvottava asianmukaisesti.²²³

---

²¹⁶ CRC/C/GC/13 kohta 27.

²¹⁷ CRC/C/GC/13 kohta 20.

²¹⁸ Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja 2011, s. 37 ja 39.

²¹⁹ Hakalehto 2018, s. 51-52.

²²⁰ Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja 2011, s. 38-39. Ks. Lapsen edun ensisijaisuudesta myös CR/CRC/14, kohta 4.

²²¹ CR/CRC/14, kohta 6 ja 28.

²²² Hakalehto 2018, s. 52.

²²³ Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja, s. 40.

Velvoittavuudestaan huolimatta lapsen oikeuksien sopimus ei ole Suomessa saanut sille kuuluvaa painoarvoa oikeudellisena asiakirjana ja viranomaiskäytännössä, vaikka korkein oikeus on viitannut lapsen oikeuksien sopimukseen sitovana oikeutena.²²⁴ Sopimusta ratifioitaessa ajateltiin, ettei se juurikaan muuta oikeudellisia asetelmia Suomessa, sillä sopimuksen ehdot nähtiin täyttyvän jo ennestään.²²⁵ Tuota ajattelutapaa kuvasti hyvin Sami Mahkosen arvio lapsen oikeuksien sopimuksen merkityksestä Suomelle Lakimieslehdessä 1990: ”Suomalainen lainsäädäntö täyttää jokseenkin kaikki sopimuksessa asetetut vähimmäisvaatimukset.” Lisäksi hän totesi suomalaisen lainsäädännön olevan ”mallikelpoista” sopimuksen valossa.²²⁶ Mahkosen näkemykset ilmentävät sitä, ettei lapsen oikeuksien sopimuksen sisältöä ja sen oikeudellista sitovuutta ole täysin ymmärretty. Perusoikeudet ja erityisesti lapsen oikeudet ovat huonosti tunnettuja myös opettajien, rehtoreiden ja muiden opetuksesta vastaavien tahojen parissa.²²⁷ Lapsen oikeuksien komitea onkin suositellut vuoden 2011 lausunnossaan Suomelle, että lapsen oikeuksia pitäisi tehdä tunnetummaksi lasten kanssa työskentelevien parissa.²²⁸

Jos lapsen oikeuksiin sitoutunut sopimusvaltio ei kykene ehkäisemään lapsiin kohdistuvaa väkivaltaa ja lapsi jää ilman mahdollisuutta tuoda pahoinpitelyn käsiteltäväksi tuomioistuimeen tai hänellä ei ole oikeutta valittaa tehdystä päätöksestä, ei voida katsoa, että lapsen oikeudet toteutuisivat kuten niiden pitäisi. Lapsen oikeusturvaan kuuluu, että häneen kohdistunut oikeudenloukkaus käsitellään asianmukaisesti. Tämä on haasteellista aikuisten lähtökohdista suunnitellussa oikeusjärjestelmässä. Ongelmana on myös se, etteivät lapset tai heidän huoltajansa usein tunnista oikeuksiaan ja saa asiaansa käsiteltäväksi tuomioistuimessa.²²⁹

Lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa viranomaiset turvaamaan lapsen oikeuden henkiseen ja fyysiseen koskemattomuuteen. Sopimus velvoittaa koulujen opetushenkilökuntaa virkamielinä, mistä seuraa, että opettajat ja rehtorit ovatkin ensisijaisessa roolissa, kun toteutetaan lapsen oikeuksien sopimuksen takaamaa suojaa väkivallalta. Koulukiusaaminen on sel-

---

²²⁴ Hakalehto-Wainio 2011, s. 517.

²²⁵ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 52-54. Katso myös CRC/GC/2003/5.

²²⁶ Mahkonen 1990, s. 47-48.

²²⁷ Hakalehto-Wainio 2012a, s. 19.

²²⁸ CRC/C/FIN/CO/4, kohta 21.

²²⁹ Skelton 2018, s. 66-67.

laista väkivaltaa, jota kuvataan lapsen oikeuksien yleiskommentissa. Koska lapsen oikeuksien sopimuksen mukainen lapsen etu on aineellista oikeutta, se tulee huomioida tuomioistuinten ratkaisukäytännössä niin sovellettavana oikeutena kuin tulkintaperiaatteena. Koulu-kiusaamistilanteissa lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa opetushenkilöstöä ehkäisemään kiusaamista ja siten sopimus tulee huomioida myös tuomioistuinratkaisuissa.

4.4 Perusoikeudet ja lasten oikeudet koulukiusaamistilanteissa

Opetuksesta vastaaville virkamiehille ja opetuksen järjestäjälle syntyy vastuunverkosto useiden eri säädösten ja määräysten perusteella huolehtia perus- ja ihmisoikeuksien sekä lapsen oikeuksien toteutumisesta. Säädökset velvoittavat opettajia ja rehtoreita huolehtimaan oppilaan henkilökohtaisen koskemattomuuden ja kunnian suojaamisesta. Lasten tarve erityiseen suojaan mainitaan sekä perustuslain esitöissä että lapsen oikeuksien sopimuksessa. Perusopetuslain ja oppilas- ja opiskelijahuoltolain säädösten perusteella syntyy vastuu huolehtia turvallisesta opiskeluympäristöstä väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisen suunnitelman avulla. Perusopetuslaissa on myös suoraan opettajia ja rehtoria velvoittava kohta eli ilmoitusvelvollisuus huoltajille kiusaamistilanteista ja velvollisuus ohjata oppilas tarvittaessa avun piiriin.

Lainsäädännöllä asetetaan suunta, johon yhteiskunnan halutaan ohjautuvan. Tavoitteiden tosiasiallinen toteutuminen kuitenkin riippuu lakien toteuttamisesta siinä yhteiskunnallisessa todellisuudessa, joka sillä hetkellä vallitsee. Antero Jyränki on todennut: ”Normien sisältö voi muuntua käyttämistilanteissa ja toisaalta ulko-oikeudelliset tekijät rajoittavat normin vaikutusta sille tarkoitetulla tavalla.”²³⁰ Lapsen perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumiseen vaikuttaa heikentävästi suhtautuminen lapsiin yhteiskunnan jäsenenä, sillä lapsia ei välttämättä nähdä yhteiskunnan täysivertaisina jäsenenä ja oikeuksien haltijoina. Kouluissa oikeuksien toteutumista rajoittavat puutteelliset resurssit ja opetushenkilöstön tiedon puute. Opettajan huomiosta kilpailevat hyvin moninaiset seikat: pedagogiset ja kasvatukselliset seikat sekä kirjava joukko erilaisten intressiryhmien tavoitteita, jotka näkevät koulun väyläksi edistää omaa asiaansa.

---

²³⁰ Jyränki 2000, s. 42.

Kuten luvussa 1.2 totesin, perusoikeuksien merkitys rikosoikeudessa on muuttunut siten, että kun perusoikeudet nähtiin aikaisemmin rikosoikeuden rajoitusperusteena, nykyisin ne katsotaan myös rikosoikeuden käyttöä perusteleviksi lähtökohdiksi. Varsinkin niissä tapauksissa, joissa keskustelua käydään uhrin näkökulmasta, perusoikeuksille annetaan rikosoikeuden käyttöä perusteleva merkitys. Perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta on mahdollista löytää sellaisia rikosoikeuden kipukohtia, joissa syrjimättömyyden vaatimus ei toteudu. Syrjintä ei näy niinkään lainsäädännössä, vaan viranomaisten asenteina ja tuomioistuimen tulkintaratkaisuuina.²³¹ Koska lapset ovat yhteiskunnan erityisryhmä, joiden oikeudet eivät aina toteudu täysimittaisesti, voidaan kysyä, asemoituuko kouluissa tapahtuva ja lapsiin kohdistuva väkivalta samalla tavalla kuin naisiin kohdistuvasta väkivalta. Tästä Pirjatanniemi on todennut, että yhteiskunnassa on vaikeuksia nähdä naisiin kohdistuva väkivalta perus- ja ihmisoikeuskysymyksenä. Se tunnistettiin ongelmaksi Suomessa nimenomaan kansainvälisen rikosoikeuden ansiosta.²³² Voisiko olla niin, että lapsen oikeuksien sopimus auttaisi huomaamaan tulevaisuudessa lapsen aseman viranomaisten laiminlyönnin kohteena myös rikosoikeudessa?

Lapsen oikeudet ja lapsen perusoikeudet ovat uudempaa kerrostumaa, joka on vasta tunkeutumassa oikeuskulttuurin sisälle. Uudempi oikeudellinen aines on ryhmittynyt oikeuden pintatasolle, kun oikeuskulttuurissa sijaitsevat traditionaaliset opit ja periaatteet. Uutena normatiivisena sääntönä lapsen oikeudet sijoittuvat oikeuden pintatasolle. Pintatasolta oikeudellinen aines sedimentoituu vähitellen syvemmille tasoille, mutta se vaatii aikaa²³³. Tästä syystä lapsen perusoikeudet häviävät taistelun laillisuusperiaatetta vastaan, sillä laillisuusperiaate sijaitsee oikeudenkerrostumissa syvemmällä. Oikeuden kerrokset ovat historiallisen kehityksen tulosta. Mitä syvemmällä jokin käsite tai periaate on, sitä syvemmin se on osa yhteiskunnan kulttuurin perusrakenteita²³⁴. Lapsen oikeudet eivät ole vielä vakiintuneet yhteiseksi kulttuuriseksi käsitteeksi, joka läpäisee kaiken yhteiskunnallisen toiminnan.

Oikeudellista kehitystä tarkastellessa esitän, että lapsen perusoikeuksien mukaista oikeushyvää suojaava, turvallisuuteen tähtäävä ja lapsen etua soveltava tulkinta on huomioitava arviointaessa opettajan ja rehtorin rikosvastuuta kiusaamistilanteissa. Kun huomioidaan lapsen

---

²³¹ Pirjatanniemi 2011, s. 152 ja 162-163.

²³² Pirjatanniemi 2011, s. 160-161

²³³ Tuori 2000, s. 220.

²³⁴ Tuori 2000, s. 222-223.

oikeus turvallisuuteen ja virkamiehen velvollisuus huolehtia tämän oikeuden toteutumisesta, väitän, että opettajan perusoikeuksia suojaava laillisuusperiaatelähtöinen tulkintalähtökohta ei voi olla täysin joustamaton. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate on traditionaalinen periaate ja sillä on erittäin vahva asema. Sen merkitys on juurtunut lapsen edun käsitettä pidempään ja varmasti myös syvempään suomalaisessa rikosoikeusjärjestelmässä – laillisuusperiaate on betonoitunut oikeuskulttuurin tasolle. Tämä voi johtaa siihen, että lapsen oikeuksien sopimuksen mukainen lapsen etu ei toteudu tarkoitetulla tavalla niissä tilanteissa, joissa lapsen perusoikeudet koskemattomuuteen ja turvallisuuteen ovat ristiriidassa laillisuusperiaatteen kanssa. On kuitenkin korostettava sitä, että kukin tapaus on kuitenkin ratkaistava tilannekohtaisesti.

5 Laiminlyönnin rangaistavuus

Laiminlyöntirikos on hieman vaikeasti hahmotettava oikeudellinen velvollisuus estää rikosoikeudellisen tunnusmerkistön mukaisen seurauksen syntyminen. Tietyissä tilanteissa odotetaan, että määrätty henkilö toimii aktiivisesti vahinkoseurauksen estämiseksi. Jos hän ei tee vaadittavaa tekoa, voidaan katsoa, että hän on valinnut olla puuttumatta asioiden kulkuun.²³⁵ Opetushenkilökunnan puuttumattomuus kiusaamiseen tai muihin väkivaltatilanteisiin voi tulla rangaistavaksi epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena, kun vammantuottamuksen tunnusmerkistö täyttyy. Käytännössä tilanteessa, jossa epävarsinaiseen laiminlyöntirikoksen edellytykset täyttyvät, täyttyy usein myös tuottamuksellisen virkavelvollisuuden rikkomisen (RL 40:10) tunnusmerkistö.

Laiminlyönnin kriminalisoiminen on liittynyt haluun suojata toisia vaaroilta, jotka olisivat estettävissä toisen henkilön aktiivisuudella.²³⁶ Vaikka kysymys ei ole laupiaan samarialaisen teoista, pykälään liittyy solidaarisia velvollisuuksia kanssaihmissä kohtaan. Laiminlyöntirikokseen liittyy mielestäni sellaisia piirteitä, jossa voitaisiin katsoa toteutuvan uhrin suojeeluun ja oikeuksiin liittyvät tavoitteet sekä julkisen vallan suojelelvelvoite²³⁷. Laiminlyöntirikos soveltuu hyvin tilanteisiin, jossa opettajan (aikuinen) tulisi suojata oppilaita (lapsia) vahingolta; velvoite rangaistuksen uhalla suojata toisten oikeushyviä kuvastaa yhteiskunnan jäsenten solidaarisia velvollisuuksia toisiaan kohtaan. Laiminlyöntirikokseen kuuluva solidaarisuusvelvoite ei voi kuitenkaan ulottua niin laajalle, että kuka tahansa ja missä tilassa tahansa olisi rikosoikeudellisen sanktion uhalla velvollinen valvomaan ja suojaamaan muiden oikeushyviä²³⁸. Rikosoikeudellinen vastuu ei siis voi perustua moraaliasetelmiin, rikosoikeudellisen vastuun pitää olla oikeudellista.

5.1 Laiminlyönti tekona

Rikosoikeudessa moitittava teko voi ilmentyä aktiivisena tekemisenä tai passiivisena laiminlyöntinä. Laiminlyöntirikoksen kohdalla tekijän moitittavuus ilmenee passiivisuutena, toisin sanoen tekemättömyytenä, josta johtuu kielletty seuraus tilanteessa, jossa tekijällä olisi ollut

---

²³⁵ Frände 2012, s. 213.

²³⁶ HE 44/2002 vp, s. 39.

²³⁷ Ks. perusoikeuksia käsittelevä luku 4 tässä tutkielmassa.

²³⁸ Melander 2016, s. 114.

velvollisuus toimia.²³⁹ Sekä aktiivinen tekeminen että passiivinen välinpitämättömyys voivat saada aikaan oikeushyvän loukkauksen, joka täyttää rikoksen tunnusmerkit. Laiminlyöntivastuu ei kosketa ketä tahansa ja missä tahansa tilanteessa, vaan sille on rikosoikeudessa useampia rajoituksia. Edellytyksenä on, että henkilö on jättänyt tietyn konkreettisen teon tekemättä. Tämän lisäksi tekijällä tulee olla kyky ja mahdollisuus tehdä vaadittu teko seurauksen estämiseksi. Vastuun edellytyksenä on myös oikeuden asettama velvollisuus estää vahingon syntyminen nimenomaisesti kyseiselle henkilölle.²⁴⁰ Laiminlyöntirikoksen ehdot on määritelty rikoslaisissa 3 luvun 3 §:ssä seuraavasti:

Laiminlyönti on rangaistava, jos rikoksen tunnusmerkistössä niin nimenomaan määrätään.

Laiminlyönti on rangaistava myös, jos tekijä on jättänyt estämättä tunnusmerkistön mukaisen seurauksen syntymisen, vaikka hänellä on ollut erityinen oikeudellinen velvollisuus estää seurauksen syntyminen. Tällainen velvollisuus voi perustua: 1) virkaan, toimeen tai asemaan; 2) tekijän ja uhrin väliseen suhteeseen; 3) tehtäväksi ottamiseen tai sopimukseen; 4) tekijän vaaraa aiheuttaneeseen toimintaan; tai 5) muuhun niihin rinnastettavaan syyhyn.

Pykälä on kaksiosainen. Sen ensimmäisessä momentissa kuvataan varsinainen laiminlyöntirikos ja toisessa pykälässä epävarsinainen laiminlyöntirikos. RL 3 luvun 3 §:n 1 momentin mukaan laiminlyönti on rangaistavaa laissa olevan nimenomaisen määräyksen mukaisen tunnusmerkistön mukaan. Tällainen vastuu syntyy esimerkiksi pelastustoimen laiminlyönnistä (RL 21:10) ja törkeän rikoksen ilmoittamatta jättämisestä (RL 15:10)²⁴¹. Tällöin olemassa oleva säännös velvoittaa toimimaan tietyllä tavalla. Kun henkilö jättää tekemättä laissa edellytetyn tunnusmerkistön mukaisen teon, syyllistyy hän varsinaiseen laiminlyöntirikokseen,²⁴² vaikka vahinkoseurausta ei syntyisi.²⁴³ Epävarsinaisessa laiminlyöntirikoksessa teon tekemättä jättäminen aiheuttaa sellaisen rikostunnusmerkistön mukaisen vahin-

---

²³⁹ Melander 2016, s. 108-109.

²⁴⁰ Melander 2016, s. 114.

²⁴¹ Rikoslain 21 luvun 15 § edellyttää auttamista tai avun hankkimista hengenvaarassa tai muussa vakavassa vaarassa olevalla henkilölle tilanne huomioon ottaen. Rikoslain 15 luvun 10 §:ssä luetellaan joukko vakavia rikoksia, joiden ilmoittamatta jättäminen viranomaisille tai vaaran kohteena olevalle, aiheuttaa rangaistusvastuun sille, joka on ollut ennalta tietoinen teosta, ja jos rikos tai sen yritys tapahtuu.

²⁴² HE 44/2002 vp, s. 13 ja 39.

²⁴³ Frände 2012, s. 207 ja Nuutila 1996, s. 231.

koseurauksen syntymisen, missä ei ole mainittu laiminlyöntiä. Epävarsinainen laiminlyöntirikos eroaa varsinaisesta laiminlyöntirikoksesta myös siten, että tekijällä tulee olla erityinen oikeudellinen velvollisuus estää vahinkoseurauksen syntyminen.²⁴⁴

Laiminlyönnin eroa aktiiviseen tekemiseen on tarkasteltu oikeuskirjallisuudessa filosofisen ja sosiaalisen teon teorioiden kautta.²⁴⁵ Opettajan ja rehtorin rikosvastuuta arvioitaessa voidaan nostaa esille sosiaalisen teon teoria, jonka mukaan sosiaaliset roolit ja niihin liittyvät odotukset vaikuttavat siihen, minkälaista toimintaa henkilöltä odotetaan. Laiminlyönnin sosiaalinen merkitys arvioidaan tunnusmerkistöstä käsin, millä kaikella toiminnalla on merkitystä vahinkoseurauksen synnyssä.²⁴⁶ Opettajan ja rehtorin asema virkamiehinä ja heidän työtään ohjaavat normit ja ohjeet muodostavat ne sosiaaliset odotukset, joita heihin virkansa puolesta kohdistetaan.

5.2 Epävarsinainen laiminlyöntirikos

Tarkasteltaessa opettajan tai rehtorin rikosoikeudellista vastuuta koulukiusaamistilanteissa laiminlyöntirikoksena kyseessä on epävarsinainen laiminlyöntirikos. Epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen voi syyllistyä vain keskeisimpien oikeushyvien loukkausten osalta, kun teko kohdistuu henkeen tai terveyteen.²⁴⁷ Hallituksen esityksessä laiminlyöntirikoksen osalta viitataan rikoslain 21 luvun 8 §:n kuolemantuottamukseen ja 10 §:n vammantuottamukseen.²⁴⁸

Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen osalta erityinen oikeudellinen velvollisuus rajaa vastuuvollisten joukkoa.²⁴⁹ Erityisiä oikeudellisia velvollisuuksia ovat laissa mainitut virka, toimi tai asema, tekijän ja uhrin välinen suhde, tehtäväksi ottaminen tai sopimus, tekijän vaaraa aiheuttanut toiminta tai muuhun niihin rinnastettava syy. Luettelo ei ole tyhjentävä ja vastuuperuste saattaa syntyä muullakin tavalla. Oleellista on, että henkilöllä on ollut sellainen vastuuasema, jonka perusteella hänelle on syntynyt erityinen oikeudellinen velvollisuus estää vahinkoseurauksen syntyminen.²⁵⁰ Opettajan ja rehtorin vastuuasema perustuu virka-

---

²⁴⁴ Melander 2016, s. 115-117.

²⁴⁵ Ks. esimerkiksi Melander 2016, s. 112-114 ja Nuutila 1996, s. 250-256.

²⁴⁶ Nuutila 1996, s. 255-256.

²⁴⁷ Melander 2016, s. 116.

²⁴⁸ HE 44/2002 vp, s. 42.

²⁴⁹ Frände 2012, s. 214

²⁵⁰ HE 44/2002 vp, s. 42.

asemaan. Vastuuasema on myös niillä opettajilla ja rehtoreilla, joilla ei ole varsinaista virkasuhdetta, sillä heillä on samat toimintavelvollisuudet kuin virassa olevillakin.

5.2.1 Vastuun perustuvat olosuhteet

Epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen perustuva oikeudellinen vastuu ja rangaistavuus nojautuvat RL 3 luvun 3 §:n 2 momentissa lueteltuihin olosuhteisiin, jotka perustavat erityisen oikeudellisen toimintavelvollisuuden. Säännön ensimmäisessä kohdassa mainitut virka, toimi ja asema ovat suhteita, joiden perusteella syntyy erityinen toimintavelvollisuus estää vahinkoseurauksen syntyminen. Virka, toimi ja asema luovat usein sellaisia velvollisuuksia, joiden laiminlyönti tulee rangaistavaksi varsinaisena laiminlyöntirikoksena tai tuottamuksellisenä virkavelvollisuuden rikkomisena. Virka-asema ei yleisellä tasolla (yleinen virkavelvollisuus) kuitenkaan perusta sellaista vastuuasemaa, että laiminlyönti tulisi rangaistavaksi epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena.²⁵¹ Opettajan ja rehtorin osalta virka-aseman lisäksi heihin kohdistuvia aineellisoikeudellisia velvoitteita on useita. Perusopetuslaki, laki oppilas- ja opiskelijahuollosta, perustuslaki ja lapsen oikeuksien sopimus ovat tärkeimpiä velvoitteita luovia säädöksiä.

Epävarsinainen laiminlyöntirikos edellyttää aina, että velvollisuus syntyy suhteessa tiettyyn määriteltyyn henkilöön, henkilöjoukkoon tai määrättyyn omaisuuteen, jota tulee suojella tai valvoa. Klassinen esimerkki tästä on uimavalvojan velvollisuus pelastaa hukkuva uimari.²⁵² Opettajan ja rehtorin velvollisuus syntyy suhteessa tarkoin määrättyyn ja rajattuun joukkoon eli sen koulun oppilaisiin, jossa opettaja tai rehtori työskentelevät. Velvollisuus on rajattu myös paikkaan eli kouluun ja aikaan eli koulupäivään.

Muut tyyppitilanteet eivät sovellu opettajan ja rehtorin laiminlyöntivastuun perusteeksi koulukiusaamistilanteissa. Näitä ovat ensinnäkin uhrin ja tekijän välinen suhde, jossa osapuolten välillä huolenpito- ja suojaamisvelvollisuus syntyy sukulaisuuden tai muun läheisen yhteiselämän kautta. Tehtäväksi ottaminen tai sopimus muodostaa oman tyyppitilanteen, esimerkiksi henkivartijana tai erämaavaelluksen oppaana toimiminen. Tekijän voi myös omalla toiminnallaan aiheuttaa muille vaaratilanteen tai myötävaikuttaa sen syntyyn ja näin hänellä on velvollisuus estää vahinkoseuraus. Laiminlyöntivastuu voi syntyä myös tilanteessa, jossa

---

²⁵¹ HE 44/2002 vp, s. 43.

²⁵² Ibid.

oikeutetun hätävarjelun seurauksena toimintakyvytön ihminen jätetään hätävarjeluun turvautuneen toimesta heitteille tai ryyppyporukka jättää erittäin päihtyneen henkilön kylmällä ilmalla ulos oman onnensa nojaan. Viimeinen tyyppitilanne koskee henkilöitä, jotka ovat vastuussa vaaranlähteestä, kuten eläimestä tai vaarallisesta rakennuksesta.²⁵³

Rikosoikeudellinen vastuu laiminlyönnistä ei synny yksin passiivisuudesta, vaan siitä, että tekijä on jättänyt hänelle mahdollisen konkreettisen teon tekemättä, jonka avulla olisi voitu estää vahinkoseurauksen synty.²⁵⁴ Lisäksi laiminlyönnin pitää moitittavuudessaan olla verrattavissa sivullisen tekemällä aiheuttamaan seuraukseen. Vastuuasemassa olevalla henkilöllä tulee olla mahdollisuus hallita tapahtumien kulkua, jolloin toisen henkilön turvallisuus on vastuuasemaa kantavan henkilön kontrollissa.²⁵⁵ Voidaan ainakin yleisellä tasolla todeta, että opettajalla ja rehtorilla on mahdollisuus hallita tapahtumien kulkua. Asema antaa heille mahdollisuuden käyttää käskyvaltaa suhteessa oppilaisiin. Lisäksi heillä on perusopetuslaissa annettuja oikeuksia puuttua oppilaiden toimintaan ja oppilaan hallitsemiin esineisiin koulussa.

Kussakin kiusaamistilanteessa ovat omat erityislaatuiset olosuhteet, jotka vaikuttavat opettajan ja rehtorin kykyyn puuttua tilanteisiin. Kiusaamista on tutkittu varsin laajasti ja siksi opetusalan ammattilaisilla pitäisi olla käsitys kiusaamisen olemassaolosta ja kyky havaita kiusaaminen sekä keinot puuttua siihen.²⁵⁶ On perusteltua ajatella, ettei opetushenkilökunnalla ole mahdollisuutta estää yhtäkkistä ja täysin ennalta-arvaamatonta väkivaltatilannetta. Toisaalta on useita tilanteita, joissa opetushenkilökunta oman tietotaitonsa ja kokemuksensa perusteella pystyy ennakoimaan mahdollisia kiusaamis- ja väkivaltatilanteita. Näissä tilanteissa on velvollisuus estää vahingon synty, jos virkamies tietää tai hänen tulisi tietää vaaran mahdollisuudesta ja hänellä on mahdollisuus ja kyky toimia.²⁵⁷ Tämänkaltainen velvollisuuden rakentaminen tuo vastuun havainnoida ja selvittää asioita, eikä pelkkä valvominen ole riittävää.²⁵⁸

---

²⁵³ HE 44/2002 vp, s. 44-45.

²⁵⁴ Nuutila 1997, s. 94.

²⁵⁵ Nuutila 1997, s. 126-127.

²⁵⁶ Weddle 2009, s. 395.

²⁵⁷ Weddle 2009, s. 393. Ajatus perustuu Yhdysvaltain rikosoikeuteen vuoden 1934 First Restatement of Torts säädöksen 320 §:n.

²⁵⁸ Weddle 2009, s. 394.

Epävarsinaisen laiminlyöntirikoksen osalta voidaan katsoa vastuun edellytysten täyttyvän opettajan ja rehtorin virka-aseman perusteella. Heidän velvollisuutensa kohdentuu tarkkaan määriteltyyn joukkoon eli oppilaisiin. Heillä on mahdollisuus hallita tapahtumia virkansa suomien oikeuksien ja ammatillisten taitojensa ansiosta. Heillä on kaikki perusteet mieltää seurauksen synty eli kiusaamisen aiheuttamat vahingot. Edellytyksiin voivat kuitenkin vaikuttaa kussakin tapauksessa omat erityiset olosuhteet, esimerkiksi se, ettei opettajalla ja rehtorilla ole tietoa kiusaamisesta, eikä heillä ole ollut mahdollisuutta sitä havaita.

5.2.2 Suojavastuu ja valvontavastuu

Rikoslain 3 luvun 3 §:n 2 momentissa kuvatut velvollisuudet voivat synnyttää samanaikaisesti sekä suojaamis- että valvontavelvollisuuden riippuen siitä, minkälaisia odotuksia vastuuasemassa olevalle henkilölle on asetettu. Lainvalmisteluaineistossa kuvataan tilanteen syntymistä seuraavasti: ”Määrä tilanteissa ihmisillä on oikeus edellyttää tietyssä asemassa taikka tilanteessa olevien ihmisten toimivan määrättyllä tavalla.”²⁵⁹ Laissa käytetään yleispätevää muotoilua suojele- ja valvontavelvollisuudesta, eikä niitä eroteta toisistaan.²⁶⁰ Virkaan, toimeen tai asemaan perustuva vastuu on ensisijassa suojavastuuta, mutta valvontavastuukaan ei niiden kohdalla ole täysin poissuljettua.²⁶¹

Suojeluvastuuseen sisältyy odotuksia siitä, ettei suojeltava kohde joudu vaaraan. Suojaamisvelvollisuudessa toimintavastuu syntyy nimensä mukaisesti siitä, että vastuunalainen henkilö on velvollinen suojelemaan suojeleluvelvollisuutensa kohteena olevaa erityyppisiltä vaaroilta.²⁶² Vastuun rajat vaihtelevat vastuunalaisen henkilön ja suojeltavan valtasuhteiden mukaan. Suojeluvastuun merkitys kasvaa tilanteissa, joissa suojeltavan turvallisuus ja hyvinvointi eivät ole hänen oman tahtonsa vallassa.²⁶³ Korostunut suojeleluvastuu on erityisesti silloin, kun tavoitteena on estää lapsiin kohdistuvat vaarat. Heidän kohdalla suojeleluvelvollisen on poistettava tai estettävä ne riskit, jotka uhkaavat lapsia.²⁶⁴ Voidaankin katsoa, että opettajan ja rehtorin vastuuasema luo tavallista merkittävämmän – vanhempaan tai lääkäriin – verrattavan suojeleluvastuun lapsen turvallisuudesta.²⁶⁵

---

²⁵⁹ HE 44/2002 vp, s. 43.

²⁶⁰ Frände 2012, s. 214.

²⁶¹ Nuutila 1996, s. 236.

²⁶² Nuotio 2006, s. 334-336 ja Frände 2012, s. 215.

²⁶³ Nuutila 1997, s. 127.

²⁶⁴ Nuotio 2006, s. 334-335.

²⁶⁵ Nuutila 1997, s. 127.

On ilmeistä, että opettajalla ja rehtorilla on suojelevollisuus suhteessa oppilaisiin. Vastuu perustuu paitsi perusopetuslakiin, perusoikeuksiin ja YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen, joiden toteuttaminen kuuluu opettajan ja rehtorin virkavastuuseen. Oikeuskirjallisuudessa esitetään usein esimerkkinä opettajan virkaan perustuvasta suojaamisvelvollisuudesta korkeimman oikeuden ratkaisu, jossa opettajan todettiin syyllistyneen laiminlyöntinä tehtyyn virkavirheeseen ja kuolemantuottamukseen. Tapauksessa opettaja oli jättänyt oppilaan ilman valvontaa uimahallissa, mikä johti oppilaan hukkumiseen²⁶⁶.

Valvontavelvollisuus edellyttää, että henkilö estää vahingollisen seurauksen syntymisen tai muun laissa kuvatun tilanteen syntymisen.²⁶⁷ Kiusaamisen aiheuttamien vahinkoseurausten haitat ovat merkittäviä, kuten edellä olen kuvannut. Ne on vahingollisuutensa vuoksi estettävä. Näin ollen valvontavelvollisen henkilön tulee estää hänen valvonnan kohteen aiheuttama oikeuden loukkauksen syntyminen. Valvontavelvollisuus siis kohdistuu vaaranaiheuttajaan.²⁶⁸ Vaaranaiheuttaja voi olla myös henkilö, johon valvonta kohdistuu. Tämä koskee tilanteita, joissa jollakin on oikeudellinen velvollisuus valvoa toista tai valvoja on esimiesasemassa suhteessa valvottavaan. Koulua koskee erityinen opettajan ja rehtorin virkaan ja asemaan perustuva käskyvaltasuhde. Käskyvaltaa käyttävä on velvollinen valvomaan käskyvallan alla olevia niin, etteivät he aiheuta vahinkoa kolmansille osapuolille.²⁶⁹ Toisen henkilön toiminnan valvonnassa kyse on vain sellaisesta käyttäytymisestä, jonka estäminen kuuluu vastuunalaisen henkilön valvontavelvollisuuteen.²⁷⁰ Palmén nimenomaisesti mainitsee opettajan ja koululaisen välisen suhteen olevan sellainen käskyvaltasuhde, jossa opettajaan voi kohdistua rikosoikeudellinen vastuu oppilaan valvomatta jättämisestä.²⁷¹

Opettajan ja rehtorin kohdalla on kyseessä eräänlainen kaksiosainen velvollisuus – toisaalta velvollisuus suojata lasta oikeudenloukkauksilta ja toisaalta valvoa lapsen tekemistä ja toimintaa koulupäivän aikana. Opettajan velvollisuus suojella oppilaita vahinkoseurauksilta ja toisaalta velvollisuus estää oppilaita vahingoittamasta toisiaan ovat ilmeisiä virka-asemaan perustuvia suojele- ja valvontavastuun ilmenemismuotoja. Niiden laiminlyönti muodosta

---

²⁶⁶ Ks. KKO 1977 II 11 Opettaja oli määrätty uimahalliin valvojaksi. Hän oli poistunut uima-altaan reunalta, kun oppilaat olivat, yhtä lukuun ottamatta, poistuneet altaasta. Kyseinen oppilas oli vajonnut altaan pohjaan ja hukkunut. Ks. esim. Nuutila 1997, s. 129.

²⁶⁷ Palmén 1978, s. 101.

²⁶⁸ HE 44/2002 vp, s. 39.

²⁶⁹ Nuutila 1997, s. 128-129.

²⁷⁰ Palmén 1978, s. 101.

²⁷¹ Nuutila, s. 236-237 ja Palmén 1978, s. 79.

sellaiset edellytykset, että rikosoikeuden käytölle on olemassa ainakin teoreettiset perusteet. Ongelmallisempaa on yksittäisen tapauksen kohdalla ratkaista kysymys siitä, minkälainen toiminta konkreettisesti täyttää suojele- ja valvontavastuun.

Mitä sitten suojele- ja valvontavelvollisuus säännösten valossa käytännössä tarkoittavat? Perusopetuslaissa viitataan siihen, että koulussa oppilas voi joskus olla vaaraksi muille.²⁷² Perusopetuslaki ei velvoita opettajaa tai rehtoria poistamaan turvallisuutta vaarantavaa oppilasta pois opetustilasta tai ottamaan haltuun turvallisuutta vaarantavia esineitä tai aineita. Tästä huolimatta katson, että yhdessä perusopetuslain 29 §:n liittyvä turvallisen oppimisympäristön turvaamisvelvollisuus ja yleinen suojele- ja valvontavelvollisuus muodostavat sellaisen kokonaisuuden, että niiden perusteella opettajalle ja rehtorille muodostuu toimintavelvollisuus vaaratilanteissa. Ei nimittäin voi olla niin, että oppilas vaarantaa muiden turvallisuuden pitämällä hallussaan vaarallista esinettä, eikä opettaja tai rehtori puutu tilanteeseen. Oppilaan turvallisuuden vaarantuessa opettajan ja rehtorin on pyrittävä toteuttamaan suojele- ja valvontavelvollisuus käyttämällä niitä keinoja, jotka perusopetuslain 36, 36 b, e-d §:t mahdollistavat. Tämä tulee kyseeseen silloin, kun oppilaan turvallisuuden takaaminen vaatii säännöksissä mainittuja toimia. Ei siis riitä, että opettaja valvoo yleisesti vaaran kohdetta ilman, että toimii estääkseen vaaran konkretisoitumisen. Valvontavelvollisuus voi tuottaa siis vaaraa aiheuttavan oppilaan kohdalla ainakin jonkin asteisen toimintavelvollisuuden, jonka opettaja tai rehtori voi laiminlyödä.

Opettajaan ja rehtoriin kohdistuu sosiaalisia odotuksia heidän virkansa perusteella. Heidän odotetaan toimivan aktiivisesti tilanteissa, joissa oppilaan koskemattomuus ja turvallisuus vaarantuvat koulupäivän aikana. Virka, johon liittyy työskentely lasten kanssa, asettaa heille suojele- ja valvontavastuun ja toimintavelvollisuuden estää vahinkoseurausten syntyminen. Kyseessä ei ole vain yksittäisen toimijan teko, vaan kouluinstituution ja julkisen vallan toiminta laajemmin sekä siihen kuuluva sosiaalinen vastuu²⁷³. Opettajan ja rehtorin vastuu oppilaan turvallisuudesta huolehtimiseksi voidaan liittää hyvinvointivaltiolliseen oikeusmalliin, jossa järjestelmän aiheuttamat negatiiviset vaikutukset eli koulukiusaamiseen puuttumatta jättäminen ja oppilaan turvallisuuden laiminlyöminen, pyritään korjaamaan julkisen

---

²⁷² Perusopetuslain kohdat 36, 36b §, 36e § ja lisäksi 36d § viittaa turvallisuutta vaarantaviin aineisiin ja esineisiin, joita oppilaalla voi olla hallussaan.

²⁷³ Ks. tarkemmin Nuutila 1996, s. 46. Olen tässä soveltanut Nuutilan ajatusta hyvinvointivaltiollisen oikeusmallin peruspiirteitä käsittelemäni aiheeseen.

vallan toteuttamana rikosoikeudellisena vastuuna. Puuttumatta jättäminen kiusaamistilanteissa muodostaa edellytykset rikosoikeudellisen vastuun syntymiselle laiminlyöntinä toteutettuna vammantuottamuksena, mikä korostaa nimenomaisesti opettajan ja rehtorin sosiaalista ja moraalista velvollisuutta huolehtia lasten turvallisuudesta. Kiusaamiseen puuttumisen laiminlyönti voi näin ollen aiheuttaa särön oikeudenmukaisuuden odotuksiin uhrin kohdalla, jos laiminlyöjää ei saateta minkäänlaiseen vastuuseen suojele- ja valvontavelvollisuuden rikkomisesta.

Toisaalta epävarsinainen laiminlyöntirikos on ongelmallinen rakennelma laillisuusperiaatteen näkökulmasta, koska laissa ei voida tarkkarajaisesti määritellä vastuutilanteita.²⁷⁴ Kiusaaminen vaikeasti määriteltävänä ilmiönä sekä yksittäisten tapausten olosuhteiden moninaisuus aiheuttavat haasteita laillisuusperiaatteen näkökulmasta, kun yksittäisessä tapauksessa arvioidaan rikosoikeudellisen vastuun perusteita. Jos laiminlyönti on ilmeinen ja seuraukset huomattavat, ei laillisuusperiaate mielestäni muodosta ongelmaa.

5.3 Liitännäisrikos – vammantuottamus

Laiminlyöntirikokseen kuuluva tunnusmerkistön mukaisuus tarkoittaa sitä, että epävarsinainen laiminlyöntirikos tarvitsee kumppanikseen rikoslain erityisen osan tunnusmerkistön mukaisen liitännäisrikoksen. Tyypillisimmät liitännäisrikokset ovat rikoslain 21 luvun loukkamisrikoksia.²⁷⁵ Tämän työn aihepiirin kannalta kuolemantuottamus (RL 21:8) on niin erityinen tilanne, että rajaan käsittelyn vammantuottamukseen. Looginen erityisen osan tunnusmerkistö, joka voidaan liittää epävarsinaiseen laiminlyöntirikokseen kiusaamistilanteissa, on rikoslain 21 luvun 10 §:n vammantuottamus.

Joka huolimattomuudellaan aiheuttaa toiselle ruumiinvamman tai sairauden, joka ei ole vähäinen, on tuomittava *vammantuottamuksesta* sakkoon tai vankeuteen enintään kuudeksi kuukaudeksi.

---

²⁷⁴ Virtanen 2004, s. 1060.

²⁷⁵ Melander 2016, s. 116.

Vammantuottamuksen osalta lain esitöissä mainitaan rangaistavuuden edellytyksenä ruumiinvamma tai vähäistä vakavampi sairaus. Rangaistuskynnyksen ylittävä kriteeristö vammalle ja sairaudelle on määritelty oikeuskäytännössä.²⁷⁶ Vähäisiä vammoja ovat esimerkiksi mustelmat ja muut sellaiset vammat, jotka eivät vaikuta oleellisesti henkilön toimintakykyyn. Vähäiset vammat eivät vaadi lääkärin hoitoa. Vammantuottamus kattaa myös sellaiset mielenterveyden häiriöt, jotka ovat havaittavissa lääketieteellisesti, ja jotka ovat vähäistä vakavampia. Vammantuottamuksen täyttävä mielenterveyden häiriö aiheuttaa lyhytaikaisen toimintakyvyn menetyksen. Lisäedellytyksenä on lääkehoito tai muu vähintään kuusi viikkoa kestänyt terveydenhuollon ammattilaisten antama tai määräämä hoito.²⁷⁷ Tahallaan aiheutetut psyykkiset vahinkoseuraamukset on katsottava pahoinpitelyksi.²⁷⁸

Korkeimman oikeuden (KKO 1998:67) mukaan on perusteltua katsoa, että myös lääketieteellisesti todettavissa oleva psyykinen häiriintyminen osoittaa vammantuottamuksessa (RL 21:10) tarkoitettua sairautta. Ratkaisussaan korkein oikeus täsmentää, että seurauksen on oltava teolle tyypillinen ja joko yleisesti tai tekijälle tekohetkellä ennalta-arvattava. Kiusaamistilanteissa on tyypillistä uhrin mielenterveyteen kohdistuva vahinko. Esimerkiksi hovioikeuden tuomioissa HeIHO R09/2888, THO S05/1283 ja THO S99/2345 kiusaaminen oli kiusatulle tehdyn lääketieteellisen diagnoosin perusteella todettu aiheuttaneen psyykkisen terveyden ongelman. Kiusaamisesta johtuvat mielenterveyteen liittyvät vammat ovat usein jopa haitallisempia kuin fyysiset (Ks. luku 2.3.). Koska psyykkiset vammat ovat yleinen seuraus kiusaamisesta, opettajan ja rehtorin pitää olla ainakin yleisellä tasolla tietämystä siitä runsaan tutkimustiedon perusteella.

Opettajalla ja rehtorilla on virka-asemaan perustuva suojele- ja valvontavelvollisuus suhteessa oppilaisiinsa. Heidän siis tulee estää oppilaisiin kohdistuvat vahingot sekä oppilaiden toisilleen aiheuttamat vahinkoseuraamukset. Jos kiusaamisen seuraus täyttää vammantuottamuksen tunnusmerkistön, on käsillä tilanne, jossa opettajan ja rehtorin rikosoikeudellisen vastuun edellytykset voivat täytyä vammantuottamuksen osalta epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena.

---

²⁷⁶ HE 94/1993 vp, s 98.

²⁷⁷ Nuutila – Ojala 2013, s. 534-535 sekä Nuutila 1997, s. 191-192.

²⁷⁸ Nuutila 1997, s. 191.

6 Huolimattomuus

Huolimattomuuden (tuottamuksen) avulla tarkastellaan teon syyksiluettavuutta.²⁷⁹ Rikoslain 3 luvun 7 § määrittelee teon huolimattomuuden.

Tekijän menettely on huolimaton, jos hän rikkoo olosuhteiden edellyttämää ja häneltä vaadittavaa huolellisuusvelvollisuutta, vaikka hän olisi kyennyt sitä noudattamaan (*tuottamus*).

Tuottamusarviointi kohdistuu koulukiusaamistapauksessa siihen, onko opettaja tai rehtori toiminut suojele- ja valvontavelvollisuutensa sekä virkatehtäviensä edellyttämällä tavalla. Jätän käsittelemättä rikoslain 3 luvun 7 §:n 2 momentin mukaisen törkeän huolimattomuuden, koska rangaistavuuden kannalta oleellisempaa on tarkastella perusmuotoista huolimattomuutta.

Rikosoikeudellinen huolimattomuuden käsite jaetaan Suomessa tuottamuksen objektiiviseen puoleen (teon huolimattomuus) eli kiellettyyn tekoon ja subjektiiviseen puoleen (tekijän huolimattomuus) eli tekijän syyllisyyteen. Objektiivinen huolimattomuus toteutuu silloin, jos tekijä on laiminlyönyt häneltä vaadittua huolellisuusstandardia. Tekijään liittyvässä subjektiivisessa huolimattomuudessa on kysymys siitä, voidaanko tekijää moittia teosta.²⁸⁰

6.1 Objektiivinen huolimattomuus

Objektiivista huolellisuutta määrittelevät ensisijaisesti oikeusnormit, mutta aina ei toiminta-velvollisuutta ole määritelty laissa, joten silloin huolellisuusvelvoite voi määräytyä erilaisten epävirallisten ja teknisten normien kautta.²⁸¹ Teknisiä normeja ovat esimerkiksi laitteiden käyttöohjeet sekä organisaatioiden tehtäviä ja toimivaltuuksia kuvaavat määräykset. Teknisiä normeja voivat olla myös vakiintuneet tavat, kuten hyvä kirjanpitolata tai terveydenhuollon hyvän hoidon kriteerit. Esimerkkinä teknisistä epävirallisista normeista ovat lääkäreiden toimintaa ohjaavat hoitosuositukset ja hoitokäytännöt – Lääkäriseura Duodecimin Käypä hoito -suosituksilla pyritään yhtenäistämään hoitokäytäntöjä.²⁸²

---

²⁷⁹ HE 44/2002 vp, s. 88.

²⁸⁰ HE 44/2002 vp, s. 89.

²⁸¹ HE 44/2002 vp, s. 90.

²⁸² Melander 2016, s. 190.

Opettajien toiminnassa kiusaamiseen puuttumiseen liittyvä huolellisuusvelvollisuus liittyy perusopetuslain 29 §:än. Velvollisuutta ja siihen liittyviä säädöksiä, määräyksiä ja muita ohjeita on kuvattu aikaisemmissa luvuissa. Huomioitavaa on, että suoraan lakiin perustuvana velvollisuutena opettajalla on ilmoittaa kiusaamisesta sekä kiusaajan että kiusatun huoltajille (POL 29.7) sekä huolehtia oppilaan tuesta ja avusta (OOL 11.2). Tämä onkin ainoa ehdoton ja ristiriidaton kaikkia opettajia koskeva lakiperustainen vähimmäisvelvollisuus kiusaamistilanteissa. Muuten perusopetuslaki ei sisällä velvoittavia säännöksiä, vaan säännökset ovat ennemikin mahdollistavia säännöksiä. Varsinaiset kiusaamiseen liittyvät toimintaohjeet on määritelty kiusaamisen, häirinnän ja väkivallan vastaisissa suunnitelmissa sekä koulujen järjestyssäännöissä ja mahdollisesti muissa määräyksissä ja ohjeissa, jotka voidaan katsoa teknisiksi normeiksi. Perusopetuksen tukena ei ole olemassa Käypä hoito -suosituksen kaltaisia ohjeita tai alalla vakiintuneita tapoja. Huolellisuusarvioinnin tueksi ei ole käyttänyt mitään yhteismitallista ohjeistusta, joista voitaisiin hakea sisältöä huolellisuusvelvollisuuden määrittelemiseksi.

Edellä on kerrottu, että opetushallitus on juuri julkaissut ohjeistuksen siitä, kuinka opetushenkilökunnan tulee toimia kiusaamistilanteissa. Kyseessä ei siis ole velvoittava normi, mutta se on ensimmäinen viranomaisen antama yhteinen ohjeistus kouluille kiusaamistilanteita varten ja sillä voi tulevaisuudessa olla suurikin merkitys arvioitaessa opettajan ja rehtorin huolellisuusvelvollisuutta kiusaamistilanteissa. Ohjeistuksen voi katsoa helpottavan huolellisuusvelvollisuuden arvioimista, toteuttavan yhdenvertaisuutta niin opettajien kuin oppilaiden osalta ja osaltaan parantavan kummankin ryhmän oikeusturvaa.

Jos teknisiä normeja ei ole käytettävissä, joudutaan huolellisuusvelvoitetta arvioimaan punnitsemalla hyötyjä ja haittoja tai käyttämään ”normaalilla tavalla huolellisen henkilön mallia”.²⁸³ Hyöty-haitta -punninnassa arvioinnin kohteena ovat vahinkoseurauksen vakavuuden, vahingon todennäköisyyden sekä tekijän toisintoimimismahdollisuuden ja tekijän toiminnan sosiaalisen hyödyllisyyden keskinäiset suhteet. Punninta tapahtuu jälkikäteen, eikä tuolloin

---

²⁸³ HE 44/2002 vp, s. 95 ja Nuutila 1996, s. 86

voida luoda huolellisuusvelvollisuudelle sellaisia kriteereitä, joita tekijällä ei ole ollut mahdollista etukäteen hahmottaa.²⁸⁴ Mitä painavampaa oikeushyvää vaara uhkaa ja mitä todennäköisempi vahinkoseuraus on, sitä tarkempi huolellisuuden vaatimus on. Jos tilanteessa on erityisiä tekijöitä, vaaran torjuminen voi edellyttää tavanomaisesta poikkeavia keinoja.²⁸⁵

Eri alojen normit ja vakiintuneet tavat eivät ole sitovia ja lopullinen ratkaisu on tuomioistuinten harkinnassa, johon vaikuttavat kunkin yksittäisen tapauksen olosuhteet ja kokonaisharkinta.²⁸⁶ Olosuhteet saattavat olla sellaiset, ettei huolellisuusvelvoitetta pystytä täyttämään. Organisaatioissa olosuhteet voivat vaikuttaa myös siten, että muilla organisaation toimijoilla on syy luottaa toisen toiminnan täyttävän huolellisuusvelvoitteen.²⁸⁷ Koska huolellisuusvelvollisuus ei ole yhteismitallinen, vaan se vaihtelee olosuhteiden ja tilanteiden mukaan, laillisuusperiaate ja ennakoitavuus ovat ongelmallisia huolimattomuuden arvioinnissa.²⁸⁸ Kiusaamistapausten keskeisiä arvioinnin kohteita ovat kiusaamisen kesto, kiusaamistekojen moitittavuus, seuraukset ja jälkihoito. Opettajan asema virkamiehenä ja uhrin asema oppivelvollisuutta suorittavana lapsena ovat erityisiä tekijöitä. Yksilötasolla oppilaaseen saattaa liittyä ominaisuuksia, jotka luovat velvollisuuden lisätoimien tekemiseksi. Turun hovioikeus katsoi ratkaisussaan S05/1283, että oppilaan erityisominaisuudet asettivat koululle velvollisuuden ryhtyä erityisen aktiivisesti selvittämään ja estämään kiusaamista.

Kiusaamistilanteissa opettajan ja rehtorin toimintaan vaikuttaa resurssien riittävyys, kuten se, onko opettajia tarpeeksi ja se, minkä kokoisia oppilasryhmät ovat. Koska kiusaamiseen selvittämisessä ja hoitamisessa voidaan tarvita sellaista erityisosaamista, jota opettajalla tai rehtorilla ei ole, muilta viranomaisilta saatava tuki on yksi olosuhdetekijä. Olosuhteen muodostaa myös se, minkälaiset tosiasialliset mahdollisuudet opetushenkilökunnalla on saada tietoonsa kiusaaminen. Olosuhdetekijä on myös fyysinen ympäristö ja se, kuinka koulupäivän toiminta on järjestetty. On tilanteita, joissa huolellisesti toimiva henkilö ei pysty estämään vahinkoseurauksen syntymistä, johtuen hänestä riippumattomista olosuhdetekijöistä. Objektiiivista huolellisuutta arvioitaessa lähtökohtana on normiin perustuva velvollisuus huolehtia oppilaan turvallisuudesta. Jos kiusaamista kuitenkin tapahtuu, huolellinen toiminta

---

²⁸⁴ Melander 2016, s. 191-192.

²⁸⁵ Nuutila 1997, s. 150-151.

²⁸⁶ Nuutila 1997, s. 149.

²⁸⁷ HE 44/2002 vp, s. 90.

²⁸⁸ Melander 2016, s. 186.

edellyttää laissa säädettyjen velvollisuuksien noudattamista sekä annettujen määräysten, ohjeiden ja vakiintuneiden tapojen noudattamista. Yleinen tietoisuus kiusaamisesta ja sen seurauksista vaikuttavat siten, että opettajan ja rehtorin tulee ennakoida ja selvittää mahdollisia kiusaamistilanteita. Erityisten tekijöiden olemassaolo vaikuttaa siten, että on toimittava poikkeuksellista huolellisuutta noudattaen. Esimerkiksi aikaisempi kiusaaminen edellyttää tilanteen seuraamista myös myöhemmin. Toisaalta jokaiseen kiusaamistilanteeseen liittyy omanlaisia piirteitä siten, ettei ole mahdollista kuvailla tyhjentävästi objektiivisen huolellisuuden arvioinnin kriteereitä.

6.2 Subjektiivinen huolimattomuus

Teon subjektiivinen huolimattomuus koskee syyllisyysmoitetta. Kyse on siitä, onko tekijä voinut toimia huolellisuusvelvoitteen edellyttämällä tavalla – olisiko tekijä voinut tehdä toisin (toisintoimimisperiaate).²⁸⁹ Asia tutkitaan konformiteettiperiaatteen avulla: Rikosoikeudellista vastuuta ei synny, jos tekijällä ei ole kykyä toimia lain vaatimalla tavalla. Tällöin henkilö ei voi kontrolloida käytöstään tai vaadittava teko on mahdoton. Vastuu jää puuttumaan myös, jos tekijällä ei ole riittävästi tietoa. Silloin hänellä ei ole tilaisuutta toimia lain edellyttämällä tavalla.²⁹⁰

Subjektiivinen tuottamus voi olla tietoista tai tiedostamatonta, molemmat huolimattomuuden muodot kuitenkin synnyttävät tuottamusvastuun.²⁹¹ Tietoisessa tuottamuksessa tekijällä on kyky ja tilaisuus toimia huolellisesti, mutta hän ottaa tietoisesti riskin ja menettelee huolellisuusvelvoitteen vastaisesti, eikä tällöin syyllisyysperiaatteen täytyminen ole ongelmallista.²⁹² Tietoinen riskinotto tarkoittaisi kiusaamistilanteissa sitä, että tekijä tunnistaa kiusaamistilanteen, mutta ei toimi kiusaamisen estämiseksi ja sen seurausten minimoimiseksi. Tällöin opettaja tai rehtori tietää toimivansa huolellisuusvelvoitteen vastaisesti.

---

²⁸⁹ Nuutila 1996, s. 525 ja 256-257.

²⁹⁰ Nuutila 1997, s. 74-75.

²⁹¹ Melander 2016, s. 195.

²⁹² HE 44/2002 vp, s. 96.

Tiedostomattomaksi tuottamukseksi katsotaan tilanne, jossa tekijä ei tiedä toimivansa huolellisuusvelvoitteen vastaisesti,²⁹³ eikä henkilö ole käyttänyt toimintapotentiaaliaan.²⁹⁴ Tiedostamatonta tuottamusta arvioitaessa kysytään, mitä tekijän olisi ennen laiminlyöntiään pitänyt tehdä, jotta toiminnan riskit olisivat tulleet hänen tietoonsa. Toinen kysymys koskee tekohetkeä: Olisiko tekijä voinut tai olisiko hänen pitänyt toimia toisin, jos hän olisi ollut tietoinen riskeistä?²⁹⁵

Koulukiusaamistilanteissa tuottamukseen liittyvä tietäminen voidaan opettajan osalta jakaa seuraaviin osatekijöihin: 1) tietoisuus velvollisuudesta suojata lasta ja taata turvallinen kouluympäristö, 2) tietoisuus kiusaamisen aiheuttamista seurauksista yksilölle, 3) tietoisuus kiusaamisen tapahtumisesta ja 4) tietoisuus siitä, miten hänen tulee toimia kiusaamistilanteessa. Opettajan virkavelvollisuuksiin kuuluu huolehtia siitä, että lapsen oikeus fyysiseen ja henkiseen koskemattomuuteen turvataan. Opettajalla ja rehtorilla on selonotto- ja selvilläolovelvollisuus ammattinsa keskeisistä velvoitteista²⁹⁶. Kiusaamisen tunnistaminen, sen seurausten ymmärtäminen sekä oppilaan oikeus turvalliseen oppimisympäristöön ovat sellaisia velvoitteita, jotka opettajan ja rehtorin on tunnettava virkansa puolesta.

Opetushenkilökunnan osalta voi olla ongelmallista määritellä sitä, milloin ei ole tilaisuutta toimia toisin kiusaamistilanteissa. Tämä liittyy edellä esitetyn listan kohtaan kolme: Onko opettaja ollut tietoinen kiusaamisesta tai olisiko hänen pitänyt tietää siitä? On siis kyse siitä, minkälaisia ennakkotietoja ja tilanteentunnistamiskykyä voidaan kohtuudella odottaa. Esimerkiksi verkkokiusaamisen osalta opetushenkilökunta ei voi valvoa, missä ja milloin verkkoon laitetaan kiusaamistarkoituksessa materiaalia. Teon seuraus voi kuitenkin tulla ilmi koulussa. Toisaalta tietyt tilanteet, kuten välitunnit, muodostavat riskin kiusaamistilanteiden muodostumiseksi ja edellyttävät opetushenkilökunnalta aktiivista toimintaa. Myös oppilaaseen liittyvät kiusaamista lisäävät riskit on huomioitava, kuten Turun hovioikeus (S 05/1283) on todennut. Virka-asema luo opettajalle ja rehtorille velvollisuuden aktiivisesti selvittää ja estää kiusaamistilanteita, eli pelkkä valvonta ei riitä.

---

²⁹³ Melander 2016, s. 193.

²⁹⁴ Nuutila 1996, s. 559.

²⁹⁵ HE 44/2002 vp, s. 96.

²⁹⁶ Ks. Melander 2016, s. 196. Lääkärillä ja hoitohenkilökunnalla on huolellisuusvelvollisuuteen liittyen tietyt standardit potilaan hoitotoimenpiteistä. Vaikka opettajan työssä ei ole yhtä täsmällisiä standardeja huolellisuusvelvoitteen täyttymiseksi, katson, että kiusaamisen tunnistaminen, sen seurausten ymmärtäminen sekä turvalliseen oppimisympäristöön liittyvät seikat muodostavat sellaisen hankitun erityistietämyksen, jota voidaan verrata osin lääkärin ja hoitohenkilökunnan huolellisuusvelvoitteeseen.

Tiedostomattoman tuottamuksen rangaistavuutta on perusteltu preventiivisillä ja kriminaalipoliittisilla syillä.²⁹⁷ Tämä perustelu soveltuu opettajan ja rehtorin vastuuseen koulukiusaamistilanteissa, sillä opetushenkilöstön passiivisuus kiusaamistilanteissa voi johtaa kiusaamisen hyväksyvän koulukulttuurin kehittymiseen. Laiminlyönti mahdollistaa vahinkoa aiheuttavan kiusaamisen alkamisen ja jatkumisen. Jos koulu ja opetuksen järjestäjä eivät itse kykene tai osaa puuttua kiusaamiseen, pitää tuomioistuinten puuttua koulussa tapahtuvaan laiminlyöntiin.²⁹⁸ Tiedostomattoman tuottamuksen arvioinnissa on huolella tarkasteltava sitä, täyttävätkö opettajan ja rehtorin toimet sellaiset aktiivisten selvittämisen ja toimimisen edellytykset, jotka heillä virkansa puolesta on.

---

²⁹⁷ Melander 2016, s. 193.

²⁹⁸ Weddle 2009, s. 398-399.

7 Laiminlyönnin ja vahinkoseurauksen syy-yhteyden arvioiminen

Seurausrikoksissa rikosoikeudellisen vastuun syntyminen edellyttää teon ja seurauksen toisiinsa liittämistä.²⁹⁹ Teon ja seurauksen syy-yhteyden selvittäminen on rikosoikeuden sisäisen koherenssin ja oikeusturvan edellytys.³⁰⁰ Syy-yhteys voi ilmetä joko kausaaliketjuna tai -linjana. Yksinkertaistetusti voidaan todeta kausaaliketjun tarkoittavan sitä, että tekijä aiheuttaa teollaan jonkin seurauksen. Kausaalilinja tarkoittaa taas tilannetta, jossa teon tekemättä jättäminen aiheuttaa vahinkoseuraamuksen – kysymys on siis laiminlyönnistä. Arvioitavaksi kausaalilinjan kohdalla tulee se, olisiko teko ollut estettävissä, jos laiminlyöntiä ei olisi tapahtunut ja velvoitteena ollut teko olisi tehty.³⁰¹ Opettajan ja rehtorin osalta kiusaamistilanteissa arvioitavaksi tulee se, olisiko kiusaaminen ja sen aiheuttama seuraus voitu välttää, jos opettaja tai rehtori olisi toiminut vahingon estämiseksi.

Laiminlyöntirikoksissa syy-yhteyden arvioiminen tapahtuu kontrafaktuaalisen kokeen avulla. Kokeessa laiminlyönti korvataan velvoitteenmukaisella teolla, jotta voidaan tarkastella mikä olisi ollut lopputulos, jos tekemättä jäänyt teko olisi tehty.³⁰² Arviointi on haasteellista, koska siihen liittyy laiminlyönnin hypoteettisuudesta johtuvaa epävarmuutta, näyttöön liittyviä haasteita sekä vastaajan oikeusturvan takaaminen. Laiminlyöntitapauksissa joudutaan pohtimaan, minkälainen epävarmuuden aste on hyväksyttävä syy-yhteyttä arvioidessa, jotta rikosoikeudellisen vastuun tarkastelu huolimattomuuden näkökulmasta olisi mahdollinen.³⁰³ Fränden mukaan laiminlyönti on tapahtunut, jos *ei jää varteenotettavaa epäilyä* siitä, että laiminlyöty teko on johtanut rikosoikeudellisesti relevantin seurauksen syntymiseen.³⁰⁴ Tapanin ja Tolvasen mukaan: ”Rikosoikeudellinen vastuu sulkeutuu pois silloin, kun *varmuutta lähenevällä todennäköisyydellä* on todettavissa, että rikosoikeudellisesti relevantti seuraus olisi syntynyt, vaikka vaadittu, mutta todellisuudessa laiminlyöty teko olisi tehty.”³⁰⁵

---

²⁹⁹ Nuutila 1997, s. 107.

³⁰⁰ Korkka 2019, s. 184.

³⁰¹ Frände 2012, s. 75 ja Nuutila 1996, s. 276.

³⁰² Korkka 2019, s. 186 sekä Frände 2012 s. 75.

³⁰³ Korkka 2019, s. 188 ja 200.

³⁰⁴ Frände 2012, s. 213.

³⁰⁵ Tapani – Tolvanen 2019, s. 242.

Korkeimman oikeuden ratkaisussa KKO 1984 II 224 on pohdittu syy-yhteyttä laiminlyönnin ja seurauksen välillä. Ratkaisussa käytettiin ilmaisua, että oli *sangen epätodennäköistä*, että huolellisesti toimittaessa seuraus olisi jäänyt syntymättä. Toisessa ratkaisussaan (KKO 2019:98) korkein oikeus totesi, ettei laiminlyöntirikokseen ole asetettu yleisesti pätevää näyttökynnystä. Vaihtoehtoisten tapahtumankulkujen mahdollisuutta arvioidaan esitettyjen seikkojen perusteella yleisiä kokemussääntöjä soveltamalla. Korkeimman oikeuden mukaan näytön tulee osoittaa, *ettei jää varteenotettavaa epäilystä sille*, että toimimalla toisin tekijä olisi voinut estää vahinkoseurauksen syntymisen.

Heli Korkan mukaan laiminlyöntitapauksissa ei voida edellyttää yhtä vahvaa vakuuttuneisuutta syy-yhteydestä kuin toimintarikosten kohdalla. Tämä johtaisi kohtuuttomiin näyttövaatimukseen laiminlyöntitilanteissa. Korkka suosittelee syy-yhteyksynnykseksi Fränden, Tapanin ja Tolvasen näkemystä matalampaa astetta, jossa syy-yhteys on olemassa, jos seuraus olisi jäänyt syntymättä *melko todennäköisesti* huolellisesti toimittaessa.³⁰⁶

Syy-yhteyden arvioinnissa epävarmuustekijöitä kiusaamistilanteissa on ensinnäkin yksittäisen henkilön laiminlyönnin merkitys. On nimittäin jopa todennäköistä, että kiusaamistapauksessa syntyy vastuu puuttua kiusaamiseen useammalle kuin yhdelle henkilölle. Koska kiusaaminen tyypillisesti ilmenee toistuvana toimintana ja siihen liittyy erilaisia tekoja, epävarmuutta aiheuttaa se, minkälainen toiminta olisi estänyt seurauksen synnyn. Selvää on, että puuttumatta jättäminen tai hyvin vähäiset toimet, eivät estä seurauksen syntyä ja edellytykset rikosvastuulle syy-yhteyden osalta täyttyvät. Jossakin tilanteessa on kuitenkin raja, jonka jälkeen ei enää ole keinoja puuttua tilanteeseen. Seurauksen on oltava ennakoitavissa tekohetkellä tekijän tietojen tai yleisen elämäkokemuksen ansiosta. Tekijällä siis pitäisi olla mahdollisuus mieltää seurauksen syntymisen mahdollisuus.³⁰⁷ Keneltäkään ei voida odottaa mahdollittomia suorituksia. Mahdollinen teko rakentuu ulkoisten edellytysten, kuten henkilön taitojen ja kykyjen varaan. Vastuun selvittämiseksi on huomioitava seikkoja, joita ovat asianomaisen asema, tehtävien ja toimivaltuuksien laatu sekä niiden laajuus ja selvyys, ammatillinen pätevyys sekä henkilön osuus lainvastaisen tilan syntyyn ja jatkumiseen.³⁰⁸

---

³⁰⁶ Korkka 2019, s. 194-197 ja 200.

³⁰⁷ Nuutila 1997, s. 119.

³⁰⁸ Nuutila 1997, s. 134-135.

Fyysisten ruumiinvammojen yhdistäminen yksittäiseen tapahtumaan on helpompaa kuin kiusaamisella aiheutettujen mielenterveysongelmien ja psyykkisten häiriöiden. Mielenterveyshäiriöiden syyt eivät ole yksiselitteisiä, esimerkiksi masennuksen taustalla voi olla useita tekijöitä³⁰⁹. Kiusaamiseen puuttumisen laiminlyönnin yhdistäminen mielenterveyshäiriöihin on haasteellista, jos pitäydytään perinteisessä käsityksessä syy-yhteyskynnyksestä. Jos taas arvioinnin lähtökohtana on Korkan ehdottama näkemys laiminlyönnin syy-yhteyden täyttymiseksi – seuraus olisi jäänyt syntymättä melko todennäköisesti, jos laiminlyöty teko olisi tehty – olisi näytön osoittaminen kiusaamistilanteiden laiminlyöntitapauksissa helpompaa.

---

³⁰⁹ Huttunen 2018.

8 Virkarikos

Jos laiminlyöntivastuu vammantuottamuksena (RL 21:9) toteutuu, on todennäköistä, että samalla täyttyy myös tuottamuksellisen virkavelvollisuuden rikkomisen (RL 40:10) tunnusmerkistö. Aikaisemmin olen kuvannut normatiivista rakennetta, joka luo vastuun kiusaamistilanteissa. Lähtökohtana ovat opettajan ja rehtorin asema virkamiehinä sekä lapsen perusoikeuksien suojaaminen ja perusopetuslain mukaisen turvallisen oppimisympäristön ylläpitäminen. Vammantuottamus osoittaa sen, että opetushenkilöstö ei ole pystynyt huolehtimaan velvollisuuksien mukaisesti turvallisuuden toteutumisesta koulussa.

Jos opettaja tai rehtori huolimattomuuttaan laiminlyö virkavelvollisuuksiaan, syyllistyy hän rikoslain 40 luvun 10 §:n mukaiseen tuottamukselliseen virkavelvollisuuden rikkomiseen.

Jos virkamies virkaansa toimittaessaan huolimattomuudesta muulla kuin 5 §:n 2 momentissa tarkoitettulla tavalla rikkoo virkatoiminnassa noudatettaviin säännöksiin tai määräyksiin perustuvan virkavelvollisuutensa, eikä teko huomioon ottaen sen haitallisuus ja vahingollisuus ja muut tekoon liittyvät seikat ole kokonaisuutena arvostellen vähäinen, hänet on tuomittava *tuottamuksellisesta virkavelvollisuuden rikkomisesta* varoitukseen tai sakkoon.

Virkarikoksina rangaistavat teot ja laiminlyönnit ovat joko erityisen moitittavia tai ne ovat rikoslaissa, jotta voidaan turvata virkatoiminnan asianmukaisuus, eikä muualla lainsäädännössä ei ole säädetty riittävää rangaistusuhkaa.³¹⁰ Tuottamuksellisen virkavelvollisuuden rikkomisen kriminalisoinnilla voidaan tehokkaasti puuttua virkavirheisiin.³¹¹ Tuottamuksellisten virkarikosten rangaistavuutta on perusteltu sillä, että virkarikokset ovat pääasiassa tuottamuksellisia ja ne kohdistuvat kansalaisiin. Ne vaarantavat virkatoiminnan uskottavuutta ja kansalaisten luottamusta virkatoiminnan tasapuolisuuteen.³¹² Jos opettaja ja rehtori laiminlyövät omia velvoitteitaan virkamiehinä, esimerkiksi perusopetuslain antamaa velvollisuutta huolehtia turvallisuudesta opiskeluympäristöstä, se mahdollisesti heikentää kansalaisten luottamusta koulujärjestelmään ja sen kykyyn huolehtia lapsista.

---

³¹⁰ HE 77/2001, s. 12.

³¹¹ Viljanen 2018, s. 931.

³¹² HE 77/2001, s. 13 ja LaVM 10/2002 vp, s. 6.

Jos virkamies ei toimi niiden määräysten ja ohjeiden mukaan, jotka määrittelevät hänen velvollisuutensa, hän rikkoo eli laiminlyö virkavelvollisuutensa. Tekijäpiiri koskee virkamiesten ohella niitäkin, jotka käyttävät julkista valtaa ja osallistuvat päätöksentekoon³¹³ eli myös työsuhteisia opettajia.³¹⁴ Virkavelvollisuuden laiminlyönti edellyttää, että laiminlyöty tehtävä kuuluu säädöksiin ja määräyksiin määriteltyihin virkavelvollisuuksiin ja että teolla tai laiminlyönnillä on yhteys virantoimittamiseen.³¹⁵ Laissa kunnallisesta viranhaltijasta sen 17 §:n 1 momentissa määritellään viranhaltijoita koskeva virkavelvollisuus.

Viranhaltija velvoitetaan suorittamaan virkasuhteeseen kuuluvat tehtävät asianmukaisesti ja viivytyksettä sekä noudattamaan asianomaisia säännöksiä ja määräyksiä sekä työnantajan antamia työnjohto- ja valvontamääräyksiä.

Viranhaltijan on tehtävä hänelle osoitetut tehtävät itse, tehtävää ei siis voi delegoida muille. Tuottamuksellisen virkavelvollisuuden rikkominen ilmenee välinpitämättömänä suhtautumisena velvollisuuksiin liittyvien asioiden hoidossa. Vaadittavan tehtävän tekemättä jättäminen, aiheeton viivyttely tai tehtävän virheellinen suorittaminen osoittavat huolimattomuutta.³¹⁶ Kiusaamistilanteissa tekemättä jättämisen ohella viivyttely on merkityksellinen seikka, koska kiusaamisen oleellinen tunnuspiirre on toistuvuus ja pitkäkestoisuus. Jos opetushenkilökunta on antaa kiusaamisen jatkua, on laiminlyönti toistuvaa.

Virkavelvollisuuden laiminlyöntiä välttääkseen virka- tai työsuhteessa olevan henkilön kannalta on tärkeää, että hän tuntee ja tietää virkasuhteeseensa liittyvät velvollisuudet, ja että ne on määritelty selkeästi.³¹⁷ Viranhaltijoiden tehtävät on määritelty tarkemmin johtosäännössä tai eräiden ammattiryhmien osalta laissa ja asetuksissa. Työnantaja voi määritellä tehtäväkuva tarkemmin, mutta yleensä tehtävät määritellään yleisluontoisista vastualueittain ja asiakokonaisuuksittain. Virkamiehellä on velvollisuus noudattaa myös työnantajan antamia työnjohto- ja valvontamääräyksiä.³¹⁸ Tämä tarkoittaa sitä, että on muitakin virkavelvollisuuksia kuin säädöksiin ja määräyksiin perustuvia.³¹⁹ Korkeimman oikeuden mukaan (KKO 1998:41) joskus virkavelvollisuuden säännöt ja määräykset voivat olla niin yleisluontoisia,

---

³¹³ Viljanen 1990, s. 24.

³¹⁴ HE 77/2001 vp, s. 51.

³¹⁵ Rautio 2013, s. 1139 ja Viljanen 2018, s. 936-937.

³¹⁶ Rautio 2013, s. 1141-1142.

³¹⁷ Nurmimäki 2004, s. 130.

³¹⁸ Hirvonen – Mäkinen 2006, s. 142-143 ja 147-148.

³¹⁹ Viljanen 1990, s. 441.

että niitä tulkittaessa on huomioitava vakiintunut hallintokäytäntö³²⁰. Virkavirheitä koskevia säädöksiä on arvosteltu siitä, että niiden tunnusmerkistöt ovat liian avoimia, koska ne eivät kerro, mitkä teot ja laiminlyönnit ovat rangaistavia.³²¹

Kiusaamiseen puuttumista ohjaavia, opettajaa ja rehtoria määrääviä säännöksiä ja määräyksiä, ovat perusoikeudet, lapsen oikeuksien sopimus, perusopetuslaki, laki opiskelija- ja oppilashuollosta, koulun järjestyssäännöt, kiusaamisen, häirinnän ja väkivallanvastainen suunnitelma sekä opetussuunnitelma. Lisäksi opetuksen järjestäjä voi tehdä erillisiä määräyksiä siitä, miten kiusaamistilanteissa toimitaan tai huolehditaan turvallisuudesta. Virkavelvollisuus rakentuu kiusaamistilanteessa hyvin moninaisesta ja osin sekavastakin kokonaisuudesta. Korkeimman oikeuden (KKO 2019:98 ja KKO 1992:144) ratkaisuissa on lääkärin virkavelvollisuutta arvioitaessa tarkasteltu esimerkiksi sitä, mitä lääkintöhallituksen ohjeet, työohjeet, hoitoprotokolla ja alueelliset ohjeet määräävät. Opettajan työhön kiusaamistilanteissa ei ole aikaisemmin liittynyt lääkäreiden ohjeistuksen kaltaista yhtä selkeää ohjeistusta. Luvussa 3.5 esitelty opetushallituksen tuleva ohjeistus kiusaamisen estämiseksi on kiinnostava, sillä siitä voi tulevaisuudessa muodostua opettajia koskeva tapaohje.

Korkein oikeus on ratkaisussa KKO 2018:90 todennut, että laillisuusperiaate asettaa myös rikoslain ulkopuolisille säännöksille ja määräyksille selvyys- ja ennakoitavuusvaatimuksia. Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate edellyttää, ettei tuomioistuin mene lain ulkopuolelle rangaistussäännöstä soveltaessaan tai turvaudu analogiapäätelmiin. Lain tulkinnan tulee perustua lakitekstin yleiskieleen ja juridistekniseen merkitykseen. Toisaalta käsitteiden tulkinta on välttämätöntä ja oikeutettua, jos tulos ei ole ristiriidassa tunnusmerkistössä asetetun tavoitteen kanssa, ja jos lopputulos on kohtuudella ennakoitavissa. Kun avoimia tunnusmerkistöjä sisältäviä säädöksiä sovelletaan, laillisuusperiaatteen tulee olla tulkinnallinen ohje³²². Selkeästi ja täsmällisesti määritelty suojelun kohde edesauttaa säädöksen tarkoituksen johdonmukaisempaan tulkintaan.³²³ Opettajia ja rehtoreita sitoo suojeluvollisuus suhteessa lapsiin, mikä toimii tulkinnallisena apuna.

---

³²⁰ Tapauksessa KKO 1998:41 ratkaistiin voiko kunnan virka- tai johtosääntö osoittaa virkavelvollisuuden piirin. Koska kyseiset säännökset olivat avoimia ja yleisluontoisia, korkein oikeus katsoi, ettei niiden perustella voida osoittaa vastaajan syyllistyneen rangaistavaan tekoon. Perustelussaan korkein oikeus toteaa, että kyseiset säännökset olivat vastoin laillisuusperiaatteen täsmällisyysvaati musta.

³²¹ HE 58/1988 vp, s. 64.

³²² Melander 2008, s. 251-252 sekä Melander 2016, s. 67.

³²³ Tulkinnasta tarkemmin ks. Melander 2008, s. 253.

Kun virkarikoksia uudistettiin vuonna 1990, rajattiin vähäisimmät virkavelvollisuuden rikkomiset rangaistusvastuun ulkopuolelle.³²⁴ Teon vähäisyys ei ilmene säännöksistä, vaan syyttäjäviranomaisen on ratkaistava teon vähäisyyden raja kokonaisharkinnalla, joka perustuu teon haitallisuuden ja vahingollisuuden sekä teon muiden seikkojen arviointiin.³²⁵ Hovioikeudessa on käsitelty vain yhtä opettajaan ja rehtoriin kohdistuvaa virkarikossyytettä koskien kiusaamistilanteita. Olisi kiinnostavaa tietää johtuuko tämä siitä, ettei poliisille tehdä ilmoituksia opettajan ja rehtorin laiminlyönneistä kiusaamistilanteissa. Oppilaille tehtyjen kyselyjen perusteella laiminlyönnejä kuitenkin näyttäisi olevan (ks. luku 2). Asiat mahdollisesti voidaan käsitellä koulun sisällä, jolloin ilmoituksia ei tehdä.

Opettajan ja rehtorin tuomitseminen virkarikoksesta kiusaamistilanteiden puuttumatta jättämisen seurauksena korostaa opettajan ja rehtorin asemaa virkamiehinä ja heidän velvoitteidensa merkitystä. Rikosvastuun soveltaminen kiusaamistilanteissa toteuttaisi virkarikossääntelylle annettua tehtävää huolehtia virkavelvollisuuksien noudattamisesta sekä lisäksi kansalaisten luottamusta kouluinstituutiota kohtaan. Toisaalta tosiasiallisella mahdollisuudella, että opettaja tai rehtori joutuu syytteeseen ja tulee tuomituksi, olisi yleispreventiivinen vaikutus. Yksi peruste kriminalisointiin on se, että rangaistusuhka ennaltaehkäisee rikollisia tekoja³²⁶. Toisin sanoen opettajat ja rehtori ymmärtäisivät velvollisuuksiensa merkityksen ja puuttuisivat tehokkaalla tavalla kiusaamiseen. Toisaalta yksittäisellä tuomiolla ei ole käytännössä yleispreventiivistä vaikutusta³²⁷, joten preventiivisyys ei voi toimia tuomioistuinten ratkaisuperusteena yksittäisissä tapauksissa. Oma merkityksensä olisi myös rangaistusuhnan normeja sisäistävän ja moraalia luovan vaikutuksen synnyllä. Laiminlyöntiä vältettäisiin ennen kaikkea teon sisäisen laadun vuoksi. Rangaistusuhnan avulla on mahdollista muokata asenteita ja lisätä ymmärrystä lapsen oikeudesta turvalliseen oppimisympäristöön ja koskemattomuuden oikeutta kohtaan.³²⁸ Opettajan ja rehtorin osalta virkarikoksen kohdalla on mahdollista, että syntyy laillisuusperiaatetta koskeva ongelma, koska kiusaamistilanteita koskevaa selkeää ohjeistusta virkavelvollisuuden sisällöstä ei ole.

---

³²⁴ LaVM 10/2002 vp, s. 5.

³²⁵ HE 58/1988 vp, s. 65.

³²⁶ Lappi-Seppälä 1987, s. 199-200.

³²⁷ Nuutila 1996, s. 117-118.

³²⁸ Lappi-Seppälä 1987, s. 200.

9 Vastuun jakautuminen

Opettajan huolehtimisvelvollisuus edellyttää, että kaikkien oppilaiden turvallisuudesta huolehditaan yhdenmukaisesti, eikä vastuuta voi siirtää muille henkilöille.³²⁹ Aikaisemmin kuvatussa tapauksessa (KKO 1977 II 11), jossa oppilas hukkuu oppitunnin aikana uima-altaaseen, altaalle oli tullut muita henkilöitä, kuten uimavalvoja, mikä ei kuitenkaan poistanut opettajan laiminlyöntivastuuta oppilaan kuolemasta. Tulkinta on opettajan kannalta haasteellinen, koska koulupäivän aikana voi tulla useinkin tilanteita, joissa valvonnassa olevaa ryhmää ei voida pitää yhdessä tilassa.

Yhteisöllisessä toiminnassa yksilöllä voi olla mahdollisuus estää vahinkoseurauksen synty. Jos henkilö ei ryhdy toimeen vahingon estämiseksi, voi muodostua perusteet laiminlyöntivastuun toteuttamiseksi.³³⁰ Kiusaamistapauksissa on harvoin niin, että suojele- tai valvontavelvollisuus kohdistuisivat yhteen hetkeen ja vain yhteen opetushenkilöstön jäseneseen. Kiusaamista tapahtuu kaikissa koulun tilanteissa, joissa vastuussa on usein eri henkilöitä. Jos kaksi tai useampi aikuista jättää puutumatta kiusaamiseen ja syntyy vahinkoseuraamus, keneellä on vastuu laiminlyönnistä? Veera Snellman on arvioinut useaan koulun työntekijään kohdentunutta hovioikeusratkaisua (ÅHR R10/257) ja todennut, että tapauksessa vastuun kohdentamisen ongelma oli mahdollisesti ratkaistu asettamalla useita eri henkilöitä syytteeseen.³³¹ Seurauksen voi aiheuttaa kahden toisistaan tietämättömän tekijän toiminta tai tekijöiden toiminta yhdessä. Tällaisessa tilanteessa katsotaan, että yksittäiset teot tai laiminlyönnit ovat kokonaisuus. Yksittäisen tekijän vastuuta ei poista se, että joku toinen on myös tehnyt teon, jonka seurausta vahinko mahdollisesti on.³³² Vastuun jakautuminen ei poista rikosoikeudellisen vastuun edellytyksiä laiminlyöntitilanteissa, vaikkakin se vaikeuttaa osapuolten osuuden selvittämistä.

On kohtuutonta, jos laiminlyöntivastuun organisaatiossa voisi kohdistaa keneen tahansa ja kuka tahansa yhteisön jäsenistä voisi joutua rangaistusvastuuseen laiminlyönnin perusteella.

---

³²⁹ Nurmimäki 2004, s. 130.

³³⁰ Nuotio 2006, s. 324. Nuotio vertaa artikkelissaan laiminlyöntivastuuta ja aiheuttamisperusteista vastuuta ja korostaa laiminlyöntivastuun merkitystä, sillä hänen mukaansa yksilö yhteisössä harvemmin pystyy yksin aiheuttamaan vahinkoseurauksen, mutta yksilön on mahdollista yksin estää seurauksen syntymisen. Koulussa on nimenomaisesti kysymys laiminlyönnistä, koska opetustoiminta itsessään ei ole korkean riskin toimintaa, vaan vahinkoriski liittyy opetustoiminnan oheen.

³³¹ Snellman 2017, s. 382.

³³² Tapani – Tolvanen 2019, s. 237 ja Frände 2012, s. 76.

Vaikka toiminnasta huolehtivilla henkilöillä on velvollisuus estää vahinkoseurausten syntyminen, tulee vastuulla olla rajat, jotta vastuunjako on selkeää, ennakoitavaa ja oikeudenmukaista.³³³ Rangaistusvastuu syntyy vain sen henkilön osalta, joka olisi ollut velvollinen aktiivisesti toimimaan velvollisuuden määrittelevien normien mukaan.³³⁴ Oikeuskäytännössä vastuunjako on käsitelty hovioikeuden ratkaisussa (ÅHR R10/257). Tapauksessa vastuunjaon perusteena oli kaupungin turvallisuussuunnitelma, jonka mukaan oman opettajan tuli ensin selvittää tapaus. Jos opettajan toimenpiteet eivät auttaneet, tuli hänen viedä asia oppilashuoltotyöryhmän käsiteltäväksi, joka oli tämän jälkeen vastuussa tilanteen hoidosta.

Jos tarkastellaan rehtorin vastuuta tilanteessa, jossa opettaja on laiminlyönyt suojaamis- tai valvontavelvollisuuttaan, laiminlyöntivastuu voi ketjuuntua organisaation hierarkiassa. Kun esimies laiminlyö velvollisuuttaan valvoa alaisensa toimintaa, kantaa hän myös laiminlyöntivastuun. Koulukiusaamistilanteissa vastuu voi syntyä silloin, kun esimies ei huolehdi esimerkiksi kiusaamisen, häirinnän ja väkivallan vastaisen suunnitelman tai muiden ohjeiden tekemisestä ja niihin perehdyttämisestä. Toisaalta esimiehen valvontavastuu alaisen toiminnasta ei ole rajaton, eikä esimiehen vastuulla ole estää alaisen joutumista rikosoikeudelliseen vastuuseen. Esimiehellä on kuitenkin perusteltu oikeus odottaa, että hänen alaisensa hoitavat työtehtäviensä mukaiset velvollisuudet. Jotta alaisten työtehtävien valvominen muuttuisi rikosoikeudelliseksi laiminlyöntivastuuksi, täytyy valvonnan perustua konkreettiseen valvontasuhteeseen tai vastuuasemaan.³³⁵ Opettajan työssä korostuu itsenäinen asema. Opettajilla on hyvin autonominen päätösvalta siitä, miten he varsinaisen opetustyönsä hoitavat niin kasvatuksellisesti kuin pedagogisesti. Näin ollen esimiehen vastuuta tulee tältä osin arvioida tapauskohtaisesti.

Rehtorille voi syntyä laiminlyöntivastuu, jos alainen jättää puuttumatta kiusaamiseen, eikä esimies osaltaan puutu tilanteeseen. Lisäksi laiminlyöntivastuu kohdentuu rehtoriin silloin, kun opettaja, oppilas, huoltaja tai muu henkilö tuo rehtorille ratkaistavaksi kiusaamistapauksen, eikä rehtori huolehdi asian selvittämisestä ja kiusaamiseen puuttumisesta. Toisaalta rehtorin on oppilaitoksen esimiehenä huolehdittava turvallisen oppimisympäristön toteutumisesta ja tämä velvollisuus asettaa hänelle mielestäni jonkinlaisen erityisen valvonta-aseman silloinkin, kun oppilaitoksessa ei ole tiedossa oppilasturvallisuutta uhkaavia asioita.

---

³³³ Nuotio 2006, s. 325 ja 329.

³³⁴ Nuutila 1997, s. 134-135.

³³⁵ Nuotio 2006, s. 330, 336-337 ja 340.

On tärkeää huomioida erilainen vastuun jakautuminen rehtorin ja opettajan tehtävän ja toimivaltuuden välillä. Toimivaltuus tarkoittaa oikeutta käyttää käskyvaltaa ja tehtävä tarkoittaa jonkin asian hoitamista. Tehtävä ja toimivaltuus voivat olla yhteisössä jäsentyneenä hierarkkisesti siten, että esimiehellä on toimivaltuus ja alaisella tehtävä. Tehtävän suorittamista arvioitaessa täytyy huomioida tehtävän itsenäisyys ja toisaalta riippuvuus käskystä. Mitä laajempi toimivalta on, sitä korkeampi vastuu siihen liittyy. Esimies ei voi kaikissa tilanteissa valvoa sitä, miten tehtäviä ja annettuja määräyksiä noudatetaan.³³⁶

Opettajan ja rehtorin roolia tarkastellessa voidaan todeta, ettei heidän välinen hierarkkinen suhde rakennu yksinkertaisesti siten, että opettaja hoitaa tehtäviä ja rehtorilla on esimiesasemaan perustuva toimivaltuus. Opettajalla on koulutyössä joukko erilaisia toimivaltuuksia, joiden perusteella hän voi puuttua ilmeneviin epäkohtiin, esimerkiksi oikeus poistaa häiritsevä oppilas luokasta. Perusopetuslaki velvoittaa yhtä lailla opettajaa kuin rehtoria. Käytännössä tilanteet koulussa voivat tapahtua niin nopeasti, että opettajan on puututtava niihin ilman esimiehen nimenomaista käskyä. Yksittäiseen kiusaamis- tai väkivaltatilanteeseen puuttuminen on samalla tavalla opettajan vastuulla kuin rehtorin. Kun kiusaaminen jatkuu tai kysymys on koulun yleisestä turvallisuudesta, kohdistuu vastuu tehtävien ja toimivaltuuksien laadun ja laajuuden perusteella rehtoriin ja edelleen opetuksen järjestäjään.

---

³³⁶ Nuutila 1997, s. 136-137.

10 Opettajan ja rehtorin rikosoikeudellinen vastuu oikeuskäytännössä

Turun hovioikeudessa käsiteltiin vuonna 2010 koulukiusaamistapaus (ÅHR R 10/257) rikosasian, jossa syytettyinä olivat opettaja, vararehtori, rehtori, terveydenhoitaja ja opetus-toimen johtaja. Syyttäjän mukaan he eivät olleet estäneet oppilaaseen kohdistunutta kiusaamista riittävällä tavalla. Syyte koski virkavelvollisuuden rikkomista ja toissijaisesti tuottamuksellisesta virkavelvollisuuden rikkomista. Käräjäoikeus antoi vapauttavan tuomion, jonka hovioikeus piti voimassa.

Tapauksessa sovellettiin rikoslain 40 luvun 9 ja 10 §:n lisäksi rikoslain 3 luvun tuottamusta koskevaa 7 §:ä ja perusopetuslain 29 §:ä koskien oppilaan oikeutta turvalliseen oppimisympäristöön, joka oli perusteena vastuuaseman syntymiselle. Tarkennusta virkavelvollisuuden sisältöön tuomioistuimien haki Turun kaupungin turvallisuussuunnitelmasta. Lisäksi oikeudessa huomioitiin koulun kiusaamiseen liittyvä toimintasuunnitelma ja Turun kaupungin opetus-suunnitelma menettelyohjeina opetushenkilöstölle. Ohjeissa oli ilmaistu muun muassa vastuuketju kiusaamistilanteissa: luokanopettajan tehtävä oli selvittää asia ja viedä se edelleen koulun oppilashuoltotyöryhmän alaiseen kiusaamisenvastaiseen työryhmään, jos opettajan tekemät toimet eivät olleet riittäviä. Suunnitelmat ja ohjeet selvensivät vastuun jakaantumista henkilöstön välillä ja lisäksi se sisälsi konkreettisia toimintaohjeita. Vaikka ratkaisussa ei viitata lapsen oikeuksiin, eikä nosteta esille lapsen etua suhteessa virkamiehiin, tuomioistuimien tarkastelee asiaa mielestäni ainakin lapsen näkökulmasta.

Tapauksessa väitettiin kiusaamisen alkaneen ensimmäisellä luokalla ja jatkuneen alakoulun loppuun saakka. Keston ja toistuvuuden perusteella kyseessä oli tyypillinen koulukiusaaminen. Kiusaamisen seuraukset olivat niin ikään tavallisia: oppilaalle oli tullut fyysisiä ja henkisiä vammoja. Oppilasta oli nimitelty, häväisty, kampalettu ja tönitty. Tilannetta oli hankaloittanut se, että oppilaan luokka oli ollut hankala ja hyvin rauhaton. Lisäksi resurssien puutteen takia koulun kiusaamisenvastainen työryhmä ei toiminut tarkoitetulla tavalla.

Kiusaamiseen laajuus ja sen alkamisajankohta olivat riidanalaisia. Hovioikeus katsoikin, että alkuvaiheessa oli ollut vaikeaa havaita kiusaamista. Näin ollen kiusaamisen lopettamiseksi ryhdyttiin merkittäviin toimenpiteisiin vasta kolmannen vuosiluokan aikana, vaikka oppi-

laan kiusaamisesta oli useampia havaintoja viimeistään toisella luokalla. Toimenpiteitä kiusaamiseen puuttumiseksi olivat muun muassa oppilaiden tarkkaileminen, huoltajien tapauksien ja varoituskirjeet huoltajille. Jo tätä ennen opettaja ja rehtori olivat puhutelleet oppilaita, ja rehtori oli seurannut opetusta luokassa. Opettaja oli lisäksi suorittanut kyselyitä luokassa, joista ei kuitenkaan ollut selvinnyt kyseisen oppilaan kiusaaminen. Kolmannen luokan kevätlukukaudella asia vietiin edelleen oppilashuoltotyöryhmän käsiteltäväksi. Oppilaalle oli haettu osin kiusaamisen takia avustajaa. Kun avustaja oli saatu, tilanne rauhoittui 5. ja 6. luokalla. Kiusaaminen oli siis jatkunut lähes kolme lukukautta ilman, että sitä huomattiin tai että oppilaalle olisi taattu turvallinen oppimisympäristö.

Tapaus osoittaa, että kiusaamiseen liittyvä vastuu ja käytettävissä olevat keinot voidaan hahmottaa erilaisista määräyksistä ja ohjeista. Tapauksessa virkavelvollisuuden lähtökohtana oli perusopetuslain 29 §:n mukainen oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön³³⁷. Ratkaisussa todettiin, että turvallinen oppimisympäristö on oppilaan subjektiivinen perusoikeus, joka perustuu toisaalta siihen, että oppilaalla on oppivelvollisuus, mutta myös toisaalta siihen, että oppilaalla on oikeus perusopetukseen ja viranomaisilla on velvollisuus toteuttaa tehokkaasti nuo oikeudet.

Ohjeissa ja määräyksissä oli ilmaistu, minkälaisia toimenpiteitä edellytetään, jotta oppilaan oikeus turvalliseen opiskeluympäristöön toteutuisi. Keskeiseksi seikaksi ratkaisussa nousivat olosuhteet, joiden perusteella syytetyt vapautettiin syytteistä. Tuomioistuimien katsoi, ettei niissä olosuhteissa, joissa opettaja ja rehtori työskentelivät, ollut mahdollisuutta huolellisempaan toimintaan kuin he osoittivat. Tapaus osoittaa, ettei opetushenkilökunnalta voida vaatia kiusaamisen välitöntä lopettamista elleivät olosuhteet anna siihen mahdollisuutta. Tämä on linjassa Helsingin hovioikeuden ratkaisun (HelHO S15/1221) kanssa. Kyseissä tuomiossa hovioikeus katsoi, että riittävää huolellisuutta osoittaa kiusaamisen vähentäminen. Kiusaamista ei siis tarvitse pystyä kokonaan estämään.

Sekä rehtorin että opettajan osalta hovioikeus totesi, ettei yksin se, että kiusaamista esiintyy luokassa, ole riittävä peruste sille, että opettaja olisi vastuussa kiusaamisesta tai rehtori olisi laiminlyönyt velvollisuutensa valvoa ja johtaa koulun toimintaa. Luokanopettajan kohdalla

---

³³⁷ Tuomioistuimen ratkaisun jälkeen perusopetuslakia on tarkennettu opettajan ja rehtorin mahdollisuuksilla puuttua oppilaan oikeuksiin turvallisuuden ja työrauhan ylläpitämiseksi aikaisemmin esiteltyjen säännösten 36 d ja 36 e § osalta.

hovi oikeus katsoi, että vaikka hän ei ollut kyennyt tekemään riittävän tehokkaita toimenpiteitä huolehtiakseen oppilaan turvallisen oppimisympäristön toteuttamiseksi, ei hän ollut rikosoikeudellisessa vastuussa. Hovi oikeus katsoi, että ongelmat luokassa ja riittämättömät resurssit johtivat siihen, ettei kyseisissä olosuhteissa opettajalla ollut mahdollisuutta noudattaa huolellisuusvelvoitettaan. Myös rehtorin kohdalla katsottiin, että kokonaisarvion mukaan rehtori oli olosuhteet huomioiden noudattanut huolellisuusvelvoitettaan. Tältä osin perustellut jäävät avoimiksi.

Tutkielman alussa esitin lapsiasianvaltuutetun toteamuksen siitä, ettei opettajien vastuu juurikaan konkretisoidu rikosoikeudelliseksi vastuuksi, koska laki jättää epäselväksi ne keinot, joilla kiusaamiseen pitäisi puuttua. Hypoteesi on siltä osin oikea, ettei vastuu konkretisoidu rikosoikeudelliseksi vastuuksi. Hovi oikeudessa on käsitelty vähän kiusaamiseen liittyviä tapauksia ja opettajan tai rehtorin rikosoikeudellista laiminlyöntivastuuta on käsitelty vain edellä kuvatussa tapauksessa. Tavallisempaa on käsitellä kiusaamista vahingonkorvaus-asiana³³⁸. Turun hovioikeudessa käsitelty tapaus osoittaa, että mutkikaskin määräysten joukko mahdollistaa rakennelman, jossa virkavelvollisuus kiusaamisen osalta on selvitettävissä ja siten mahdollinen laiminlyönti on tutkittavissa. Laillisuusperiaate ei ollut ongelmana tässä tapauksessa.

Selityksinä kiusaamistapausten vähäisyydelle opettajan ja rehtorin rikosoikeudellisen vastuun osalta voi olla se, että kiusaamistapaukset pyritään selvittämään koulun sisäisillä keinoilla tai rikosprosessi koetaan liian hitaaksi ja raskaaksi. On myös mahdollista, että asianosaiset eivät välttämättä tiedosta, että kyseessä voi olla laiminlyöntirikos. Tähän saattaa vaikuttaa velvollisuuksien vaikeatulkintaisuus kiusaamistapauksissa. Kysymyksessä voi olla myös vastuun kohdentamiseen liittyvät ongelmat. Oppilaille tehtyjen kyselyjen perusteella on todettu kiusaamisen olevan edelleen osa koulujen arkea. Olen tässä työssä perustellut oppilaan oikeutta turvalliseen kouluympäristöön ja opettajan ja rehtorin vastuuta huolehtia sen toteutumisesta. Näin perustavanlaatuisen oikeudenloukkausten kohdalla on kiinnostavaa, ettei rikosoikeudellisen vastuun tutkiminen konkretisoidu syytteinä. Mielestäni on ilmeistä, että laiminlyöntitapauksia pitäisi olla useammin tuomioistuinten arvioitavana.

---

³³⁸ Veera Snellman, 2017, on arvioinut 14 hovioikeusratkaisua koulukiusaamiseen liittyen, joista neljä oli vahingonkorvausasioita, neljä rikosasiaa kiusaajaoppilasta vastaan sekä viisi tapausta, joissa opettaja oli syytettynä oppilaan pahoinpitelystä, kunnianloukkaamisesta ym. rikoksista, jotka voidaan liittää koulukiusaamiseen. Vain yksi tapauksista oli tässä luvussa tarkastelun kohteena oleva virkavelvollisuuden laiminlyöntitapaus.

11 Päätelmät

Tekona koulukiusaaminen loukkaa kiusatun keskeisiä oikeushyviä, koskemattomuutta ja turvallisuutta. Kiusaamisen seuraukset voivat olla hyvin pitkäkestoiset ja vakavat. Kiusaaminen ei haittaa vain kiusattua, vaan myös kiusaajaa ja koko kouluyhteisöä. Se vie koululta luottamuksen turvallisena paikkana lapsille ja vaarantaa opettajan ja rehtorin uskottavuutta toimivina virkamiehinä. Opettajan ja rehtorin asema kohdistaa heihin erityisiä odotuksia suojele- ja valvontavelvollisuuden osalta. Heidän tulee huolehtia oppilaiden koskemattomuudesta ja turvallisuudesta koulussa. Vastuu perustuu virka-asemaan, joka saa aikaan erityisen oikeudellisen velvollisuuden estää vahinkoseurausten syntyminen. Toisaalta virka-asema luo virkavelvollisuuden jota viranhaltijan on noudatettava.

Perustuslain 7 §:n oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen sekä YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen lapsia kaikenlaiselta väkivallalta suojaava 19 artikla konkretisoituvat perusopetuslain 29 §:n mukaisena oikeutena turvalliseen oppimisympäristöön. Perusopetuslaki sisältää yhden säännöksen, jossa on opettajaa ja rehtoria velvoittava määräys kiusaamistilanteissa: huoltajille on ilmoitettava kiusaamisesta. Lisäksi oppilas- ja opiskelijahuoltolaki velvoittaa opettajaa ja rehtoria ohjaamaan oppilaan opiskelijahuollon palveluihin tarvittaessa. Perusopetuslaki antaa opettajille ja rehtoreille voimakkaitakin keinoja puuttua turvallisuutta vaarantaviin tilanteisiin. Vaikka laki ei velvoita käyttämään kurinpitokeinoja, niin on perusteltua odottaa, että kiusaamistilanteissa noita keinoja käytetään. Lisäksi keinoja on koulukohtaisissa väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastaisissa suunnitelmissa sekä muissa määräyksissä ja erilaisissa toimenpideohjelmissa. Velvollisuus suojata lapsia on selkeä, mutta toimintakeinot on haarukoitava kunkin tilanteen mukaan vaihtelevien määräysten ja ohjeiden joukosta. Se asettaa haasteita laillisuusperiaatteen toteuttamiselle, kun tarkastellaan tuottamuksellisen virkavelvollisuuden rikkomisen edellytyksiä.

Kiusaaminen ei aina tule opettajan tietoon, eikä siihen aina välttämättä puututa riittävän tehokkaasti. Kun opettaja ja rehtori ovat tehneet kaiken voitavansa, eikä heillä ole ollut toisintoimimismahdollisuutta, ei rikosoikeudelliselle vastuulle ole oikeuskäytännön mukaan perusteita, vaikka kiusaamista ei saataisi loppumaan. Jos toisintoimimismahdollisuus on, rikosoikeudellisen vastuun edellytykset voivat täytyä. Näissä tilanteissa opettaja tai rehtori eivät selvitä epäiltyä kiusaamista tai tilanteeseen jätetään puuttumatta riittävän tehokkailla

keinoilla. Jos yksi keino ei tehoa, on etsittävä uusia ratkaisuja. Kiusaamisen estäminen voi viedä aikaa ja vaatia useanlaisia interventioita.

Opettajalla ja rehtorilla on virkamiehinä normaalia ankarampi huolellisuusvelvollisuus. Oppilaan terveyden ollessa kyseessä katson, että kiusaamisen puuttumisen osalta opettajan ja rehtorin huolellisuusvelvollisuus korostuu entisestään. Opettaja ei voi vedota tietämättömyyteen kiusaamisen seurauksista tai puuttumiskeinoista. Olosuhteet kuitenkin vaikuttavat huolellisuusvelvollisuuden arviointiin. Oikeuskäytännön mukaan ei voida vaatia, että kiusaaminen saadaan kokonaan loppumaan, jos opettaja ja rehtori ovat puuttuneet kiusaamiseen niillä keinoilla, jotka niissä olosuhteissa ovat mahdollisia.

Fyysisen kiusaamisen syy-yhteys kiusaamiseen ja vahinkoseurauksen välillä on helpommin todennettavissa kuin henkiselle terveydelle aiheutettujen vahinkojen syy-yhteys. Jos laiminlyönnin syy-yhteyttä arvioitaessa epävarmuuden asteeksi huolimattomuuden osalta hyväksytään vallalla oleva käsitys, on syy-yhteyden toteaminen haasteellista henkisten vammojen kohdalla. Jos syy-yhteyttä arvioitaisiin käyttämällä mittaa, jonka mukaan teko olisi melko todennäköisesti jäänyt syntymättä huolellisesti toimittaessa, syy-yhteys voitaisiin helpommin osoittaa laiminlyöntitapauksissa. Perusteena matalamman kynnyksen käytölle on se, että opettajalla ja rehtorilla virkamiehinä on korkeampi huolellisuusvelvollisuus ja heillä on erityinen suojelu- ja valvontavelvollisuus suhteessa oppilaisiin. Lisäksi suojelun kohteena on keskeisiin perusoikeuksiin kuuluva koskemattomuus ja turvallisuus.

Vastuu oppilaan koskemattomuuden turvaamisesta jakaantuu opetuksen järjestäjän, rehtorin ja opettajan välille. Muitakin toimijoita, kuten oppilashuoltohenkilökuntaa, voidaan asettaa vastuuseen kiusaamisen puuttumisen laiminlyönnistä. Opetuksen järjestäjän on huolehdittava riittävästä resursseista ja annettava määräykset ja ohjeet (väkivallan, kiusaamisen ja häirinnän vastainen suunnitelma). Rehtori johtaa koulua ja opettaja toteuttaa käytännössä yksin tai yhdessä muiden kanssa kiusaamisen vastaisia toimia. Vastuu voi ketjuuntua alhaalta ylöspäin eli opettajista opetuksen järjestäjään, mutta ei toisinpäin. Jos opetuksen järjestäjä ei esimerkiksi ole huolehtinut riittävästä resursseista, ei rikosoikeudellista vastuuta voi säilyttää opettajalle tai rehtorille. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että puutteelliset resurssit oikeutaisivat passiiviseen käyttäytymiseen, mutta se voi laskea kynnystä arvioitaessa huolellisuusvelvollisuuden täyttymistä.

Laillisuusperiaate on juurtunut oikeuskulttuurin kerrokseen ja sen merkitys rikosoikeudessa on keskeinen. Opettajan ja rehtorin virkavelvoite oppilaan turvallisuuden huolehtimisesta on selkeä, joskin keinot sen saavuttamiseksi ovat epämääräiset osin vaihtelevien tilanteiden takia sekä polveilevien ja epätäsmällisten normien ja ohjeiden takia. Vaikka kiusaamistilanteissa toimiminen rakentuu mutkikkaiden määräysten ja ohjeiden verkostosta, on opettajan tunnettava ne, eikä laillisuusperiaate sinänsä muodostu ylipääsemättömäksi ongelmaksi. Kiusaaminen on erittäin tiedostettu ongelma kouluissa, joten on perusteltua odottaa, että opetushenkilöstöllä on tietoa ja taitoja puuttua siihen. Tapauskohtaisesti laillisuusperiaate voi olla ongelma, jollei koulussa ole annettu ohjeistusta kiusaamistilanteissa toimimisen varalta ja sieltä puuttuvat tarvittavat määräykset kiusaamistilanteiden varalle. Jos ohjeet ovat epätarkkoja ja ylimalkaisia, siten ettei huolellisestikaan toimivalla opettajalla ole mahdollisuutta ennakoida sitä, kuinka kiusaamistilanteissa tulisi toimia, laillisuusperiaate voi estää rikosoikeudellisen vastuun syntymisen. Opetushallituksessa toimintaopas kiusaamistilanteisiin voi tulevaisuudessa selkiyttää ja yhdenmukaistaa ohjeistusta.

Oppilaan oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen on perusoikeus, joka on rikosoikeudessa keskeisiä suojan kohteita. Kysymys ei ole kenen tahansa oikeudesta, vaan lapsen oikeudesta – heidän suojelemisensa on erityisasemassa yhteiskunnassamme. Jos vaakakupissa ovat virkamiehen oikeusturva ja laillisuusperiaate sekä lapsen oikeus koskemattomuuteen ja turvallisuuteen julkista valtaa käyttävän instituution sisällä, ei laillisuusperiaate voi jyrätä lapsen etua. Mielestäni rikosoikeudellinen laillisuusperiaate ei voi olla kategorisesti kaikissa tilanteissa voittava tulkintamalli, vaan tulkintavaikutusta tulisi antaa myös kriminalisointien taustalla oleville perusoikeuslähtöisille tavoitteille sekä lapsen oikeuksille.

Lapset tulisi huomioida oikeusjärjestelmässä erityisryhmänä. Lapsen oikeudet ovat varsin uutta oikeudellista ainesta, eivätkä ne ole juurtuneet pitävästi oikeuden pintakerrosta syvemälle. Edes lasten kanssa työskentelevät opettajat eivät ole täysin omaksuneet lapsen oikeuksien sopimuksen merkitystä. Lapsen asema on kuitenkin muuttunut yhteiskunnassa ja oikeusjärjestyksen sisällä. Jälkimmäisestä kertoo tuomioistuinten asennemuutos. Vuonna 1982 korkeimmassa oikeudessa sovellettiin koulukiusaamista koskeneeseen tuomioon sosi-aaliadekvaattisuuden ajatusta, kun viime vuosina on ymmärretty koulukiusaamisen olevan vahinkoa tuottava oikeudenloukkaus. Lapsen oikeuksia ja lapsen etua ei kuitenkaan ole vielä tuotu esille hovioikeuksien tulkintaperusteena.

Rikosoikeus on ollut perinteisesti konservatiivinen oikeudenala, jossa liberalistinen yksilölähtöinen oikeusmalli lienee edelleenkin vahvempi kuin hyvinvointivaltiollinen oikeusmalli. Koulukiusaamistilanteissa syntyy jännite liberalistisen oikeusmallin ja hyvinvointivaltiollisen oikeusmallin välille. Opettaja ja rehtori ovat yksilöitä, joiden oikeusturva on arvo sinänsä ja kuuluu oikeudenmukaisen yhteiskunnan peruslähtökohtiin. Samalla he ovat osa julkista valtaa ja virkamiehiä, joille asetetaan erityinen velvoite suojata lapsia. Näkemykset lapsen oikeuksista ja vaatimukset lasta kohdanneen yksilöllisen loukkauksen korjaamisesta tai hyvittämisestä asettavat opettajat ja rehtorit tilanteeseen, jossa he yksilöinä vastaavat sosiaaliin odotuksiin, joita ulkopuolelta asetetaan.

Rikosoikeuden käyttö on opettajan ja rehtorin kohdalla kiusaamistapauksissa perusteltua joko epävarsinaisena laiminlyöntirikoksena tapahtuneena vammantuottamuksena tai tuottamuksellisena virkavelvollisuuden rikkomisena niissä tilanteissa, joissa kyse on tietoisesta tuottamuksesta tai törkeästä piittaamattomuudesta ja vahinkoseuraus on huomattava. Vaikka laiminlyönti ei täyttäisi tuottamuksellisen virkavelvollisuuden edellytyksiä, voi se täyttää epävarsinaisena laiminlyöntinä vammantuottamuksen edellytykset.

Rikosvastuun käyttäminen opettajan ja rehtorin laiminlyödessä velvollisuuttaan puuttua koulukiusaamiseen on mahdollista nykyisellä lainsäädännöllä, mutta se on hankalaa. Tilanetta eivät selkiyttäisi muutokset rikoslaissa, jos ne jättäisivät edelleen virkavelvollisuuteen liittyvät konkreettiset velvollisuudet avoimeksi. Mielestäni olisi riittävää, että perusopetuslain 29 §:ä muutettaisiin siten, että se selkeästi olisi velvoittava säännös. Tuota velvollisuutta tulisi täydentää ohjeistuksella, jossa annettaisiin toimintasuosituksia kiusaamistilanteiden varalle. Noiden ohjeiden tulisi olla yhteismitallisia. Rikosoikeudellinen vastuu ei välttämättä sovellu sellaisiin tilanteisiin, joissa ei ole kyse tietoisesta tuottamuksesta tai piittaamattomuudesta kiusaamistilanteissa. Tällöin pitäisi olla mahdollisuus käyttää muita keinoja. Esimerkiksi Suomeen voitaisiin perustaa Ruotsin mallin mukainen ”Barn- och elevombud”³³⁹, jonka tehtävä on käsitellä kiusaamistilanteita.

Lapsen oikeus viettää koulupäivänsä turvallisesti ja oikeus koskemattomuuteen pitäisi selkeämmin nähdä suojeltavana perusoikeutena. Jos opettajan ja rehtorin rikosoikeudellista vastuuta haluttaisiin käyttää keinona kiusaamisen puuttumisen varmistamiseksi, sen käyttö

---

³³⁹ Ks. esim. Kivelä – Mäntylä – Ollila – Perttola 2013, s. 41.

korostaisi lapsen perusoikeuksien merkitystä. Edellyttäen, että subjektiivisen rikosvastuun edellytykset täyttyvät, rangaistuksilla voisi olla myös preventiivinen vaikutus. Se korostaisi opettajan ja rehtorin vastuuta virkamiehenä huolehtia turvallisen opiskeluympäristön toteutumisesta ja lapsen perusoikeuksien toteutumisesta. Se voisi lisätä opettajien ja rehtoreiden käsitystä virkavelvollisuuksistaan ja siten mahdollisesti vähentäisi kiusaamista. Osaltaan se loisi luottamusta kouluinstituutiosta turvallisen paikkana lapsille – paikkana, jossa lasten oikeuksista huolehditaan.